

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ДИЗАЙН ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Монографія

*За загальною редакцією доктора педагогічних наук,
професора О. Гуренко*

Львів – Торунь
Liha-Pres
2024

Авторський колектив:

Ольга Гуренко – доктор педагогічних наук, професор (передмова, 1.1, 2.3, 3.1, післямова);

Наталя Цибуляк – кандидат психологічних наук, доцент (2.1, 2.2, 3.1, 3.3, 3.4);

Ганна Лопатіна – кандидат педагогічних наук, доцент (1.1, 1.3, 3.2, 4.1);

Анастасія Попова – кандидат педагогічних наук, доцент (1.4, 4.2);

Ганна Мищик – кандидат педагогічних наук, доцент (1.1, 1.2, 3.1, 4.2);

Марина Несстеренко – кандидат педагогічних наук, доцент (4.2);

Сергій Ковачов (4.2);

Тетяна Нечай (4.2);

Анастасія Пузина (4.2)

Рецензенти:

Ольга Ферт – доктор педагогічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка), науковий співробітник (Ганноверський університет імені Лейбніца);

Тетяна Логвиненко – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка);

Світлана Федоренко – доктор педагогічних наук, професор (Бердянський державний педагогічний університет)

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Бердянського державного педагогічного університету
(протокол № 1 від 29.08.2024 року)*

Зміст, висвітлений у монографії, може не збігатися з поглядами Національного фонду досліджень України і є виключною відповідальністю Бердянського державного педагогічного університету.

*Видано за грантової підтримки
Національного фонду досліджень України*

Д44 **Дизайн інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти: від теорії до практики** : монографія / О. Гуренко, Н. Цибуляк, Г. Лопатіна та ін. ; за загальною редакцією доктора педагогічних наук, професора О. Гуренко ; Бердянський державний педагогічний університет. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. – 192 с.

ISBN 978-966-397-423-1

DOI 10.36059/978-966-397-423-1

Монографія «Дизайн інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти: від теорії до практики» є результатом колективної наукової роботи над виконанням проєкту «Дизайн інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти» за грантової підтримки Національного фонду досліджень України, спрямованого на розробку та пілотування доступного та ефективного дизайну інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти задля реалізації прав представників вразливих груп населення на здобуття якісної вищої освіти без дискримінації з урахуванням їхніх потреб і можливостей.

Книга містить приклади успішних практик та рекомендації, які можуть бути корисними як для менеджменту, так і для академічного й допоміжного персоналу закладів вищої освіти, що прагнуть покращити свої навички роботи з багатоманітними студентськими групами.

Монографія стане незамінним джерелом знань для тих, хто хоче глибше зрозуміти сутність інклюзивного підходу у вищій освіті та впроваджувати його у своїй професійній діяльності. Вона допоможе побудувати таке освітнє середовище, де кожен здобувач вищої освіти матиме рівні можливості для навчання та розвитку, відчувачи підтримку та розуміння з боку викладачів та однолітків.

УДК [378.018.54:376]-047.82

© О. Гуренко, Н. Цибуляк, Г. Лопатіна, А. Попова, Г. Мищик,
М. Несстеренко, С. Ковачов, Т. Нечай, А. Пузина, 2024
© Бердянський державний педагогічний університет, 2024

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
BERDYANSK STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

**DESIGN OF AN INCLUSIVE
EDUCATIONAL ENVIRONMENT
OF A HIGHER EDUCATION
INSTITUTION:
FROM THEORY TO PRACTICE**

Monograph

Edited by Doctor of Pedagogical Sciences, Professor O. Hurenko

UDC [378.018.54:376]-047.82
D46

Author's:

Olha Hurenko – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Preface, 1.1, 2.3, 3.1, Afterword);
Natalia Tsybuliak – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor (2.1, 2.2, 3.1, 3.3, 3.4);
Hanna Lopatina – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (1.1, 1.3, 3.2, 4.1);
Anastasiia Popova – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (1.4, 4.2);
Hanna Mytsyk – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (1.1, 1.2, 3.1, 4.2);
Maryna Nesterenko – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (4.2);
Serhii Kovachov (4.2);
Tetiana Nechai (4.2);
Anastasiia Puzyna (4.2)

Reviewers:

Olha Fert – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko National University of Lviv), Research Fellow (Leibniz University of Hannover);
Tetiana Lohvynenko – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University);
Svitlana Fedorenko – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Berdyansk State Pedagogical University)

*Recommended for printing
Academic Council of Berdyansk State Pedagogical University
(Minutes No. 1 of 29.08.2024 of the year)*

The contents of this monograph may not reflect the views of the National Research Foundation of Ukraine and are the sole responsibility of Berdyansk State Pedagogical University.

NRFU

*Published with the grant support
of the National Research Foundation of Ukraine*

D46 **Design** of an inclusive educational environment of a higher education institution: from theory to practice : monograph / O. Hurenko, N. Tsybuliak, H. Lopatina et al. ; Edited by Doctor of Pedagogical Sciences, Professor O. Hurenko ; Berdyansk State Pedagogical University. – Lviv – Torun : Liha-Pres, 2024. – 192 p.

ISBN 978-966-397-423-1

DOI 10.36059/978-966-397-423-1

The monograph “Design of an inclusive educational environment of a higher education institution: From Theory to Practice” is the result of collective scientific work on the project “Design of an Inclusive Educational Environment of a Higher Education Institution”. This project was supported by a grant from the National Research Foundation of Ukraine. It aims to develop and pilot an accessible and effective design for an inclusive educational environment in higher education institutions. The goal is to realize the rights of vulnerable groups to receive quality higher education without discrimination, taking into account their needs and capabilities.

The book contains examples of successful practices and recommendations that can be useful for both management and academic and support staff of higher education institutions seeking to improve their skills in working with diverse student groups.

The monograph will become an indispensable source of knowledge for those who want to better understand the essence of an inclusive approach to higher education and implement it in their professional activities. It will help to build an educational environment where every student has equal opportunities for learning and development, feeling supported and understood by teachers and peers.

UDC [378.018.54:376]-047.82

© O. Hurenko, N. Tsybuliak, H. Lopatina, A. Popova, H. Mytsyk,
M. Nesterenko, S. Kovachov, T. Nechai, A. Puzyna, 2024
© Berdyansk State Pedagogical University, 2024

ISBN 978-966-397-423-1

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. ПРОЄКТУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА	11
1.1 Роль інклюзивної освіти в закладах вищої освіти в досягненні цілей сталого розвитку	11
1.2 Забезпечення інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти в Україні та за кордоном: огляд наукових доробків	18
1.3 Кращі практики організації інклюзивного освітнього середовища в українських та закордонних закладах вищої освіти.....	28
1.4 Аналіз законодавчих та нормативно-правових актів з організації інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти.....	34
РОЗДІЛ 2. ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО РОЗБУДОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА	45
2.1 Програма експериментального дослідження готовності українських закладів вищої освіти до розбудови інклюзивного освітнього середовища.....	45
2.2 Рівень готовності українських закладів вищої освіти до розбудови інклюзивного освітнього середовища.....	57
2.3 SWOT-аналіз готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища.....	71
РОЗДІЛ 3. ДИЗАЙН ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ	76
3.1 Побудова інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти на основі принципів універсального дизайну.....	76
3.2 Модель доступного та ефективного дизайну інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти	89
3.3 Дорожня карта реалізації дизайну інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти	93
3.4 Індикатори доступності та ефективності інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти	115
РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ	137
4.1 Експериментальна організаційна модель діяльності спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу.....	137
4.2 Навчально-організаційний, психолого-педагогічний та соціально-реабілітаційний супровід учасників освітнього процесу	146
ПІСЛЯМОВА	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	185

CONTENTS

PREFACE	7
SECTION 1. DESIGNING AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION AS A SCIENTIFIC PROBLEM	11
1.1 The role of inclusive education in higher education institutions in achieving the Sustainable Development Goals	11
1.2 Ensuring an inclusive educational environment in higher education institutions in Ukraine and abroad: review of scientific works	18
1.3 Best practices for implementing and ensuring an inclusive educational environment in Ukrainian and foreign higher education institutions.....	28
1.4 Analysis of Legislative and Regulatory Frameworks Governing Inclusive Educational Environments in Higher Education Institutions.....	34
SECTION 2. ASSESSING THE READINESS OF UKRAINIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS TO DEVELOP AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT	45
2.1 Program of Experimental Research on the Readiness of Ukrainian Higher Education Institutions to Develop an Inclusive Educational Environment.....	45
2.2 Level of readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment	57
2.3 SWOT-analysis of the readiness of Ukrainian HEIs to develop an inclusive educational environment	71
SECTION 3. DESIGN OF AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION	76
3.1 Building an inclusive educational environment in a higher education institution based on the principles of universal design	76
3.2 Model of accessible and effective design of an inclusive educational environment of a higher education institution.....	89
3.3 Implementation Roadmap for Designing an Inclusive Educational Environment in Higher Education Institutions	93
3.4 Accessibility and Effectiveness Indicators for an Inclusive Educational Environment in Higher Education Institutions.....	115
SECTION 4. ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF ENSURING AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION	137
4.1 Experimental organizational model of a special educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group.....	137
4.2 Educational, organizational, psychological, pedagogical and social rehabilitation support for participants in the educational process	146
AFTERWORD	182
LIST OF REFERENCES	185

PREFACE

На тлі повномасштабної війни в Україні, яка призводить до численних викликів та соціальних перетворень, питання, пов'язані з організацією та впровадженням інклюзивної освіти в закладах вищої освіти (далі ЗВО), стають надзвичайно актуальними. Ситуація загострюється тим, що система вищої освіти стикається із збільшенням проблем і потреб учасників освітнього процесу. До того ж, прогнозується збільшення кількості осіб, які постраждали від війни та потребують освітньої та психологічної підтримки. Усі ці обставини вимагають додаткової гнучкості від закладів вищої освіти в контексті організації освітнього процесу. За таких умов менеджмент ЗВО повинен вчасного реагувати на цю дійсність, забезпечуючи доступність освіти для всіх незалежно від віку, громадянства, місця проживання, статі, кольору шкіри, соціального і майнового стану, а також від інших обставин, враховуючи особливі освітні потреби кожного учасника освітнього процесу. Цього можна досягти при створенні в ЗВО інклюзивного освітнього середовища.

Монографія «Дизайн інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти: від теорії до практики» є результатом колективної наукової роботи над виконанням проєкту «Дизайн інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти» за грантової підтримки Національного фонду досліджень. Проєкт спрямовано на розробку та пілотування доступного й ефективного дизайну інклюзивного освітнього середовища ЗВО задля реалізації прав представників вразливих груп населення на здобуття якісної вищої освіти без

Against the backdrop of the full-scale war in Ukraine, which is leading to numerous challenges and social transformations, issues related to the organization and implementation of inclusive education in higher education institutions (HEIs) are becoming extremely relevant. The situation is exacerbated by the fact that the higher education system is facing increasing problems and needs of participants in the educational process. In addition, the number of people affected by the war and in need of educational and psychological support is expected to increase. All these circumstances require additional flexibility from higher education institutions in the context of organizing the educational process. In such circumstances, the management of higher education institutions should respond to this reality in a timely manner, ensuring that education is available to all regardless of age, citizenship, place of residence, gender, skin color, social and property status, as well as other circumstances, taking into account the special educational needs of each participant in the educational process. This can be achieved by creating an inclusive educational environment in higher education institutions.

The monograph “Design of an Inclusive Educational Environment of a Higher Education Institution: from Theory to Practice” is the result of collective scientific work on the project “Design of an Inclusive Educational Environment of a Higher Education Institution” with the grant support of the National Research Foundation. The project is aimed at developing and piloting an accessible and effective design of an inclusive educational environment for higher education institutions to realize the rights of vulnerable groups to receive quality

дискримінації з урахуванням їхніх потреб і можливостей.

Монографія складається з чотирьох розділів: «Проектування інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти як наукова проблема», «Визначення готовності українських закладів вищої освіти до розбудови інклюзивного освітнього середовища», «Дизайн інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти», «Організаційні засади забезпечення інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти».

У першому розділі «Проектування інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти як наукова проблема» викладено теоретичні засади розв'язання порушеної проблеми, зокрема розкрито роль інклюзивної освіти в ЗВО в досягненні цілей сталого розвитку, здійснено огляд наукових доробків щодо забезпечення інклюзивного освітнього середовища в ЗВО в Україні та за кордоном; подано кращі практики організації та забезпечення інклюзивного освітнього середовища в українських і закордонних ЗВО; проведено аналіз законодавчих та нормативно-правових актів з організації інклюзивного освітнього середовища в ЗВО.

Другий розділ «Визначення готовності українських закладів вищої освіти до розбудови інклюзивного освітнього середовища» присвячено розкриттю ходу та результатів дослідження рівня готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища.

У третьому розділі «Дизайн інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти» сфокусовано увагу на побудові інклюзивного освітнього середовища ЗВО на основі принципів універсального дизайну; моделюванні доступного та ефективного дизайну інклюзивного освітнього середовища ЗВО, дорожній

higher education without discrimination, taking into account their needs and capabilities.

The monograph consists of four chapters: “Designing an inclusive educational environment of a higher education institution as a scientific problem”, “Assessing the readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment”, “Design of an inclusive educational environment of a higher education institution”, “Organizational principles of ensuring an inclusive educational environment of a higher education institution”.

In the first chapter, “Designing an Inclusive Educational Environment in Higher Education Institutions as a Scientific Problem”, the theoretical foundations for addressing the issue are presented. Specifically, the role of inclusive education in HEIs in achieving sustainable development goals is explored, a review of scientific contributions on ensuring an inclusive educational environment in HEIs in Ukraine and abroad is conducted, and best practices for organizing and ensuring an inclusive educational environment in Ukrainian and foreign HEIs are provided. Additionally, an analysis of legislative and regulatory acts related to organizing an inclusive educational environment in HEIs is carried out.

The second chapter, “Assessing the Readiness of Ukrainian Higher Education Institutions to Develop an Inclusive Educational Environment”, is devoted to the course and results of the study of the level of readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment.

The third section “Design of an Inclusive Educational Environment of a Higher Education Institution” focuses on the design of an inclusive educational environment of a higher education institution based on the principles of universal design; modeling of an accessible and effective design

карті його реалізації та індикаторах доступності й ефективності.

Четвертий розділ «Організаційні засади забезпечення інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти» має суто практичний характер і розкриває експериментальну організаційну модель діяльності спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу, алгоритм і зміст навчально-організаційного, психолого-педагогічного й соціально-реабілітаційного супроводу учасників освітнього процесу.

Безумовно, розвиток інклюзивної освіти в ЗВО ставить перед нами нові виклики та відкриває широкі можливості для створення середовища, де кожен здобувач вищої освіти може реалізувати свій потенціал незалежно від своїх індивідуальних особливостей і потреб. Монографія «Дизайн інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти: від теорії до практики» є важливим внеском у цей процес, оскільки пропонує комплексний підхід до формування інклюзивного освітнього середовища у ЗВО.

Інклюзивна освіта спрямована на створення умов, за яких кожен студент незалежно від своїх особливих освітніх потреб відчуватиме себе частиною освітнього процесу та зможе досягти високих результатів. У пропонованій монографії розглянуто теоретичні основи інклюзії, а також практичні аспекти її впровадження, що дозволяє поєднати наукові знання з реальними викликами, з якими стикаються ЗВО.

Особливу увагу приділено питанням доступності освітніх ресурсів, адаптації навчальних програм, підготовці викладачів та допоміжного персоналу, створенню сприятливого соціального середовища. Книга містить детальні рекомендації

of an inclusive educational environment of a higher education institution, a roadmap for its implementation, and indicators of accessibility and effectiveness.

The fourth section “Organizational Principles of Ensuring Inclusive Educational Environment of Higher Education Institutions” is purely practical and reveals an experimental organizational model of the activities of a special educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group, the algorithm and content of educational, organizational, psychological, pedagogical and social rehabilitation support for participants in the educational process.

Undoubtedly, the development of inclusive education in higher education institutions poses new challenges and opens up wide opportunities for creating an environment where every student can realize their potential regardless of their individual characteristics and needs. Monograph “Design of an Inclusive Educational Environment of a Higher Education Institution: From Theory to Practice” is an important contribution to this process, as it offers a comprehensive approach to the formation of an inclusive educational environment in higher education institutions.

Inclusive education is aimed at creating conditions in which every student, regardless of their special educational needs, will feel part of the educational process and will be able to achieve high results. The proposed monograph examines the theoretical foundations of inclusion as well as the practical aspects of its implementation, which allows combining scientific knowledge with the real challenges faced by higher education institutions.

Particular attention is paid to the availability of educational resources, adaptation of curricula, training of teachers and support staff, and creation of a favorable social

та приклади успішних практик, які можуть бути корисними як для менеджменту, так і для академічного та допоміжного персоналу ЗВО, що прагнуть покращити свої навички роботи з різноманітними студентськими групами.

Монографія стане незамінним джерелом знань для тих, хто хоче глибше зрозуміти сутність інклюзивного підходу у вищій освіті та впроваджувати його у своїй професійній діяльності. Вона допоможе побудувати таке освітнє середовище, де кожен здобувач вищої освіти матиме рівні можливості для навчання та розвитку, відчуючи підтримку та розуміння з боку викладачів та однолітків.

Сподіваємося, що ця книга стане надійним компасом на шляху до створення справді інклюзивного освітнього середовища в ЗВО, де кожен зможе відчувати себе частиною великої освітньої спільноти.

environment. The book contains detailed recommendations and examples of good practices that can be useful for both management and academic and support staff of higher education institutions seeking to improve their skills in working with diverse student groups.

The monograph will become an indispensable source of knowledge for those who want to better understand the essence of an inclusive approach to higher education and implement it in their professional activities. It will help to build an educational environment where every student has equal opportunities for learning and development, feeling supported and understood by teachers and peers.

We hope this book will become a reliable compass for creating a genuinely inclusive educational environment in higher education institutions where everyone can feel part of a significant educational community.

РОЗДІЛ 1

ПРОЄКТУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

SECTION 1

DESIGNING AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION AS A SCIENTIFIC PROBLEM

1.1 Роль інклюзивної освіти в закладах вищої освіти в досягненні цілей сталого розвитку

В умовах щораз більшої глобалізації сталий розвиток стає головною стратегією для майбутнього людства, де освіта виступає важливим рупієм суспільних перетворень. У 2015 році Організація Об'єднаних Націй ухвалила Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року, що включає 17 цілей сталого розвитку (ЦСР) та 169 завдань¹. Цей документ відображає глобальний консенсус щодо необхідності поєднання економічного процвітання, екологічної стійкості та соціальної інтеграції. Важливим є той факт, що Порядок денний підтримано всіма державами-членами ООН. Цей факт підкреслює колективне визнання необхідності поєднання економічного процвітання з принципами екологічної стійкості та соціальною інтеграцією². Своєю безпрецедентністю в історії людства

1.1 The role of inclusive education in higher education institutions in achieving the Sustainable Development Goals

In an increasingly globalized world, sustainable development is becoming the main strategy for the future of humanity, where education is an important driver of social transformation. In 2015, the United Nations adopted the 2030 Agenda for Sustainable Development, which includes 17 Sustainable Development Goals (SDGs) and 169 targets (UNESCO, 2015)¹. This document reflects the global consensus on the need to combine economic prosperity, environmental sustainability and social inclusion. It is important that the Agenda is supported by all UN member states. This fact underscores the collective recognition of the need to combine economic prosperity with environmental sustainability and social inclusion (Ferguson & Rooft, 2020)². Its unprecedented nature in the history of humanity is marked by the consensus among all UN member countries

---

¹ UNESCO. Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all. 2015. URL: <https://cutt.ly/qw2lnTR5> (дата звернення: 14.03.24).

² Ferguson T., Rooft C. G. SDG 4 in higher education: Challenges and opportunities. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2020. Vol. 21. Issue 5. P. 959–975. DOI: 10.1108/IJSHE-12-2019-0353

відзначається консенсус між всіма країнами-учасницями ООН щодо визначення спільних та чітко обмежених у часі реалізації цілей для досягнення сталого розвитку³.

Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) задекларувала, що ЦСР покликані на найближчі 15 років розв'язати головні проблеми, які стоять перед людством і планетою, охоплюючи широкий спектр питань: від знищення бідності та голоду до боротьби зі зміною клімату та нерівністю⁴. Зазвичай їх характеризують як неподільні, такі, що врівноважують три виміри сталого розвитку (економічний, соціальний та екологічний) та взаємопов'язані, оскільки прогрес у досягненні однієї цілі часто впливає на можливості досягнення інших⁵. 17 цілей ЦСР – це універсальний набір, що може бути застосований будь-якою країною, незалежно від рівня її економічного розвитку⁶. І хоча вони є загальними для всіх країн, важливо адаптувати їх до специфіки національного контексту кожної, її можливостей і викликів, встановити пріоритети, які допоможуть ефективніше досягти цих цілей⁷.

Україна підтримала прагнення світу реалізувати глобальні цілі резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року № 70/1, визнавши своє зобов'язання щодо забезпечення сталого розвитку на рівні правових документів (Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/201).

on defining common and time-bound goals for achieving sustainable development (Sachs et al., 2019)³.

The United Nations (hereinafter referred to as the UN) has declared that the SDGs are designed to address the main challenges facing humanity and the planet over the next 15 years, covering a wide range of issues: from eradicating poverty and hunger to fighting climate change and inequality (United Nations, 2015)⁴. They are usually characterized as indivisible, balancing the three dimensions of sustainable development (economic, social and environmental) and interconnected, as progress in achieving one goal often affects the ability to achieve the others (United Nations, 2015)⁵. The 17 SDGs are a universal set that can be applied by any country, regardless of its level of economic development (Sugiawan et al., 2023)⁶. Although these goals are common to all countries, it is important to adapt them to the specifics of each country's national context, its opportunities and challenges, and to set priorities that will help achieve these goals more effectively (Sugiawan et al., 2023)⁷.

Ukraine supported the world's commitment to achieving the global goals through the UN General Assembly Resolution No. 70/1 dated September 25, 2015, recognizing its obligation to ensure sustainable development at the level of legal documents (Decree of the President of Ukraine "On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the Period up to 2030")

---

³ Sachs J., Schmidt-Traub G., Kroll C., Lafortune G. Fuller G. Sustainable Development Report 2019. New York: Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network (SDSN). 2019. URL: <https://cutt.ly/Gw2lmer4> (дата звернення: 14.03.24).

⁴ United Nations (UN). Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development. 2015. URL: <https://cutt.ly/lw2lnxwN> (дата звернення: 14.03.24).

⁵ Там само/Ibid.

⁶ Sugiawan Y., Kurniawan R., Managi S. Assessing the United Nations sustainable development goals from the inclusive wealth perspective. *Scientific reports*. 2023. Vol. 13. Issue 1. Article 1601. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-023-28540-0>

⁷ Там само/Ibid.

Кожну глобальну ціль було розглянуто та адаптовано з урахуванням особливостей розвитку України⁸.

У контексті зазначеного забезпечення рівних прав на освіту для всіх як один з пріоритетних напрямів розвитку освіти в Україні визначає «Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року». Це підкреслює значення створення інклюзивного, безпечного, сприятливого для розвитку освітнього середовища, що сприяє формуванню компетентностей для життя, розвитку здібностей та обдарувань кожного, незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я та інших обставин і ознак. Зазначене відображає сутність Цілі 4 сталого розвитку ООН, яка закликає забезпечити інклюзивну та якісну освіту для всіх і сприяти можливостям навчання впродовж життя.

Заклади вищої освіти, діючи відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 636 від 10.07.2019 р. «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти», відіграють вирішальну роль у цьому процесі, створюючи інклюзивне освітнє середовище, забезпечуючи тим самим доступність та якість освітніх послуг, враховуючи можливість та потреби кожного учасника освітнього процесу. Це особливо важливо в умовах сучасної війни, яка спричинює появу нових викликів, зокрема, розширенню кола осіб, що потребують освітньої та психологічної підтримки. Однак під час реалізації інклюзивної освіти ЗВО України стикаються з низкою викликів, які потребують всебічного аналізу. Вони охоплюють широкий спектр аспектів – від внутрішніх обмежень університетських ресурсів до зовнішніх

dated September 30, 2019, No. 722/201). Each global goal was reviewed and adapted taking into account the specific development context of Ukraine (Sustainable Development Goals: Ukraine, 2017)⁸.

In this context, ensuring equal rights to education for all is defined as one of the priority areas of educational development in Ukraine by the “National Strategy for the Development of Inclusive Education for the Period up to 2029.” This emphasizes the importance of creating an inclusive, safe, developmentally appropriate educational environment that promotes the formation of competencies for life, the development of abilities and talents of everyone, regardless of age, gender, race, health status, and other circumstances and characteristics. This reflects the essence of the UN Sustainable Development Goal 4, which calls for inclusive and quality education for all and the promotion of lifelong learning opportunities.

Higher education institutions, acting in accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 636 of 10.07.2019 “The Procedure for Organizing Inclusive Education in Higher Education Institutions”, play a crucial role in this process by creating an inclusive educational environment, thereby ensuring the availability and quality of educational services, taking into account the capabilities and needs of each participant in the educational process. This is especially important in the context of the current war, which brings new challenges, including the expansion of the circle of people in need of educational and psychological support. However, in implementing inclusive education, Ukrainian higher education institutions face a number of challenges that require a comprehensive analysis. They cover a wide range of aspects – from

---

⁸ Sustainable Development Goals: Ukraine. 2017 <https://cutt.ly/Tw2lnDOh> (дата звернення: 14.03.24).

NATIONAL BASELINE REPORT. 2017. URL:

соціально-економічних та політичних умов країни – і потребують ретельного аналізу та розуміння для ефективного розв'язання, оскільки безпосередньо впливають на якість та доступність інклюзивної освіти.

Відтак ЦСР 4 визначає важливу роль освіти як фасилітатора сталого розвитку⁹. Однак, попри очевидність зв'язку між освітою та сталим розвитком, він є доволі нелінійним¹⁰. На переконання вітчизняних дослідників Т. Пантюк, М. Пантюк та І. Миськів, якісна освіта сприяє не тільки економічному зростанню та розвитку інновацій, але й підвищенню культурного рівня суспільства та формуванню громадянського суспільства¹¹. Вона відіграє головну роль у захисті навколишнього середовища та покращенні якості життя людей¹². Разом із цим автори акцентують на тому, що покращення в освіті не завжди безпосередньо та однозначно призводять до сталого розвитку через вплив різних факторів. У цьому контексті освіта радше виступає як основний інструмент для підготовки нового покоління для розв'язання глобальних проблем, акцентуючи на необхідності розвитку знань та навичок для роботи в умовах швидких змін та невизначеності¹³.

У поточному дискурсі ЗВО відіграють вирішальну роль у досягненні цілей сталого розвитку¹⁴. Вони не лише сприяють розвиткові кваліфікованих фахівців, здатних робити свій внесок в економічне зростання та соціальний прогрес,

internal constraints on university resources to the external socio-economic and political conditions of the country – and require careful analysis and understanding to be effectively addressed, as they directly affect the quality and accessibility of inclusive education.

Thus, SDG 4 defines the important role of education as a facilitator of sustainable development (Saini et al., 2023)⁹. However, despite the obvious link between education and sustainable development, it is rather non-linear (Pantiuk et al., 2023)¹⁰. According to domestic researchers Т. Pantiuk, М. Pantiuk and myself. According to Myskiw, quality education contributes not only to economic growth and innovation, but also to raising the cultural level of society and the formation of civil society (Pantiuk et al., 2023)¹¹. It plays a major role in protecting the environment and improving the quality of life of people (Pantiuk et al., 2023)¹². At the same time, the authors emphasize that improvements in education do not always directly and unambiguously lead to sustainable development due to the influence of various factors. In this context, education serves primarily as a key tool for preparing a new generation to address global challenges, emphasizing the need to develop knowledge and skills for working in conditions of rapid change and uncertainty (Pahnke et al., 2019)¹³.

In the current discourse, HEIs play a crucial role in achieving the goals of sustainable development (Ferguson & Roofe, 2020)¹⁴. They not only contribute to the development

⁹ Saini M. et al. Sustainable Development Goal for Quality Education (SDG 4): A study on SDG 4 to extract the pattern of association among the indicators of SDG 4 employing a genetic algorithm. *Education and Information Technologies*. 2023. Vol. 28. Issue 2. P. 2031–2069. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11265-4>

¹⁰ Пантюк Т., Пантюк М., Миськів І. Освіта для сталого розвитку як індикатор суспільного поступу. *Молодь і рунок*. 2022. № 9/207. С. 45–49. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.271167>

¹¹ Там само/Ibid.

¹² Там само/Ibid.

¹³ Pahnke J., O'Donnell C., Bascopé M. Using science to do social good: STEM education for sustainable development. *Proceedings of the Second International Dialogue on STEM Education (IDoS)*. Berlin, Germany. 2019. С. 5–6.

¹⁴ Ferguson T., Roofe C. G. SDG 4 in higher education: Challenges and opportunities. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2020. Vol. 21. Issue 5. P. 959–975. DOI: [10.1108/IJSHE-12-2019-0353](https://doi.org/10.1108/IJSHE-12-2019-0353)

але й формуванню свідомості й відповідальності перед майбутніми поколіннями. Важливо наголосити і на тому, що ЗВО є головними учасниками розбудови інклюзивного освітнього середовища, яке враховує індивідуальні потреби кожного здобувача вищої освіти¹⁵. Тим самим вони сприятимуть реалізації ЦСР 4.

Інклюзивність в освіті передбачає гарантування державою такої системи освітніх послуг, що базується на принципах недискримінації та врахуванні багатоманітності людини, з наступним включенням до освітнього процесу всіх його учасників, незалежно від їхнього віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, а також інших обставин та ознак (Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII). Проте, на думку дослідників М. Fiuza-Asorey, L. Losada-Puente, S. Martínez та М. Ваїа¹⁶, освітня та соціальна ізоляція не буде подолана, поки інклюзивним підходом до навчання не будуть охоплені всі без винятку, зокрема ті групи, що з'явилися внаслідок таких соціальних явищ, як стихійні лиха та збройні конфлікти.

У контексті України вказане набуває особливої актуальності. Війна, що триває, спричинила серйозні руйнування інфраструктури, призвела до значних людських втрат та проблем зі здоров'ям¹⁷. Значна частка здобувачів вищої освіти були вимушені залишити свої домівки та заклади освіти в пошуках притулку, безпеки та економічної стабільності. Ті, хто залишився, стикаються з постійною загрозою ракетних обстрілів та бомбардувань,

of skilled professionals capable of making their contribution to economic growth and social progress but also to the formation of awareness and responsibility toward future generations. It is important to emphasize that higher education institutions are key participants in the development of an inclusive educational environment that takes into account the individual needs of each student (Mora et al., 2021)¹⁵. In this way, they will contribute to the achievement of SDG 4.

Inclusivity in education involves the state's guarantee of an educational service system based on the principles of non-discrimination and consideration of human diversity, ensuring the inclusion of all participants in the educational process, regardless of their age, gender, race, health status, disability, citizenship, nationality, or other circumstances and characteristics (Law of Ukraine "On Education" dated September 5, 2017, No. 2145-VIII). However, according to researchers M. Fiuza-Asorey, L. Losada-Puente, S. Martínez and M. Baña (2023)¹⁶, educational and social exclusion will not be overcome until inclusive education reaches everyone without exception, including those groups that have been affected by social phenomena such as natural disasters and armed conflict.

In the context of Ukraine, this is particularly relevant. The ongoing war has caused severe damage to infrastructure, resulting in significant human losses and health problems (Ivanchenko et al., 2023; Lopatina et al., 2023; Nenko et al., 2023)¹⁷. A significant proportion of higher education students were forced to leave their homes and educational institutions in search of shelter,

¹⁵ Mora A. M. M., Chiva I., Lloret-Catala C. Faculty perception of inclusion in the university: Concept, policies and educational practices. *Social Inclusion*. 2021. Vol. 9. Issue 3. P. 106–116. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v9i3.4114>

¹⁶ Fiuza-Asorey M., Losada-Puente L., Martínez S. S., Baña, M. Lights and shadows in university students' perceptions of inclusion and diversity. *Educación XX1*. 2023. Vol. 26. Issue 2. P. 141–164.

¹⁷ Ivanchenko O., Lurie K., Melnikova O. Higher education in Ukraine during war. *Grail of Science*. 2023. Vol. 24, P. 519–522. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.02.2023.099>

переживанням стагнації, стресу й занепокоєння. Ці обставини не тільки посилюють наявну нерівність, але й збільшили багатоманітність студентського контингенту в ЗВО¹⁸, що сприяло появі нових викликів перед системою вищої освіти.

В умовах поточної воєнної ситуації значення інклюзивної освіти стає вирішальним для забезпечення права на освітні послуги особам, які знаходяться під загрозою освітньої та соціальної ізоляції. Інклюзивна освіта не лише надає доступ до навчання, але й створює умови для стабільності та підтримки в часи невизначеності. Тож війна вимагає глибокої переоцінки стратегій забезпечення інклюзивної та справедливої якісної освіти.

Повноцінне впровадження інклюзивної освіти на рівні вищої освіти сприятиме не тільки забезпеченню доступу до освітніх та інших послуг, що надають ЗВО, з урахуванням потреб кожного, що суголосно зі змістом ЦСР 4, але й може допомогти в досягненні інших глобальних цілей. Зокрема, інклюзивна освіта в ЗВО зменшуватиме нерівність (ЦСР 10) шляхом створення інклюзивного освітнього середовища в ЗВО для повноцінного залучення всіх здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих груп населення. З іншого боку, забезпечення гнучкості освітніх програм, урізноманітнення навчальних методик, зміна методів та підходів до навчання з урахуванням потреб здобувачів вищої освіти та їхніх особливостей гарантує здобуття ними тих результатів навчання, що визначають їхню здатність успішно проводити професійну діяльність у межах обраної спеціальності. Це безпосередньо сприяє досягненню ЦСР 8, оскільки якісна підготовка надає випускникам можливість отримати гідну роботу, яка є вкрай важливою для

security, and economic stability. Those who remain face the constant threat of rocket attacks and bombing, stagnation, stress and anxiety. These circumstances have not only exacerbated existing inequalities, but also increased the diversity of the student population in higher education (Selvaratnam et al., 2023)¹⁸, which has contributed to the emergence of new challenges for the higher education system.

In the current military situation, the importance of inclusive education becomes crucial for ensuring the right to educational services for people at risk of educational and social exclusion. Inclusive education not only provides access to education, but also creates conditions for stability and support in times of uncertainty. Therefore, the war requires a deep reassessment of strategies to ensure inclusive and equitable quality education.

The full implementation of inclusive education at the higher education level will not only ensure access to educational and other services provided by universities, taking into account the needs of each individual, in line with the essence of SDG 4, but it can also contribute to the achievement of other global goals. In particular, inclusive education in higher education institutions will reduce inequality (SDG 10) by creating an inclusive educational environment that enables the full participation of all higher education students from vulnerable groups. On the other hand, ensuring the flexibility of educational programs, diversifying teaching methods, changing methods and approaches to teaching, taking into account the needs of higher education students and their characteristics, guarantees that they will achieve the learning outcomes that determine their ability to successfully carry out professional activities within their chosen specialty. This directly contributes to the

---

¹⁸ Selvaratnam N. D., Keat O. B., Tham J. Cohesion via Diversity and Inclusion: The Role of Sri Lankan State Universities in Post-War Reconciliation. *Migration Letters*. 2024. Vol. 21. Issue S1. P. 711–731.

економічного зростання та підвищення загального рівня добробуту в суспільстві.

Водночас інклюзивна освіта в ЗВО сприяє формуванню толерантності, взаєморозумінню між різними соціальними, етнічними та релігійними групами, закладаючи основу для мирного співіснування. Це безпосередньо відображає основну ідею ЦСР 16, яка зосереджена на сприянні миру, справедливості та створенні сильних інститутів. Вважасмо, що успішній реалізації інклюзивного навчання в ЗВО сприяє стратегічне планування на всіх рівнях – від державного до локального, гарантуючи рівність, доступність та універсальність освітнього процесу¹⁹. Це вимагає спільних зусиль органів державної влади, закладів освіти, наукових установ, міжнародних партнерів, представників громадських організацій та приватного сектору для створення сприятливого інклюзивного освітнього середовища. Цей підхід відображає засади ЦСР 17, закликаючи до міцного партнерства для сталого розвитку.

Отже, незважаючи на численні виклики, інвестиції в інклюзивну вищу освіту є внеском у створення справедливого суспільства та кращого майбутнього для всіх. Для подолання викликів інклюзивної освіти в Україні необхідно зосередитися на таких головних аспектах, як розширення державної підтримки інклюзивної освіти, залучення додаткових ресурсів з міжнародних фондів та програм; розробка та впровадження спеціалізованих програм для підготовки викладачів, адміністративного та допоміжного персоналу до роботи в інклюзивному середовищі; інтеграція сучасних технологій та розробка інноваційних освітніх рішень для підтримки інклюзивного навчання.

achievement of SDG 8, as quality education equips graduates with the opportunity to secure decent work, which is crucial for economic growth and improving the overall well-being of society.

At the same time, inclusive education in higher education institutions promotes the development of tolerance and mutual understanding between different social, ethnic, and religious groups, laying the foundation for peaceful coexistence. This directly reflects the core idea of SDG 16, which focuses on promoting peace, justice and strong institutions. We believe that strategic planning at all levels – from state to local – contributes to the successful implementation of inclusive education in higher education institutions, guaranteeing equality, accessibility and universality of the educational process (Hurenko et al., 2023)¹⁹. This requires joint efforts of public authorities, educational institutions, research institutions, international partners, representatives of public organizations and the private sector to create a favorable inclusive educational environment. This approach reflects the principles of SDG 17, calling for strong partnerships for sustainable development.

So, despite the many challenges, investing in inclusive higher education is a contribution to creating a just society and a better future for all. To overcome the challenges of inclusive education in Ukraine, it is necessary to focus on key aspects such as expanding government support for inclusive education, attracting additional resources from international funds and programs, developing and implementing specialized programs for training faculty, administrative, and support staff to work in an inclusive environment, integrating modern technologies, and

---

¹⁹ Гуренко О. І., Мицик Г. М., Попова А. С., Лопатіна, Г. О. Використання цифрових технологій для реалізації інклюзивної вищої освіти: перспективи та обмеження. *Інклюзія і суспільство*. Кам'янець-Подільський : Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут». 2023. № 2. С. 28–36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-2-4>

Інклюзивна освіта не лише сприяє реалізації особистісного потенціалу кожного студента, але й має глибокий вплив на соціальний, економічний та культурний розвиток суспільства. Вона допомагає формувати більш толерантне, відкрите та інтегроване суспільство, сприяє рівності й соціальній справедливості. Ефективна інклюзивна освіта також відіграє головну роль у підвищенні рівня зайнятості та економічного зростання, оскільки вона забезпечує ринок праці висококваліфікованими фахівцями, здатними працювати в умовах багатоманітності.

1.2 Забезпечення інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти в Україні та за кордоном: огляд наукових доробків

Проблема інклюзивної освіти та організації інклюзивного освітнього середовища ЗВО є предметом наукового пошуку українських і зарубіжних дослідників. Зокрема, науковці розглядають інституційні політики, стратегічні напрямки розвитку й механізми реалізації інклюзивної освіти в ЗВО; психолого-педагогічну та соціальну підтримку здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих груп населення; умови створення доступного інклюзивного освітнього середовища; шляхи підготовки науково-педагогічних працівників до роботи зі здобувачами з особливими освітніми потребами.

Наведемо стислий огляд наукових доробків. В окремих працях розкрито

developing innovative educational solutions to support inclusive learning.

Inclusive education not only helps to realize the personal potential of each student, but also has a profound impact on the social, economic and cultural development of society. It helps to build a more tolerant, open and integrated society, promotes equality and social justice. Effective inclusive education also plays a key role in increasing employment rates and fostering economic growth, as it provides the labor market with highly qualified professionals capable of working in diverse environments.

1.2 Ensuring an inclusive educational environment in higher education institutions in Ukraine and abroad: review of scientific works

The problem of inclusive education and the organization of an inclusive educational environment in higher education institutions is the subject of scientific research by Ukrainian and foreign researchers. In particular, the researchers consider institutional policies, strategic directions of development and mechanisms for implementing inclusive education in higher education institutions; psychological, pedagogical and social support for higher education students from vulnerable groups; conditions for creating an accessible inclusive educational environment; ways to prepare academic staff to work with students with special educational needs.

Here is a brief overview of scientific works: Some works reveal the essence of inclusive education²⁰ (I. Dubkovetska,

---

²⁰ Dubkovetska I., Budnyk O., Sydoriv S. Implementing Inclusive Education in Ukraine: Problems and Perspectives. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2016. Vol. 3. DOI: 10.15330/jpnu.3.2-3.99-105

сутність інклюзивної освіти²⁰ та її межі в педагогічній практиці²¹, важливість забезпечення якісної та доступної освіти, що дозволяє кожній особі реалізувати своє право на повноцінне, економічно незалежне життя через отримання освіти та професії²²; визначено соціальні, політичні, економічні та культурні контексти, що уможливають впровадження інклюзивної освіти в різних регіонах і країнах світу²³.

Науково цінним у контексті порушеної проблеми є доробок Т. Booth та М. Ainscow²⁴, які розробили індекс інклюзії, що є фундаментальним інструментом для оцінки й сприяння інклюзивності в закладах освіти. Згодом його було адаптовано та застосовано для вищої освіти, зосереджуючись на підтримці багатоманітності, інклюзії та рівності.

У науковій праці О. Сотулої, Д. Грачова²⁵ акцентовано на важливості посилення уваги до груп здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, зокрема з інвалідністю, а саме постраждалих внаслідок бойових дій. У дослідженнях У. Bahno, О. Serhiichuk, S. Tanana, L. Tkachenko, O. Khmelnytska²⁶ проаналізовано проблеми, з якими стикаються студенти під час навчання, визначено механізми впровадження інклюзивної освіти в діяльність ЗВО в Україні та перспективні напрями для її розвитку. Суголосно

О. Budnyk, S. Sydoriv; G. Lindsay) and its limits in pedagogical practice (J. H. Hansen)²¹, the importance of providing quality and affordable education that allows everyone to realize their right to a full, economically independent life through education and profession (Dikova-Favorska)²²; social, political, economic and cultural contexts that enable the implementation of inclusive education in different regions and countries of the world are identified (T. Lorenz, D. Mitchell)²³.

T.'s work is scientifically valuable in the context of the problem at hand. T. Booth and M. Ainscow²⁴, which developed the Inclusion Index, a fundamental tool for assessing and promoting inclusiveness in educational institutions. It was later adapted and applied to higher education, focusing on supporting diversity, inclusion and equality.

In the scientific work of O. Sotuloy, D. Hrachova²⁵ emphasized the importance of increasing attention to groups of students with special educational needs, particularly those with disabilities, including individuals affected by armed conflict. In the studies by U. Bahno, O. Serhiichuk, S. Tanana, L. Tkachenko, O. Khmelnytska²⁶, the challenges faced by students during their education were analyzed, mechanisms for implementing inclusive education in the activities of HEIs in Ukraine were identified, and prospective directions for its development were outlined. A related work is that

²¹ Hansen J. H. Limits to inclusion. *International Journal of Inclusive Education*. 2012. Vol. 16. Issue 1. P. 89–98. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603111003671632>

²² Dikova-Favorska O. M. Inclusion in Ukraine: first implementation experience in expert's assessments. *Ukrainian Society*. 2020. Vol. 4. Issue 75. P. 113–124. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2020.04.113>

²³ Lorenz T., Mitchell D. Contextualizing Inclusive Education: Evaluating Old and New International Perspectives. Routledge. 2014. 312 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203606803>

²⁴ Booth T., Ainscow M. Index for inclusion: developing learning and participation in schools. 2002. 106 p. URL: <https://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20English.pdf> (дата звернення: 2.12.2023)

²⁵ Сотула О., Грачов, Д. Цільові групи справедливості в інклюзивній вищій освіті. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-73>

²⁶ Bahno Y. M., Serhiichuk O. M., Tanana S. M., Tkachenko L. V., Khmelnytska O. S. Inclusive Education as a Condition for Innovative Activities at Higher Education Institutions. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*. 2021. Vol. 9. Issue 5. P. 432–441. DOI: <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2021.09.05.2>

с праця Г. Давиденка²⁷, у якій проаналізовано та розкрито теоретико-методичні засади організації інклюзивного навчання у ЗВО, визначено основні бар'єри, що гальмують розвиток інклюзивної освіти в системі вищої освіти України, запропоновано шляхи їх подолання.

Поряд з цим дослідники розкривають особливості надання психолого-педагогічної та соціальної підтримки в ЗВО різним категоріям здобувачів, зокрема: сиротам та особам, позбавленим батьківського піклування (O. Amali, A. Shoyemi, M. Akintola, K. Ayantoye; N. Mthiyane)^{28, 29}; особам з інвалідністю (M. Büscher-Touwen, M. Groot, L. Hal; C. Fichten, J. Mørgensen, A. Havel, L. King, M. Harvison, A. Lussier, E. Libman; J. Harvey; A. Kruse, S. Oswal; A. McNicholl, H. Casey, D. Desmond, P. Gallagher та ін.)^{30, 31, 32, 33, 34}; учасникам збройних конфліктів (D. Cass; O. Blavt; M. Hasyak; M. Kirchner; N. Osborne)^{35, 36, 37};

of H. Davidenko²⁷, which analyzes and reveals the theoretical and methodological foundations of organizing inclusive education in HEIs, identifies the main barriers hindering the development of inclusive education in Ukraine's higher education system, and proposes ways to overcome them.

At the same time, the researchers reveal the peculiarities of providing psychological, pedagogical and social support in higher education institutions to different categories of applicants, in particular: orphans and children deprived of parental care (O. Amali, A. Shoyemi, M. Akintola, K. Ayantoye; N. Mthiyane)^{28, 29}; people with disabilities (M. Büscher-Touwen, M. Groot, L. Hal; C. Fichten, J. Mørgensen, A. Havel, L. King, M. Harvison, A. Lussier, E. Libman; J. Harvey; A. Kruse, S. Oswal; A. McNicholl, H. Casey, D. Desmond, P. Gallagher, et al.)^{30, 31, 32, 33, 34}; participants of armed conflicts (D. Cass; O. Blavt; M. Hasyak; M. Kirchner; N. Osborne)^{35, 36, 37}; refugees

²⁷ Давиденко Г. В. Упровадження соціальної інклюзії у закладах вищої освіти: бар'єри та шляхи їх подолання. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2018. № 2. С. 123–128. DOI: 10.32342/2522-4115-2018-16-20

²⁸ Amali O. O., Shoyemi A. A., Akintola M., Ayantoye K. S. Educational Challenges Encountered by Orphaned Undergraduates of a Public University in Kwara State, Nigeria. *Anatolian Journal of Education*. 2020. Vol. 5. Issue 2. P. 163–172. DOI: <https://doi.org/10.29333/aje.2020.5214a>

²⁹ Mthiyane N. P. Chronicles of the experiences of orphaned students in a higher education institution in KwaZulu-Natal. 2015. PhD Thesis. University of the Free State. URL: <https://scholar.ufs.ac.za/xmlui/bitstream/handle/11660/874/MthiyaneNP.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 2.12.2023).

³⁰ Büscher-Touwen M., Groot M., Hal L. Mind the gap between higher education and the labour market for students with a disability in the Netherlands: A research agenda. *Social Inclusion*. 2018. Vol. 6. Issue 4. P. 149–157. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v6i4.1655>

³¹ Fichten C., Jørgensen M., Havel Al., King L., Harvison M., Lussier Al., Libman E. More than Meets the Eye: A Canadian Comparative Study on PowerPoint Use among Post-Secondary Students with and without Disabilities. *Online Submission*. 2019. Vol. 4. Issue 2. P. 25–36. DOI: <https://doi.org/10.5430/irhe.v4n2p25>

³² Harvey J. Contemporary social theory as a tool to understand the experiences of disabled students in higher education. *Social Inclusion*. 2018. Vol. 6. Issue 4. P. 107–115. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v6i4.1602>

³³ Kruse A., Oswal S. Barriers to higher education for students with bipolar disorder: A critical social model perspective. *Social Inclusion*. 2018. Vol. 6. Issue 4. P. 194–206. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v6i4.1682>

³⁴ McNicholl A., Casey H., Desmond D., Gallagher P. The impact of assistive technology use for students with disabilities in higher education: a systematic review. *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*. 2021. Vol. 6. Issue 12. P. 130–143. DOI: 10.1080/17483107.2019.1642395

³⁵ Cass D., Hammond Sh. Bridging the Gap: Technology and Veteran Academic Success. *Online Learning*. 2015. Vol. 19. Issue 1. P. 83–91. DOI: <https://doi.org/10.24059/olj.v19i1.517>

³⁶ Гасяк М. Я. Про особливості формування інклюзивного освітнього середовища для ветеранів війни у закладі вищої освіти. *Молодь і ринок*. 2022. № 6 (204). С. 169–176. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.265887>

³⁷ Гасяк М. Я. Про емпіричне дослідження особливостей формування інклюзивного освітнього середовища для ветеранів війни у закладі вищої освіти. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 6. С. 138–150. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-6\(6\)-138-150](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-6(6)-138-150)

біженцям та внутрішньо переміщеним особам (A. Haidash; H. Aydin, Y. Kaya; A. Eren, Ç. Çavuşoğlu; M. [Incomplete reference]). Gallagher, R. Najjuma, R. Nambi; J. McIntyre, K. Dixon, E. Walton; T. Molla, та ін.)^{38, 39, 40, 41}; особам з труднощами у навчанні (F. Benmarrakchi, J. Kafi, A. Elhore; C. [Incomplete reference]). May; D. Bell, E. Swart; R. Brewer, S. Movahedazarhouligh та ін.)^{42, 43, 44, 45}; студентам, що належать до меншин (K. Bhopal; N. Bowman; S. Budge, S. Domínguez, A. Goldberg)^{46, 47, 48}; неадекватно представленим категоріям осіб (A. Veidemane, F. Kaiser, D. Craciun)⁴⁹.

and internally displaced persons (A. Haidash; H. Aydin, Y. Kaya; A. Eren, Ç. Çavuşoğlu; M. [Incomplete reference]). Gallagher, R. Najjuma, R. Nambi; J. McIntyre, K. Dixon, E. Walton; T. Molla, et al.)^{38, 39, 40, 41}; individuals with learning difficulties (F. Benmarrakchi, J. Kafi, A. Elhore; C. [Incomplete reference]). May; D. Bell, E. Swart; R. Brewer, S. Movahedazarhouligh et al.)^{42, 43, 44, 45}; students belonging to minorities (K. Bhopal; N. Bowman; S. Budge, S. Domínguez, A. Goldberg)^{46, 47, 48}; underrepresented categories of people (A. Veidemane, F. Kaiser, D. Craciun)⁴⁹.

Within the framework of the problem raised, interesting are the scientific

³⁸ Гайдаш А. В. Організація навчання мігрантів і біженців в українських ЗВО. *Перспективи та інновації науки (Серія: Педагогіка, Серія: Психологія, Серія: Медицина)*. 2023. Вип. 3 (8). С. 43–51. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41475/1/A_Gaidash_IF_2022_P%26IN.pdf (дата звернення: 2.12.2023).

³⁹ Aydin H., Kaya Y. The educational needs of and barriers faced by Syrian refugee students in Turkey: A qualitative case study. *Refugees, Interculturalism and Education*. 2020. Routledge. P. 131–148. DOI: <https://doi.org/10.1080/14675986.2017.1336373>

⁴⁰ Eren A., Çavuşoğlu Ç. Stigmatisation and othering: the case of Syrian students in Turkish schools. *International Journal of Inclusive Education*. 2023. Vol. 27. Issue 13. P. 1434–1453. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1900422>

⁴¹ Gallagher M., Najjuma R., Nambi R. Bidi bidi creativity: The liminality of digital inclusion for refugees in Ugandan higher education. *Social Inclusion*. 2023. Vol. 11. Issue 3. P. 309–319. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v11i3.6686>

⁴² Benmarrakchi F, el Kafi J, Elhore A. Supporting dyslexic's learning style preferences in adaptive virtual learning environment. In *2016 International Conference on Engineering & MIS (ICEMIS)*. IEEE. 2016. P. 1–6. DOI: 10.1109/ICEMIS.2016.7745294

⁴³ May C. An investigation of attitude change in inclusive college classes including young adults with an intellectual disability. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*. 2012. Vol. 9. Issue 4. P. 240–246. DOI: <https://doi.org/10.1111/jppi.12013>

⁴⁴ Bell D., Swart E. Learning experiences of students who are hard of hearing in higher education: Case study of a South African university. *Social Inclusion*. 2018. Vol. 6. Issue 4. P. 137–148. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v6i4.1643>

⁴⁵ Brewer R., Movahedazarhouligh S. Students with intellectual and developmental disabilities in inclusive higher education: Perceptions of stakeholders in a first-year experience. *International Journal of Inclusive Education*. 2021. Vol. 25. Issue 9. P. 993–1009. DOI: 10.1080/13603116.2019.1597184

⁴⁶ Bhopal K. Addressing racial inequalities in higher education: Equity, inclusion and social justice. *Ethnic and Racial Studies*. 2017. Vol. 40. Issue 13. P. 2293–2299. DOI: 10.1080/01419870.2017.1344267

⁴⁷ Bowman N. A. The forgotten minority: Examining religious affiliation and university satisfaction. *Higher Education*. 2013 Vol. 65. P. 745–760. Toms Smedley C. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10734-012-9574-8>

⁴⁸ Budge S. L., Domínguez S., Jr., Goldberg A. E. Minority stress in nonbinary students in higher education: The role of campus climate and belongingness. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*. 2020. Vol. 70. Issue 2. P. 222. DOI: <https://doi.org/10.1037/sgd0000360>

⁴⁹ Veidemane A., Kaiser F., Craciun D. Inclusive Higher Education Access for Underrepresented Groups: It Matters, But How Can Universities Measure It? *Social Inclusion*. 2021. Vol. 9. Issue 3. P. 44–57. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v9i3.4163>

У межах порушеної проблеми цікавими є наукові розвідки В. Reisdorf, С. Rhinesmith⁵⁰, В. Prado, J. Gobbo Junior, В. Bezerra⁵¹, D. McMahon та Z. Walker⁵², присвячені вивченню цифрової нерівності при реалізації інклюзивної освіти, пошукам зменшенню стигматизації та дискримінації, пов'язаних з цим. Пошук розв'язання питання соціальної рівності та стратегій її забезпечення для студентів з-поміж вразливих груп населення представлений у дослідженнях J. Salmi та A. D'Addio⁵³. Науковці T. Gale, С. Mills, R. Cross⁵⁴ зосереджені на проблемах освітніх досягнень маргіналізованих груп в Австралії та порівнянні їх з іншими країнами ОЕСР. Автори наголошують, що додаткових ресурсів для освітніх установ недостатньо для розв'язання проблем нерівності та досягнення соціальної справедливості. Вони пропонують стратегічний підхід до розв'язання цих проблем через перепідготовку педагогів, котрі працюють з визначеною категорією осіб.

Науково цінними є праці вчених (Л. Грень, А. Черкашин, М. Чеботарьов⁵⁵; Г. Давиденко⁵⁶; В. Козуля та Ю. Скиба⁵⁷; Ю. Носенко, А. Гета, В. Заїка,

researches of B. Reisdorf, C. Rhinesmith⁵⁰, V. Prado, J. Gobbo Junior, B. Bezerra⁵¹; D. McMahon, Z. Walker⁵², dedicated to the study of digital inequality in the implementation of inclusive education, and the search for reducing stigma and discrimination associated with it. The search for a solution to the issue of social equality and strategies to ensure it for students from vulnerable groups is presented in the research of J. Salmi and A. D'Addio⁵³. Researchers T. Gale, C. Mills, R. Cross⁵⁴ focus on the problems of educational achievement of marginalized groups in Australia and compare them with other OECD countries. The authors emphasize that additional resources for educational institutions are not enough to address inequality and achieve social justice. They propose a strategic approach to solving these problems by retraining teachers who work with a specific category of people.

The works of scholars such as L. Hren, A. Cherkashin, M. Chebotaryov⁵⁵; H. Davidenko⁵⁶; V. Kozuley and Yu. Skyba⁵⁷; Yu. Nosenko, A. Heta, V. Zaika,

⁵⁰ Reisdorf B., Rhinesmith C. Digital inclusion as a core component of social inclusion. *Social inclusion*. 2020. Vol. 8. Issue 2. P. 132–137. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v8i2.3184>

⁵¹ Prado B. D. B., Gobbo Junior J. A., Bezerra B. S. Emerging Themes for Digital Accessibility in Education. *Sustainability*. 2023. Vol. 15. Issue 4. P. 11392. DOI: <https://doi.org/10.3390/su151411392>

⁵² McMahon D., Walker Z. Leveraging emerging technology to design an inclusive future with universal design for learning. *CEPS Journal*. 2019. Vol. 9. Issue 3. P. 75–93. DOI: <https://doi.org/10.26529/cepsj.639> ⁵³ Salmi J., D'Addio A. Policies for achieving inclusion in higher education. *Policy Reviews in Higher Education*. 2021. Vol. 5. Issue 1. P. 47–72. DOI: [10.1080/23322969.2020.1835529](https://doi.org/10.1080/23322969.2020.1835529)

⁵⁴ Gale T., Mills C., Cross R. Socially inclusive teaching: Belief, design, action as pedagogic work. *Journal of teacher education*. 2017. Vol. 68. Issue 3. P. 345–356. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022487116685754>

⁵⁵ Грень Л., Черкашин А., Чеботарьов М. Інклюзивне освітнє середовище в закладах вищої освіти: шляхи створення. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2021. № 2. С. 70–80. DOI: <https://doi.org/10.20998/2078-7782.2021.2.06>

⁵⁶ Давиденко Г. В. Упровадження соціальної інклюзії у закладах вищої освіти: бар'єри та шляхи їх подолання. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2018. № 2. С. 123–128. DOI: [10.32342/2522-4115-2018-16-20](https://doi.org/10.32342/2522-4115-2018-16-20)

⁵⁷ Козуля В. М., Скиба Ю. А. SWOT-аналіз інклюзивного освітнього середовища вітчизняних університетів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 78. С. 110–116. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.78.24>

В. Коваленко⁵⁸; S. Bunbury⁵⁹; M. Campoy-Cubillo, M. Fortea-Bagán⁶⁰; О. Гуренко, Г. Мицик, А. Попової, Г. Лопатиної⁶¹; W. Bong, W. Chen⁶²; А. Liasidou⁶³; Н. Mytsyk, N. Tsybuliak⁶⁴; V. H. Perera, A. Morriña, N. Sánchez-Díaz, Y. Spinola-Elias⁶⁵ та ін.), які надають конкретні пропозиції щодо впровадження та реалізації інклюзивного навчання в ЗВО.

Як один із головних факторів ефективної реалізації інклюзивної вищої освіти науковці M. Zulfija, O. Indira, U. Elmira⁶⁶ розглядають професійну компетентність майбутніх педагогів у роботі з особами з особливими освітніми потребами та пропонують ефективні й науково обґрунтовані методи навчання, форми та методи професійної підготовки педагогів до роботи із зазначеною категорією осіб. Підтримку цієї думки знаходимо в працях C. Márquez, N. Melero-Aguilar⁶⁷. Автори вказують

V. Kovalenko⁵⁸; S. Bunbury⁵⁹; M. Campoy-Cubillo, M. Fortea-Bagán⁶⁰; O. Hurenko, H. Mytsyk, A. Popova, H. Lopatina⁶¹; W. Bong, W. Chen⁶²; A. Liasidou⁶³; N. Tsybuliak⁶⁴ are scientifically valuable. H. Perera, A. Morriña, N. Sánchez-Díaz, Y. Spinola-Elias⁶⁵ and others), which provide specific proposals for the introduction and implementation of inclusive education in higher education institutions.

As one of the key factors for the effective implementation of inclusive higher education, researchers M. Zulfija, O. Indira, and U. Elmira⁶⁶ consider the professional competence of future educators in working with individuals with special educational needs. They propose effective and scientifically grounded teaching methods, as well as forms and approaches for the professional preparation of educators to work with this particular group. Support for this idea is found in the works of C. Márquez, N. Melero-Aguilar⁶⁷. The authors emphasize that higher

⁵⁸ Носенко Ю. Г., Гета А. В., Заїка В. М., Коваленко В. В. Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання. 2018. 261 с. URL: <http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/3536/1/2018.pdf>

⁵⁹ Bunbury S. Disability in higher education—do reasonable adjustments contribute to an inclusive curriculum? *International Journal of Inclusive Education*. 2020. Vol. 24. Issue 9. P. 964–979. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1503347>

⁶⁰ Campoy-Cubillo M. C., Fortea-Bagán M. A. University research and practices in the field of special needs: an overview (Panorama de la investigación y prácticas universitarias en el ámbito de las necesidades especiales). *Culture and Education*. 2020. Vol. 32. Issue 1. P. 9–16. DOI: <https://doi.org/10.1080/11356405.2019.1709398>

⁶¹ Гуренко О. І., Мицик Г. М., Попова А. С., Лопатіна Г. О. Використання цифрових технологій для реалізації інклюзивної вищої освіти: перспективи та обмеження. *Інклюзія і суспільство*. 2023. № 2. С. 28–36. DOI: 10.32782/2787-5137-2023-2-4

⁶² Bong W. K., Chen W. Increasing faculty's competence in digital accessibility for inclusive education: a systematic literature review. *International Journal of Inclusive Education*. 2021. P. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1937344>

⁶³ Liasidou A. Inclusive pedagogies in digital post-Covid-19 higher education. *British Journal of Special Education*. 2022. Vol. 0. Issue 1. P. 6–27. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-8578.12436>

⁶⁴ Mytsyk H. M., Tsybuliak N. Yu. Digital inclusion or illusion: challenges for higher education. *Education via Distance Learning and other Pedagogical Challenges: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Internet Conference*, September 21–22. FOP Marenichenko V. V. Dnipro, Ukraine, 2023. P. 30–33. URL: <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2023/09/Conference-Proceedings-September-21-22-2023-1.pdf> (дата звернення: 2.12.2023).

⁶⁵ Perera V. H., Morriña A., Sánchez-Díaz N., Spinola-Elias Y. Technological platforms for inclusive practice at university: A qualitative analysis from the perspective of Spanish faculty members. *Sustainability*. 2021. Vol. 13. Issue 9. P. 4755. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13094755>

⁶⁶ Zulfija M., Indira O., Elmira U. The professional competence of teachers in inclusive education. *Procedia-social and behavioral sciences*. 2013. Vol. 89. P. 549–554. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.892>

⁶⁷ Márquez C, Sandoval M, Sánchez S, Simón C, Morriña A, Morgado B et al. Evaluation of Inclusion in Higher Education Through Indicators. *REICE*. 2021. Vol. 19. Issue 3. P. 39–59. DOI: <https://doi.org/10.15366/REICE2021.19.3.003>

на те, що ЗВО повинні сприяти інклюзії, а в цьому контексті велику роль відіграють викладачі. Суголосним є дослідження S. Woodcock, U. Sharma, P. Subban, E. Hitches⁶⁸, які наголошують на необхідності своєчасного інформування та підготовки педагогів, котрі реалізують інклюзивну освіту. Зазначають, що їхні обмежені знання можуть вплинути на якість її реалізації. Наукові розвідки Г. Мицик, М. Пришляк⁶⁹, J. Sarasola Sánchez-Serrano, A. Jaén-Martínez, M. Montenegro-Rueda, J. Fernández-Cerero⁷⁰ присвячені вивченню шляхів підвищення рівня цифрової компетентності науково-педагогічних працівників, які реалізують інклюзивну освіту в ЗВО.

Зауважимо, що попри зацікавленість науковців підготовкою викладачів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі, відсутні праці щодо такої підготовки допоміжного персоналу.

Важливими для нашого дослідження є наукові доробки, присвячені організації та забезпеченню інклюзивного освітнього середовища ЗВО. Окремі методологічні аспекти побудови інклюзивного освітнього середовища ЗВО на принципах універсального дизайну розкривають B. Ferguson, J. McKenzie, E. Dalton, M. Lyner-Cleophas⁷¹. У роботі R. Espada-Chavarria, R. González-Montesino, J. López-Bastías, M. Díaz-Vega⁷²

education institutions must promote inclusion, and in this context, educators play a significant role. The research by S. Woodcock, U. Sharma, P. Subban, and E. Hitches⁶⁸ aligns with this view, emphasizing the necessity of timely training and informing educators who implement inclusive education. They note that their limited knowledge may affect the quality of its implementation. Scientific research by H. Mytsyk, M. Pryshliak⁶⁹, J. Sarasola Sánchez-Serrano, A. Jaén-Martínez, M. Montenegro-Rueda, J. Fernández-Cerero⁷⁰ are devoted to the study of ways to improve the level of digital competence of academic staff who implement inclusive education in higher education institutions.

It should be noted that despite the interest of scholars in training teachers to work in an inclusive educational environment, there are no studies on such training of support staff.

The scientific contributions dedicated to the organization and provision of an inclusive educational environment in higher education institutions are crucial for our research. Certain methodological aspects of building an inclusive educational environment in higher education institutions based on the principles of universal design are explored by B. Ferguson, J. McKenzie, E. Dalton, and M. Lyner-Cleophas⁷¹. The paper by R. Espada-Chavarria, R. González-Montesino, J. López-Bastías, M. Díaz-Vega⁷²

⁶⁸ Woodcock S., Sharma U., Subban P., Hitches E. Teacher self-efficacy and inclusive education practices: Rethinking teachers' engagement with inclusive practices. *Teaching and teacher education*. 2022. Vol. 117. P. 103802. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tate.2022.103802>

⁶⁹ Мицик Г. М., Пришляк М. І. Використання потенціалу студентського самоврядування у формуванні та поглибленні цифрової компетентності майбутніх вчителів спеціальної освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. Вип. 91 (5). С. 145–157. DOI: <https://doi.org/10.33407/itd.v91i5.5052>

⁷⁰ Sarasola Sánchez-Serrano J. L., Jaén-Martínez A., Montenegro-Rueda M., Fernández-Cerero J. Impact of the information and communication technologies on students with disabilities. A systematic review 2009–2019. *Sustainability*. 2020. Vol. 12. Issue 20. P. 8603. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12208603>

⁷¹ Ferguson B. T., McKenzie J., Dalton E. M., Lyner-Cleophas M. Inclusion, universal design and universal design for learning in higher education: South Africa and the United States. *African journal of disability*. 2019. Vol. 8. Issue 1. P. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.4102/ajod.v8i0.519>

⁷² Espada-Chavarria R., González-Montesino R. H., López-Bastías J. L., Díaz-Vega M. Universal Design for Learning and Instruction: Effective Strategies for Inclusive Higher Education. *Education Sciences*. 2023. Vol. 13. Issue 6. P. 620. DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci13060620>

представлено впровадження моделей Universal Design for Learning (UDL) та Universal Design for Instruction (UDI) у вищій освіті.

У низці наукових публікацій наголошується на ролі менеджменту та викладачів у створенні інклюзивного освітнього середовища в ЗВО. Наприклад, у праці V. Zelenka⁷³ запропоновано шляхи розвитку факультету, який підтримує багатоманітність, справедливість та залучення недостатньо представлених студентів. L. Salas-Torres та ін.⁷⁴ аналізують фактори просування інклюзивної освіти як педагогічної моделі у вищій освіті. У дослідженні наголошено на підтримці викладачів, інноваційних освітніх стратегій і відкритому залученні їх як головних факторів просування інклюзивної освіти у вищій школі.

У науковій праці «Інклюзивна освіта у вищій школі: виклики та перспективи» (Г. Шевчук⁷⁵) досліджено головні аспекти організації інклюзивного освітнього середовища, професійної підготовки викладачів до роботи в нових умовах, психолого-педагогічні засади інклюзивного навчання і соціокультурної адаптації студентів. Зазначено, що системний характер змін передбачає реструктуризацію освітнього простору ЗВО відповідно до індивідуальних можливостей молоді з особливими освітніми потребами. Ця структурна трансформація навчання передбачає довгостроковий, поетапний і вартісний процес для розв'язання актуальних соціальних проблем усіх учасників інклюзивної освіти.

presents the implementation of Universal Design for Learning (UDL) and Universal Design for Instruction (UDI) models in higher education.

A number of scientific publications emphasize the role of management and teachers in creating an inclusive educational environment in higher education institutions. For example, in the work of V. Zelenka⁷³, pathways for the development of a faculty that supports diversity, equity, and the inclusion of underrepresented students are proposed. L. Salas-Torres et al.⁷⁴ analyze the factors of promoting inclusive education as a pedagogical model in higher education. The study emphasizes the support of faculty, innovative educational strategies, and open engagement as key factors in advancing inclusive education in higher education.

In the scientific work “Inclusive Education in Higher Education: In “Challenges and Prospects” (H. Shevchuk⁷⁵), the main aspects of organizing an inclusive educational environment, the professional training of teachers for working in new conditions, and the psychological-pedagogical foundations of inclusive education and sociocultural adaptation of students are explored. It is noted that the systemic nature of the changes involves the restructuring of the educational space of higher education institutions in accordance with the individual capabilities of young people with special educational needs. This structural transformation of education entails a long-term, phased, and costly process aimed at addressing the pressing social issues of all participants in inclusive education.

⁷³ Zelenka V. Developing Diverse Inclusive Classrooms and Educational Environments in Higher Education Graduate Programs. *Elevating Intentional Education Practice in Graduate Programs*. 2023. P. 83–98. DOI: 10.4018/978-1-6684-4600-3.ch004 ⁷⁴ Salas-Torres L. M., Joo L. A. P., Yanayaco L. M., Canchari-Preciado M. Ángel, Chacón L. F. E., Saldaña-Millan J. M., Torres-Solano C. G. Inclusive Education in Higher Education Students: A Systematic Review in Scopus and Web of Science Between 2019 And 2023. *International Journal of Membrane Science and Technology*. 2023. Vol. 10. Issue 4. P. 620–631. DOI: <https://doi.org/10.15379/ijmst.v10i4.2108>

⁷⁵ Шевчук Г. Й. Інклюзивна освіта у вищій школі: виклики та перспективи. *Академічні студії. Серія: Педагогіка*. 2021. Вип. 2 (3). С. 151–157. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.23>

Результати SWOT-аналізу імплементації інклюзивного освітнього середовища в українських університетах, який провели В. Козуля та Ю. Скиба⁷⁶, дозволяють зробити висновок: урахування переваг і слабких сторін забезпечує успішність створення інклюзивного середовища в ЗВО, що передбачає гармонійне поєднання психолого-педагогічних умов, технічних засобів і ресурсів університетів для організації освітнього процесу з особами, які мають особливі освітні потреби.

Отже, аналіз наукової літератури свідчить про однаковість українських та зарубіжних дослідників щодо необхідності створення інклюзивного освітнього середовища в ЗВО як умови й можливості здобуття доступної вищої освіти всіма здобувачами, зокрема з-поміж вразливих груп; розробки й реалізації відповідної інституційної політики і механізмів. Акцентовано на необхідності формування інклюзивної культури ЗВО через створення атмосфери значущості кожного учасника освітнього процесу як члена спільноти ЗВО та плекання інклюзивних цінностей; інклюзивної політики, що проявляється у відкритості ЗВО для кожного, підтримці багатоманітності; запровадження інклюзивних практик (адаптація освітніх програм, залучення до навчання й прийняття рішень усіх учасників освітнього процесу; ефективність розподілу та використання ресурсів для підтримки інклюзивного освітнього середовища).

На підставі аналізу наукової літератури з проблеми забезпечення інклюзивного освітнього середовища ЗВО

The results of the SWOT analysis of the implementation of an inclusive educational environment in Ukrainian universities, conducted by V. Kozulya and Yu. Skyba, allow for the conclusion that: Kozul and Y. Skyba, allow us to conclude: Considering the strengths and weaknesses ensures the successful creation of an inclusive environment in higher education institutions, which involves the harmonious combination of psychological and pedagogical conditions, technical means, and university resources for organizing the educational process for individuals with special educational needs.

Thus, the analysis of scientific literature indicates consensus among Ukrainian and foreign researchers on the necessity of creating an inclusive educational environment in HEIs as a condition and opportunity for accessible higher education for all students, particularly those from vulnerable groups, as well as the development and implementation of appropriate institutional policies and mechanisms. Emphasis is placed on the necessity of fostering an inclusive culture in higher education institutions by creating an atmosphere where every participant in the educational process is valued as a member of the university community and by cultivating inclusive values. This includes the development of inclusive policies, reflected in the institution's openness to everyone and support for diversity, as well as the implementation of inclusive practices, such as the adaptation of educational programs, involvement of all participants in learning and decision-making processes, and the effective allocation and use of resources to support an inclusive educational environment.

Based on the analysis of the scientific literature on the problem of ensuring

---

⁷⁶ Козуля В. М., Скиба Ю. А. SWOT-аналіз інклюзивного освітнього середовища вітчизняних університетів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 78. С. 110–116. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.78.24>

ми створили відповідну Базу даних⁷⁷. Вибір наукових джерел для Базу даних здійснювався за такими критеріями: доступність (наукові доробки є доступними для огляду та аналізу); контекстуальна релевантність (джерела відповідають тематичі проекту); географічне охоплення (доробки представляють дослідження науковців різних країн світу); тип джерел (використані різні типи джерел: наукові статті, монографії, тези доповідей, книги, звіти тощо); рік видання / публікації (наукові доробки дібрані за різними роками видання / публікації, що було важливим для аналізу змін у тенденціях щодо впровадження інклюзивної освіти, створення інклюзивного освітнього середовища в ЗВО, вивчення зміни думок та еволюцію підходів у напрямі досліджуваної теми).

У ході розробки Базу даних був створений універсальний шаблон, який включає необхідні поля для введення та візуалізації даних за чітко визначеними нами головними критеріями, параметрами (прізвище та ім'я автора(ів), назва, журнал, тип документа, рік публікації, DOI/ISBN, ISSN, URL та анотація) та категоріями.

Шаблон Базу даних містить три *категорії* та розділений за *підкатегоріями*: політики та стратегічні напрямки розвитку інклюзивної освіти; особливості впровадження та реалізації інклюзивного навчання в ЗВО; психолого-педагогічна та соціальна підтримка вразливих груп населення (діти-сироти та особи, позбавлені батьківського піклування; особи з інвалідністю (з особливими освітніми потребами зокрема); учасники збройних конфліктів; біженці та внутрішньо переміщені особи; особи з труднощами

an inclusive educational environment of higher education institutions, we have created a corresponding Database⁷⁷. The selection of scientific sources for the Database was based on the following criteria: accessibility (scientific works are available for review and analysis); contextual relevance (sources are relevant to the project topic); geographical coverage (works represent research by scholars from around the world); type of sources (different types of sources are used): research articles, monographs, abstracts, books, reports, etc.); year of publication (research papers are selected by different years of publication, which was important for analyzing changes in trends in the implementation of inclusive education, creating an inclusive educational environment in higher education institutions, studying changes in opinions and the evolution of approaches to the topic under study).

During the development of the Database, a universal template was created that includes the necessary fields for data entry and visualization according to the main criteria, parameters (author(s) name and surname, title, journal, document type, year of publication, DOI/ISBN, ISSN, URL, and abstract) and categories that we have clearly defined.

The Database template contains three *categories* and is divided into *subcategories*: policies and strategic directions for the development of inclusive education; peculiarities of the introduction and implementation of inclusive education in higher education institutions; psychological, pedagogical and social support for vulnerable groups (orphans and persons deprived of parental care; persons with disabilities (including those with special educational needs); participants in armed conflicts; refu-

---

⁷⁷ База даних наукових доробків вітчизняних та закордонних дослідників щодо організації інклюзивного освітнього середовища в закладах освіти. 2024. URL: <http://surl.li/oeohb>

в навчання; меншини (сексуальні, релігійні, етнічні тощо); недостатньо представлена категорія осіб).

Зазначений шаблон є основою для ефективного збору та аналізу інформації про наукові досягнення вчених, оскільки сприяє структурованому та систематичному підходу до обробки даних у Базі. Використання цього інструменту робить Базу даних більш доступною та зрозумілою для користувачів, а також дозволяє врахування різноманітних аспектів і характеристик наукових доробків, сприяючи створенню повноцінного уявлення про науковий внесок дослідників у галузь інклюзивної освіти.

1.3 Кращі практики організації інклюзивного освітнього середовища в українських та закордонних закладах вищої освіти

Для вивчення кращих практик організації інклюзивного освітнього середовища в українських та закордонних ЗВО послуговувалися таким методологічним інструментарієм: визначення головних показників інклюзивності; аналіз контенту вебсайтів українських та закордонних ЗВО; використання інструментів вебаналізу; порівняльний аналіз; систематизація та ранжування; опис практик. Крім того, досвід вивчався шляхом безпосередніх візитів до окремих ЗВО України (Український католицький університет, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна») для детального ознайомлення з їхніми інклюзивними практиками.

Процедура визначення та опису основних критеріїв та показників інклюзивності освітнього простору ЗВО

gees and internally displaced persons; persons with learning disabilities; minorities (sexual, religious, ethnic, etc.); underrepresented categories of persons).

This template is the basis for the efficient collection and analysis of information on the scientific achievements of scientists, as it promotes a structured and systematic approach to data processing in the Database. The use of this tool makes the Database more accessible and understandable for users, and allows for the consideration of various aspects and characteristics of scientific works, contributing to a complete picture of the scientific contribution of researchers to the field of inclusive education.

1.3 Best practices for implementing and ensuring an inclusive educational environment in Ukrainian and foreign higher education institutions

To study the best practices of organizing an inclusive educational environment in Ukrainian and foreign higher education institutions, the following methodological tools were used: Identification of key indicators of inclusiveness; analysis of the content of websites of Ukrainian and foreign higher education institutions; use of web analysis tools; comparative analysis; systematization and ranking; description of practices. In addition, the experience was studied through direct visits to selected Ukrainian higher education institutions (Ukrainian Catholic University, Open International University of Human Development “Ukraine”) to learn more about their inclusive practices.

The procedure for identifying and describing the main criteria and indicators of inclusiveness of the educational space

є надзвичайно важливою для ідентифікації та вибору кращих практик. Цей процес включає кілька основних етапів: 1) Індекс інклюзії Т. Booth та М. Ainscow⁷⁸ як основа. Індекс охоплює шість областей і відіграє провідну роль у визначенні інклюзивної практики університетів: *створення спільноти; просування інклюзивних цінностей; розвиток університету для кожного; організація підтримки та піклування про багатоманітність; керування освітнім процесом; мобілізація ресурсів.* 2) Адаптація та модифікація індексу. 3) Концептуалізація інклюзії як процесу. 4) Основні критерії та показники інклюзивності: інклюзивна культура (спільнота для співпраці; інклюзивні цінності; інклюзивна політика (відкритість університету для кожного; підтримка різноманітності); інклюзивні практики (адаптація освітніх програм; залучення до навчання; ресурси). 5) Інтеграція практичного застосування. 6) Постійний моніторинг та оновлення.

Вибір університетів для аналізу кращих практик інклюзивного освітнього середовища ґрунтувався на вивченні наукової літератури, присвяченій цій проблемі; академічних досягнень, інноваційності, досвіду реалізації інклюзивної освіти в ЗВО та даних рейтингів (*QS World University Rankings*⁷⁹, *Times Higher Education World University Rankings*⁸⁰; *Academic Ranking of World Universities*⁸¹; *Національні рейтинги*⁸²). Зауважимо, що зазначені рейтинги враховують комплексний підхід до оцінки університетів, включаючи такі важливі аспекти, як якість навчання, наукові дослідження, рівень інтеграції з міжнародною академічною спільнотою

of a higher education institution is extremely important for identifying and selecting best practices. This process includes several main stages: 1) The T. Booth and M. Ainscow⁷⁸ Inclusion Index as a basis. The index covers six areas and plays a leading role in defining inclusive practices at universities: *creating a community; promoting inclusive values; developing a university for everyone; organizing support and care for diversity; managing the educational process; mobilizing resources.* 2) Adaptation and modification of the index. 3) Conceptualization of inclusion as a process. 4) Key criteria and indicators of inclusiveness: inclusive culture (community for cooperation; inclusive values; inclusive policy (openness of the university to everyone; support for diversity); inclusive practices (adaptation of educational programs; involvement in learning; resources). 5) Integration of practical application. 6) Constant monitoring and updating.

The selection of universities for analyzing best practices in inclusive educational environments was based on the study of scientific literature dedicated to this issue, academic achievements, innovation, experience in implementing inclusive education in HEIs, and ranking data (*QS World University Rankings*⁷⁹, *Times Higher Education World University Rankings*⁸⁰, *Academic Ranking of World Universities*⁸¹, and National rankings). It should be noted that these rankings take into account a comprehensive approach to evaluating universities, including such important aspects as the quality of education, research, the level of integration with the international academic community, and the ability to provide a diverse, inclusive

⁷⁸ Booth T., Ainscow M. Index for inclusion: developing learning and participation in schools. 2002. 106 p. URL: <https://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20English.pdf> (дата звернення: 2.12.2023).

⁷⁹ <https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings>

⁸⁰ <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2023/world-ranking>

⁸¹ <https://cutt.ly/9wAJvJz9>

та здатність забезпечувати багатоманітне, інклюзивне та справедливе освітнє середовище. Це дозволить зібрати вагомі дані та виокремити перспективи з різних освітніх контекстів, що сприятиме розробці ефективних інклюзивних стратегій у галузі вищої освіти.

У зв'язку з порушеною проблемою, серед зарубіжних університетів нашу увагу привернули *Гарвардський університет (США)*⁸³ та *Оксфордський університет (Велика Британія)*⁸⁴, які відомі своїми високими академічними стандартами та інноваційними підходами до освіти. *Стенфордський університет (США)*⁸⁵ та *Массачусетський технологічний інститут (США)*⁸⁶ з їхнім фокусом на технологічних інноваціях можуть запропонувати цікаві інсайти в інтеграції технологій в освітні процеси. *Університет Торонто (Канада)*⁸⁷ з його різноманітним студентським та викладацьким складом також є важливим прикладом інклюзивної освіти на міжнародному рівні.

Серед українських університетів нашу увагу привернули такі ЗВО: *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*⁸⁸, який є одним із провідних ЗВО країни з високим рейтингом та сильною академічною спільнотою; *Львівський національний університет імені Івана Франка*⁸⁹, відомий своїми гуманітарними та соціальними програмами; *Український Католицький Університет*⁹⁰ з його вираженою соціальною місією та цінностями також може бути важливим для аналізу, так само як і *Міжнародний університет розвитку людини «Україна»*⁹¹, який

and fair educational environment. This will allow for the collection of solid data and perspectives from different educational contexts, which will contribute to the development of effective inclusive strategies in higher education.

In relation to the issue at hand, Harvard University (USA)⁸³ and the University of Oxford (UK)⁸⁴ attracted our attention among foreign universities, as they are renowned for their high academic standards and innovative approaches to education. Stanford University (USA)⁸⁵ and MIT (USA)⁸⁶ with their focus on technological innovation can offer interesting insights into the integration of technology into educational processes. The University of Toronto (Canada)⁸⁷, with its diverse student body and faculty, also serves as an important example of inclusive education at the international level.

Among Ukrainian universities, the following universities attracted our attention: Taras Shevchenko National University of Kyiv⁸⁸, one of the country's leading HEIs with a high ranking and strong academic community; Ivan Franko National University of Lviv⁸⁹, known for its humanities and social programs; Ukrainian Catholic University⁹⁰, with its pronounced social mission and values, are important for analysis. Equally significant is the International Human Development University "Ukraine"⁹¹, which focuses on personal development and humanistic

⁸² <https://osvita.ua/vnz/rating/51741/>

⁸³ <https://www.harvard.edu/>

⁸⁴ <https://www.ox.ac.uk/>

⁸⁵ <https://www.stanford.edu/>

⁸⁶ <https://web.mit.edu/>

⁸⁷ <https://www.utoronto.ca/>

⁸⁸ <https://knu.ua/>

⁸⁹ <https://lnu.edu.ua/>

⁹⁰ <https://ucu.edu.ua/>

⁹¹ <https://uu.edu.ua/>

орієнтований на розвиток особистісних якостей та гуманістичних цінностей; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна⁹² з високими показниками наукових досліджень та інновацій.

Для опису інклюзивних практик послуговувалися матеріалами, розміщеними на вебсайтах ЗВО, та офлайн-візитами до окремих українських університетів.

На вебсайті Гарвардського університету (США)⁹³ можна знайти важливу інформацію про підходи до інклюзивної освіти, зокрема справедливе та інклюзивне навчання; інклюзивне розроблення курсів; динаміку в навчанні; основні рухи; навігацію в складних моментах у класі; викладання та психічне здоров'я; проєкти, ініційовані факультетом.

Стратегічні аспекти інклюзивної освіти Оксфордського університету (Велика Британія)⁹⁴: головні принципи інклюзивного викладання⁹⁵; широкий підхід до інклюзивної освіти⁹⁶; цінування індивідуальних відмінностей⁹⁷; внесок інклюзивних практик у відчуття студентів⁹⁸; зменшення розриву в нагородженні студентів⁹⁹; практичність інклюзивного викладання¹⁰⁰; початковий аналіз інклюзивності¹⁰¹.

Вебаналіз сайту Стенфордського університету (США)¹⁰² реалізує всебічну стратегію інклюзивного викладання, яка включає такі аспекти: інклюзивне та справедливе навчання; забезпечення рівного доступу;

values, as well as V. N. Karazin, Kharkiv National University⁹², known for its high research performance and innovation.

To describe inclusive practices, we used materials posted on the websites of higher education institutions and offline visits to selected Ukrainian universities.

On the Harvard University (USA)⁹³ website, you can find important information about approaches to inclusive education, including equitable and inclusive teaching; inclusive course design; dynamics in learning; key movements; navigating challenging moments in the classroom; teaching and mental health; and faculty-initiated projects.

Strategic Aspects of Inclusive Education Oxford University (UK)⁹⁴: main principles of inclusive teaching⁹⁵; a broad approach to inclusive education⁹⁶; valuing individual differences⁹⁷; the contribution of inclusive practices to students' feelings⁹⁸; reducing the achievement gap⁹⁹; the practicality of inclusive teaching¹⁰⁰; an initial analysis of inclusiveness¹⁰¹.

Stanford University (USA)'s¹⁰² web-based analysis of the site implements a comprehensive strategy for inclusive teaching that includes the following aspects: inclusive and equitable learning; ensuring equal access; setting norms and commitments; creating inclusive learning communities; supporting students with

⁹² <https://karazin.ua/>

⁹³ <https://bokcenter.harvard.edu/>

⁹⁴ <https://www.ctl.ox.ac.uk/teaching-oxford/included-guide-inclusive-teaching>

⁹⁵ <https://www.ctl.ox.ac.uk/teaching-oxford/included-guide-inclusive-teaching>

⁹⁶ <https://www.ctl.ox.ac.uk/teaching-oxford/included-guide-inclusive-teaching/key-principles-inclusive-teaching>

⁹⁷ <https://www.ctl.ox.ac.uk/teaching-oxford/included-guide-inclusive-teaching/broader-approach-inclusive-teaching>

⁹⁸ <https://www.ctl.ox.ac.uk/teaching-oxford/included-guide-inclusive-teaching/valuing-individual-differences>

⁹⁹ <https://www.ctl.ox.ac.uk/teaching-oxford/included-guide-inclusive-teaching/contributing-students-sense-belonging>

¹⁰⁰ <https://www.ctl.ox.ac.uk/teaching-oxford/included-guide-inclusive-teaching/reducing-awarding-gap>

¹⁰¹ <https://www.ctl.ox.ac.uk/teaching-oxford/included-guide-inclusive-teaching/practicalities-inclusive-teaching>

¹⁰² <https://www.stanford.edu/>

встановлення норм та зобов'язань; створення інклюзивних навчальних спільнот; підтримка студентів з інвалідністю; сприяння інклюзивним та справедливим дискусіям.

У рамках своїх ініціатив із забезпечення інклюзивності *Массачусетський технологічний інститут (США)*¹⁰³ вживає такі заходи: зусилля щодо багатоманітності; внесок в ініціативу щодо раси та багатоманітності; комітет з раси та багатоманітності.

На сайті *Університету Торонто (Канада)* представлені різноманітні ініціативи та підходи для забезпечення інклюзивної освіти, зокрема: навчальна програма з питань справедливості, багатоманітності та інклюзії¹⁰⁴; семінар «Створення інклюзивного середовища»; практика протидії системному пригніченню (Anti-Oppressive Practices, AOP)¹⁰⁵; розуміння та реагування на мікроагресії; семінар про самодопомогу та догляд за собою.

Продемонструємо кращі практики розвитку інклюзивного освітнього середовища в українському просторі вищої освіти. Так, на основі інформації з офіційного сайту *Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна)*¹⁰⁶ наводимо окремі інклюзивні практики: навчання іноземних студентів; дослідження та академічні досягнення; матеріально-технічна база; ресурси та бібліотеки; інформаційні технології; студентське життя та підтримка.

*Львівський національний університет імені Івана Франка*¹⁰⁷ представляє досвід запровадження інклюзивної освіти та інклюзивних практик з різних позицій: освітня інфраструктура та ресурси; студентські організації та культурні заходи; фокус на інклюзивну освіту; міжнародні

disabilities; promoting inclusive and equitable debate.

As part of its initiatives to ensure inclusivity, the Massachusetts Institute of Technology (MIT) (USA)¹⁰³ takes the following measures: diversity efforts; contribution to the race and diversity initiative; race and diversity committee.

The website of the *University of Toronto (Canada)* presents various initiatives and approaches to ensure inclusive education, in particular: a curriculum on equity, diversity, and inclusion; the “Creating an Inclusive Environment”¹⁰⁴ seminar; Anti-Oppressive Practices (AOP)¹⁰⁵; understanding and responding to microaggressions; and a seminar on self-help and self-care.

We will demonstrate the best practices of building an inclusive educational environment in the Ukrainian higher education space. Based on the information from the official website of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)¹⁰⁶, we present some of the inclusive practices: education of international students; research and academic achievements; material and technical resources; libraries and resources; information technology; student life and support.

Ivan Franko National University of Lviv¹⁰⁷ presents its experience in implementing inclusive education and inclusive practices from various perspectives: educational infrastructure and resources; student organizations and cultural events; focus on inclusive education; international centers and language research; publishing and teaching materials.

---

¹⁰³ <https://web.mit.edu/diversity/report.html>

¹⁰⁴ <https://studentlife.utoronto.ca/program/equity-diversity-inclusion-education-series/>

¹⁰⁵ <https://cutt.ly/FwAJQFWt>

¹⁰⁶ <https://knu.ua/>

¹⁰⁷ <https://lnu.edu.ua/>

центри та мовні дослідження; видавничі та навчальні матеріали.

*Український Католицький Університет (УКУ)*¹⁰⁸ демонструє рішучу відданість інклюзивності та міжнародній співпраці у своїй освітній практиці: міжнародне співробітництво та багатоманітність студентів; освітні пропозиції та дослідницькі інститути; місія та етнос; мовна підготовка та культурна взаємодія; преса УКУ.

*Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»*¹⁰⁹ запроваджує комплексний підхід до інклюзивної освіти, наголошуючи на інтеграції та підтримці студентів з особливими освітніми потребами. Наводимо окремі аспекти їхньої інклюзивної практики: інклюзивне освітнє середовище вищої освіти; комплексна доступність; навчання та розвиток викладачів; навчання різноманітних навичок; правовий та організаційний фокус.

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*¹¹⁰ запровадив кілька інклюзивних практик для створення освітнього середовища, доступного та гостинного для всіх студентів, зокрема й для тих, хто має особливі потреби: Положення про інклюзивну освіту; гендерна стратегія на 2023–2033 роки; зручності та послуги для студентів з особливими потребами; фокус на міжнародній діяльності й академічній мобільності.

У результаті проведеного аналізу ми уклали Банк кращих практик організації інклюзивного освітнього середовища в українських і закордонних закладах вищої освіти¹¹¹, що забезпечило цінне зібрання даних, методик та стало передумовою розробки експериментальної програми дослідження рівня готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища.

*The Ukrainian Catholic University (UCU)*¹⁰⁸ demonstrates a strong commitment to inclusiveness and international cooperation in its educational practice: international cooperation and student diversity; educational offerings and research institutes; mission and ethos; language training and cultural interaction; UCU press.

*The Open International University of Human Development “Ukraine”*¹⁰⁹ introduces a comprehensive approach to inclusive education, emphasizing the integration and support of students with special educational needs. Here are some aspects of their inclusive practices: inclusive educational environment of higher education; comprehensive accessibility; training and development of teachers; training of various skills; legal and organizational focus.

*V. N. Karazin, Kharkiv National University*¹¹⁰ has implemented several inclusive practices to create an educational environment that is accessible and welcoming to all students, including those with special needs, such as: Regulations on inclusive education; gender strategy for 2023–2033; facilities and services for students with special needs; focus on international activities and academic mobility.

As a result of the analysis, we have compiled a Bank of Best Practices for Organizing an Inclusive Educational Environment in Ukrainian and Foreign Higher Education Institutions, which provided a valuable collection of data, methods and became a prerequisite for the development of an experimental program to study the level of readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment.

¹⁰⁸ <https://ucu.edu.ua/>

¹⁰⁹ <https://uu.edu.ua/>

¹¹⁰ <https://karazin.ua/>

¹¹¹ База кращих практик організації та забезпечення інклюзивного освітнього середовища в українських та закордонних ЗВО (2024). URL: <http://surl.li/oeoki>

1.4 Аналіз законодавчих та нормативно-правових актів з організації інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти

Аналіз наукових доробків та кращих практик щодо забезпечення інклюзивного освітнього середовища ЗВО свідчить про те, що інклюзивна освіта визнана та регульована низкою міжнародних і національних законодавчих та нормативно-правових актів. Однак існує чимало проблем та викликів, серед яких: неузгодженість національного законодавства з міжнародними стандартами, а також амфіболія та прогалини в чинних законах та підзаконних актах. Ці фактори можуть стати перешкодою на шляху до розробки ефективного дизайну інклюзивного освітнього середовища ЗВО та його якісного пілотування.

У фокус нашого наукового інтересу потрапили такі основні нормативно-правові документи:

– 14 міжнародних документів (Всесвітня Декларація прав людини (1948), Декларація прав дитини (1959), Конвенція з подолання дискримінації в освіті (1960), Декларація про права розумово відсталих осіб (1971), Декларація про права інвалідів (1975), Конвенція про права дитини (1989), Всесвітня декларація «Освіта для всіх» та Рамкова основа для задоволення базових потреб у навчанні (1990), Стандартні правила ООН щодо забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993), Саламанкська декларація та Програма дій (1994), Дакарська Декларація (2000), Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю та Факультативний протокол до неї (2006), Інчхонська декларація «Освіта-2030» (2015), Римське міністерське комюніке (2020);

1.4 Analysis of Legislative and Regulatory Frameworks Governing Inclusive Educational Environments in Higher Education Institutions

An analysis of scientific achievements and best practices for ensuring an inclusive educational environment in higher education institutions shows that inclusive education is recognized and regulated by a number of international and national laws and regulations. However, there are many problems and challenges, including: inconsistency of national legislation with international standards, as well as amphibole and gaps in existing laws and regulations. These factors may become obstacles in the development of an effective design for an inclusive educational environment in HEIs and its successful piloting.

The following key legal documents are in the focus of our research:

– 14 international documents (The Universal Declaration of Human Rights (1948), the Declaration of the Rights of the Child (1959), the Convention on the Elimination of Discrimination in Education (1960), the Declaration on the Rights of the Mentally Handicapped (1971), the Declaration on the Rights of Persons with Disabilities (1975), the Convention on the Rights of the Child (1989), the World Declaration on Education for All and the Framework for Meeting Basic Learning Needs (1990), The UN Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities (1993), the Salamanca Declaration and Program of Action (1994), the Dakar Declaration (2000), the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol (2006), the Incheon Declaration on Education 2030 (2015), the Rome Ministerial Communiqué (2020);

– 12 національних документів, поділених на дві групи: законодавство, що регулює організацію освітнього процесу у закладах вищої освіти (Конституція України (1996), Закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти» (2019), Розпорядження Кабінету Міністрів «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки (2022), «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар’єрного простору в Україні на період до 2030 року (2021), Проект Міністерства освіти і науки України «Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на 2023–2030» (2023), Проект Міністерства освіти і науки України «Методичні рекомендації щодо створення інклюзивного освітнього середовища в закладі вищої освіти» (2023); законодавство, що регулює правовий статус людей з інвалідністю (Закони України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000), «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2006), «Про основи соціальної захищеності людей з інвалідністю» (1991), «Про соціальні послуги» (2019).

Методика аналізу передбачала використання системи методів, як-от: *документальний аналіз* (детальне вивчення міжнародних та національних нормативних документів для збору інформації, що відповідає заздалегідь визначеним критеріям); *компаративний аналіз* (порівняльна оцінка зібраної інформації на основі уніфікованих критеріїв); *контент-аналіз* (оцінка суб’єктивного змісту, тобто інтерпретації та застосування положень документів у практиці).

Задля забезпечення уніфікованої структури аналізу нормативних документів було розроблено комплекс критеріїв, які включали: *загальні принципи і філософію* (оцінка фундаментальних

– 12 national documents divided into two groups: *Legislation regulating the organization of the educational process in higher education institutions* (Constitution of Ukraine (1996), Laws of Ukraine “On Education” (2017), “On Higher Education” (2014), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Procedure for Organizing Inclusive Education in Higher Education Institutions” (2019), Order of the Cabinet of Ministers “On Approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032” (2022), “On Approval of the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine for the Period up to 2030” (2021), the Draft of the Ministry of Education and Science of Ukraine “National Strategy for the Development of Inclusive Education for 2023–2030” (2023), the Draft of the Ministry of Education and Science of Ukraine “Methodological Recommendations for Creating an Inclusive Educational Environment in Higher Education Institutions” (2023); *legislation regulating the legal status of people with disabilities* (Laws of Ukraine “On State Social Standards and State Social Guarantees” (2000), “On Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine” (2006), “On the Fundamentals of Social Protection of People with Disabilities” (1991), “On Social Services” (2019).

The analysis methodology involved the use of a system of methods, such as: *documentary analysis* (detailed study of international and national regulatory documents to collect information that meets predefined criteria); *comparative analysis* (comparative assessment of the collected information based on unified criteria); *content analysis* (assessment of subjective content, i.e. interpretation and application of the provisions of documents in practice).

принципів та підходів до інклюзивної освіти, що закладені в документі); *доступ та доступність інклюзивної освіти ЗВО* (оцінка положень, які регулюють доступ до вищої освіти для всіх категорій громадян, зокрема осіб з особливими освітніми потребами); *методики та підходи до навчання* (розгляд рекомендованих методик та педагогічних підходів для інклюзивної освіти ЗВО); *роль та обов'язки педагогічного персоналу* (як документ визначає роль педагогічного персоналу та інших учасників освітнього процесу на рівні ЗВО); *мониторинг та відповідальність* (оцінка механізмів контролю та відповідальності, які встановлені в документі); *ресурсна підтримка* (положення про ресурси, необхідні для імплементації інклюзивної освіти ЗВО (фінансування, матеріально-технічна база тощо); *соціальна інтеграція та участь* (як документ сприяє соціальній інтеграції та участі всіх учасників освітнього процесу на рівні ЗВО та суспільства загалом).

Детальний аналіз кожного документа уможливив здійснення порівняння для визначення відповідності національних положень міжнародним стандартам з питань організації інклюзивного освітнього середовища в ЗВО України.

На основі аналізу змісту законодавчих та нормативно-правових актів з організації інклюзивного освітнього середовища в ЗВО можна зробити такі висновки: загалом українське законодавство враховує міжнародні стандарти та норми щодо інклюзивної освіти, закладаючи основи для розвитку інклюзивного освітнього середовища на рівні ЗВО на засадах рівного доступу до освіти та соціальної інтеграції без будь-якої дискримінації.

Однак попри загальну відповідність, у ході аналізу було виявлено суттєві недоліки, пов'язані із наявністю певних неточностей у їх реалізації та недостатнім визначенням чітких механізмів

To ensure a unified structure for analyzing regulatory documents, a set of criteria was developed, including: General principles and philosophy (evaluation of the fundamental principles and approaches to inclusive education embedded in the document); access and accessibility of inclusive education in HEIs (assessment of provisions regulating access to higher education for all categories of citizens, including those with special educational needs); teaching methods and approaches (review of recommended methodologies and pedagogical approaches for inclusive education in HEIs); role and responsibilities of academic staff (how the document defines the role of academic staff and other participants in the educational process at the HEI level); monitoring and accountability (assessment of control and accountability mechanisms established in the document); resource support (provisions for the resources needed for the implementation of inclusive education in HEIs, such as funding, material and technical support, etc.); social integration and participation (how the document promotes social integration and participation of all participants in the educational process at the HEI level and in society as a whole).

A detailed analysis of each document made it possible to make a comparison to determine the compliance of national provisions with international standards for the organization of an inclusive educational environment in Ukrainian higher education institutions.

Based on the analysis of the content of legislative and regulatory acts on the organization of an inclusive educational environment in higher education institutions, the following conclusions can be drawn: In general, Ukrainian legislation takes into account international standards and norms on inclusive education, laying the foundation for the development of an inclusive educational environment at the level of higher

у регулюванні фінансового, ресурсного, кадрового забезпечення цього процесу на рівні вищої освіти. Зокрема, у ЗУ «Про вищу освіту» міститься застаріле розуміння поняття «особа з особливими освітніми потребами», що може обмежувати цю категорію здобувачів у здобутті вищої освіти, а також створювати невідповідності в системі національного законодавства. Українські нормативні документи не містять конкретних механізмів фінансування та розподілу ресурсів, що призводить до того, що заклади вищої освіти не можуть повноцінно забезпечити умови для навчання осіб з особливими потребами. Чітко простежується проблема, пов'язана з відсутністю конкретних критеріїв, стандартів та механізмів забезпечення доступності та створення й функціонування інклюзивного освітнього середовища, включаючи усі його складові, на рівні ЗВО, що може призвести до різних інтерпретацій та нерівних умов для здобувачів з особливими освітніми потребами. Також виявлено, що існують значні невідповідності в питаннях моніторингу та відповідальності, зокрема відсутні конкретні механізми для моніторингу ефективності інклюзивної освіти на рівні країни та ЗВО, а саме простежуються неточності в розподілі відповідальності за цей напрям. Існує проблема і в ефективній координації між соціальними та освітніми установами для інтеграції осіб з особливими освітніми потребами в системі вищої освіти.

Також у ході аналізу було з'ясовано, що міжнародні документи в галузі інклюзивної освіти часто теж не містять чітких інструкцій, а включають лише набір загальних стандартів і норм. Це створює труднощі для країн із недостатнім досвідом у цій сфері, оскільки відсутність конкретизації різних механізмів

education institutions on the basis of equal access to education and social integration without discrimination.

However, despite the general compliance, the analysis revealed significant shortcomings related to certain inaccuracies in their implementation and insufficient definition of clear mechanisms for regulating the financial, resource, and staffing of this process at the level of higher education. In particular, the Law of Ukraine “On Higher Education” contains an outdated understanding of the concept of “person with special educational needs”, which may limit this category of applicants in obtaining higher education, as well as create inconsistencies in the system of national legislation. Ukrainian regulations do not contain specific mechanisms for funding and resource allocation, which leads to the fact that higher education institutions cannot fully provide conditions for the education of people with special needs. There is a clear problem associated with the lack of specific criteria, standards and mechanisms for ensuring accessibility and the creation and functioning of an inclusive educational environment, including all its components, at the level of higher education institutions, which can lead to different interpretations and unequal conditions for students with special educational needs. It was also found that there are significant inconsistencies in monitoring and accountability, in particular, there are no specific mechanisms for monitoring the effectiveness of inclusive education at the country and HEI levels, and there are inaccuracies in the distribution of responsibility for this area. There is also a problem with effective coordination between social and educational institutions for the integration of people with special educational needs into the higher education system.

The analysis also found that international documents in the field of inclusive education often do not contain clear instructions, but

на міжнародному рівні призводить до неоднозначності та невизначеності у впровадженні інклюзивної освіти на рівні окремих країн, що чітко простежується в національному законодавчому полі України.

Отже, Україна демонструє зобов'язання щодо втілення принципів інклюзивної освіти ЗВО, що відповідають міжнародним стандартам, однак існують суттєві недоліки в їх практичному втіленні, особливо у сфері фінансування, ресурсного забезпечення та моніторингу й відповідальності, що потребує зусиль у напрямі уніфікації, деталізації та вдосконалення не тільки національних документів, але й міжнародних норм та стандартів.

За результатами проведеного аналізу законодавчих та нормативно-правових актів з організації інклюзивного освітнього середовища в ЗВО ми підготували рекомендації для покращення національного законодавства з організації інклюзивного освітнього середовища в ЗВО щодо його гармонізації з міжнародними нормами:

«Законодавче врегулювання інклюзивних процедур та механізмів»:

1) внести зміни до ЗУ «Про вищу освіту», зокрема, що стосуються оновлення або розширення визначення терміна «особа з особливими освітніми потребами» та його детальної класифікації задля більш повного відображення різних типів освітніх потреб; включення до тексту закону термінів «особливі освітні потреби», «індивідуальна навчальна траєкторія здобувача», «особливі освітні потреби», «інклюзивне освітнє середовище закладу», «розумне пристосування», «універсальний дизайн» у контексті розуміння цих понять у системі вищої освіти;

2) забезпечити, щоб всі національні нормативні документи мали однакове

only a set of general standards and norms. This creates difficulties for countries with insufficient experience in this area, as the lack of specification of various mechanisms at the international level leads to ambiguity and uncertainty in the implementation of inclusive education at the level of individual countries, which is clearly evident in the national legislative field of Ukraine.

Thus, Ukraine demonstrates a commitment to implementing the principles of inclusive education in HEIs that meet international standards, but there are significant shortcomings in their practical implementation, especially in the areas of funding, resources, monitoring and accountability, which requires efforts to unify, detail and improve not only national documents but also international norms and standards.

Based on the results of the analysis of legislative and regulatory acts on the organization of an inclusive educational environment in higher education institutions, we have prepared recommendations for improving national legislation on the organization of an inclusive educational environment in higher education institutions to harmonize it with international standards:

“Legislative regulation of inclusive procedures and mechanisms”:

1) to amend the Law of Ukraine “On Higher Education”, in particular, to update or expand the definition of the term “person with special educational needs” and its detailed classification to better reflect different types of educational needs; to include in the text of the law the terms “special educational needs”, “individual educational trajectory of the applicant”, “special educational needs”, “inclusive educational environment of the institution”, “reasonable accommodation”, “universal design” in the context of understanding these concepts in the higher education system;

розуміння базових понять інклюзивної освіти, зокрема поняття «особа з особливими освітніми потребами», «особливі освітні потреби» задля забезпечення доступності широкого кола осіб освітніми послугами на різних рівнях;

3) розробити конкретні критерії та стандарти забезпечення всіх рівнів і форм доступності для осіб з особливими освітніми потребами на рівні ЗВО з урахуванням наявних загальних норм та механізми їх забезпечення;

4) розробити стандарти для адаптації методів навчання та оцінювання, які враховують індивідуальні потреби здобувачів з особливими освітніми потребами;

5) розробити інструктивні листи та рекомендації щодо організації інклюзивного освітнього середовища в ЗВО, що включає типові положення для структурних підрозділів, форми необхідних документів, плани, приклади щодо адаптації навчальних програм для здобувачів з особливими освітніми потребами;

6) деталізувати «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти» визначеннями, які розкривають зміст інклюзивного навчання, зокрема «навчально-реабілітаційний підрозділ», «група психолого-педагогічного супроводу», «індивідуальний навчальний план здобувача», «спеціальний навчально-реабілітаційний супровід», «рівні підтримки» та внести поправки, які чітко визначають організаційні аспекти функціонування інклюзивних груп, зокрема частку осіб з особливими освітніми потребами; деталізувати склад фахівців, які мають входити до навчально-реабілітаційного підрозділу або групи психолого-педагогічного супроводу; визначити конкретні напрями діяльності навчально-організаційного, психолого-педагогічного (психолого-андрагогічного), соціального супроводу; додатково розробити систему

2) to ensure that all national regulations have the same understanding of the basic concepts of inclusive education, including the concepts of “person with special educational needs” and “special educational needs” to ensure that a wide range of people have access to educational services at different levels;

3) to develop specific criteria and standards for ensuring all levels and forms of accessibility for persons with special educational needs at the level of higher education institutions, taking into account existing general norms and mechanisms for their implementation;

4) develop standards for adapting teaching and assessment methods that take into account the individual needs of students with special educational needs;

5) to develop guidelines and recommendations for organizing an inclusive educational environment in higher education institutions, including standard regulations for structural units, forms of necessary documents, plans, and examples of how to adapt curricula for students with special educational needs;

6) Detail the “Procedure for organizing inclusive education in higher education institutions” with definitions that explain the concept of inclusive education, specifically: “educational-rehabilitation unit”, “psychological-pedagogical support group”, “individual educational plan for the student”, “special educational-rehabilitation support”, “levels of support”, and introduce amendments that clearly define the organizational aspects of the functioning of inclusive groups, including the proportion of individuals with special educational needs; specify the composition of specialists who should be part of the educational-rehabilitation unit or psychological-pedagogical support group; define specific areas of activity for educational,

оцінок потреб здобувача у ЗВО та рівні підтримки залежно від особливих освітніх потреб здобувачів вищої освіти; включити форми оцінки потреб до індивідуального плану здобувача з особливими освітніми потребами; 6) розробити програми та/або стандарти навчально-організаційного, психолого-педагогічного (психолого-андрагогічного), соціального супроводу здобувачів з особливими освітніми потребами для ЗВО.

«Фінансування та ресурси»:

1) розробити та запровадити механізми забезпечення стабільного фінансування для інклюзивної освіти на рівні ЗВО, що включатимуть: запровадження регульованих та гарантованих механізмів фінансової підтримки ЗВО у створенні інклюзивного освітнього середовища у вигляді спеціалізованих бюджетів, субвенцій тощо; забезпечення фінансування для створення та підтримки інклюзивних ресурсних центрів у сфері вищої освіти та спеціалізованих підрозділів у ЗВО; виділення коштів на модернізацію та адаптацію інфраструктури (фізичної та цифрової) ЗВО для забезпечення доступності навчання в різних форматах;

2) запровадити фінансові стимули для ЗВО, які реалізують інклюзивні програми та стратегії;

3) включити в пріоритети тематик наукових розробок розбудову інклюзивної вищої освіти ЗВО;

4) запровадити грантові програми, спрямовані на впровадження ініціатив та програм з інклюзивної освіти в ЗВО;

5) забезпечити доступність спеціалізованого обладнання, як-то адаптивні комп'ютери, спеціальні клавіатури, програми зчитування екрана, програми перетворення тексту в мовлення та інші технології, які допомагають особам з особливими освітніми потребами

psychological-pedagogical (psychological-andragogical), and social support; additionally, develop a system for assessing the needs of students in higher education institutions and levels of support depending on the special educational needs of students; include forms for assessing needs in the individual plan of students with special educational needs; 6) develop programs and/or standards for educational, psychological-pedagogical (psychological-andragogical), and social support for students with special educational needs in higher education institutions.

“Financing and Resources”:

1) develop and implement mechanisms to ensure stable funding for inclusive education at the level of higher education institutions, including: introducing regulated and guaranteed mechanisms of financial support for higher education institutions in creating an inclusive educational environment in the form of specialized budgets, subventions, etc.; providing funding for the creation and support of inclusive resource centers in higher education and specialized units in higher education institutions; allocating funds for the modernization and adaptation of the infrastructure (physical and digital) of higher education institutions to ensure accessibility of education in various formats;

2) introduce financial incentives for HEIs that implement inclusive programs and strategies;

3) to include the development of inclusive higher education in the priorities of research and development topics;

4) introduce grant programs aimed at implementing inclusive education initiatives and programs in higher education institutions;

5) ensure the availability of specialized equipment, such as adaptive computers, special keyboards, screen readers, text-to-speech programs and other technologies that help

в навчанні, та запровадити законодавчі механізми їх забезпечення;

6) запустити служби технічної підтримки в освітніх закладах, які допомагають здобувачам, педагогічному та адміністративному персоналові розв'язувати проблеми щодо використання спеціалізованого обладнання та розвитку цифрових навичок;

7) запустити спеціалізовані стипендіальні програми для здобувачів зазначеної категорії для стимулювання вступати та навчатися в ЗВО;

8) розробити механізми залучення приватного сектору для співфінансування ініціатив та проєктів, спрямованих на розширення інклюзивної освіти в ЗВО та потенційного працевлаштування осіб цієї категорії;

9) розробити та впровадити механізми постійного моніторингу та звітності щодо використання фінансів на підтримку інклюзивної освіти, що допоможе забезпечити прозорість та ефективність використання ресурсів.

«Конкретизація обов'язків, ролей та мотивації педагогічного персоналу»:

1) розробити чіткі положення та норми, які визначають обов'язки та ролі педагогічного, допоміжного та адміністративного персоналу у створенні та підтримці інклюзивного освітнього середовища;

2) деталізувати конкретні завдання та функції кожної категорії персоналу, включаючи розробку інклюзивних навчальних планів, адаптацію навчальних матеріалів, організацію доступного середовища тощо;

3) розробити та впровадити комплексні програми підготовки для педагогічного, допоміжного та адміністративного персоналу, зосереджених на методиках інклюзивного навчання, роботі зі здобувачами з ООП та використанні спеціальних технологій;

people with special educational needs in learning, and introduce legislative mechanisms to ensure their availability;

6) launch technical support services in educational institutions to help students, teaching and administrative staff solve problems with the use of specialized equipment and the development of digital skills;

7) Launch specialized scholarship programs for applicants of this category to encourage them to enter and study at higher education institutions;

8) develop mechanisms for engaging the private sector to co-finance initiatives and projects aimed at expanding inclusive education in higher education institutions and potential employment of people in this category;

9) develop and implement mechanisms for ongoing monitoring and reporting on the use of funds to support inclusive education, which will help ensure transparency and efficiency of resource use.

“Specifying the responsibilities, roles and motivation of teaching staff”:

1) develop clear regulations and norms that define the responsibilities and roles of teaching, support and administrative staff in creating and maintaining an inclusive educational environment;

2) detail the specific tasks and functions of each category of staff, including the development of inclusive curricula, adaptation of educational materials, organization of an accessible environment, etc;

3) develop and implement comprehensive training programs for pedagogical, support and administrative staff focused on inclusive education methods, work with students with SEN and the use of special technologies;

4) develop centralized and local systems of rewards and incentives for teaching, support and administrative staff who are actively involved in the process of developing inclusive education in HEIs.

4) розробити централізовані та локальні системи заохочень і стимулів для педагогічного, допоміжного та адміністративного персоналу, які активно залучені в процес розбудови інклюзивної освіти ЗВО.

«Підвищення ефективності та координації»:

1) конкретизувати роль та обов'язки кожного рівня влади (національний, регіональний, місцевий) у забезпеченні інклюзивної освіти задля розподілу фінансових ресурсів, координації системи моніторингу та створення необхідної інфраструктури;

2) розробити та прийняти законодавчі акти, які чітко визначають роль та обов'язки органів місцевої влади в розвитку й підтримці інклюзивної освіти в ЗВО, що може включати відповідальність за фінансування, розвиток інфраструктури, надання освітніх і соціальних послуг тощо;

3) розробити законодавчі ініціативи та/або програми для залучення бізнесу й приватного сектору до фінансування та підтримки інклюзивних освітніх ініціатив, наприклад, через стипендії, спонсорство та інші форми партнерства на вигідних умовах;

4) заснувати комітет постійної дії, що включатиме представників Міністерства освіти, Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я та інших зацікавлених міністерств, представників ЗВО, роботодавців, а також експертів у галузі інклюзивної освіти та представників організацій осіб з ООП для забезпечення цілісного підходу до інклюзивної освіти й скоординованості дій задля забезпечення ефективних стратегій в освіті та соціальній інтеграції;

5) заснувати мережу організацій для підтримки осіб з особливими освітніми потребами під час їхнього переходу між різними рівнями навчання;

6) заснувати координаційний центр на місцевому, регіональному

“Improving efficiency and coordination”:

1) to specify the role and responsibilities of each level of government (national, regional, local) in ensuring inclusive education in order to allocate financial resources, coordinate the monitoring system, and create the necessary infrastructure;

2) develop and adopt legislation that clearly defines the role and responsibilities of local authorities in the development and support of inclusive education in higher education institutions, which may include responsibility for funding, infrastructure development, provision of educational and social services, etc;

3) develop legislative initiatives and/or programs to engage businesses and the private sector in financing and supporting inclusive education initiatives, for example, through scholarships, sponsorships, and other forms of partnership on favorable terms;

4) establish a standing committee that includes representatives of the Ministry of Education, the Ministry of Social Policy, the Ministry of Health and other relevant ministries, representatives of higher education institutions, employers, as well as experts in the field of inclusive education and representatives of organizations of persons with disabilities to ensure a holistic approach to inclusive education and coordinated action to ensure effective strategies in education and social inclusion;

5) establish a network of organizations to support people with special educational needs in their transition between different levels of education;

6) establish a coordination center at the local, regional and national levels for inclusive education in higher education institutions;

7) develop integrated plans for the development of inclusive education that combine

й загальнодержавному рівнях щодо інклюзивної освіти в ЗВО;

7) розробити інтегровані плани розвитку інклюзивної освіти, які об'єднують зусилля різних органів влади, закладів освіти різних рівнів і відповідають місцевим потребам та особливостям;

8) створити спеціальні координаційні групи або органи для підтримки взаємодії між різними рівнями влади в питаннях інклюзивної освіти;

9) забезпечити можливості використання соціального обслуговування в системі вищої освіти; розробити програми професійної реабілітації, тісно інтегровані з освітніми програмами в ЗВО, що дозволить забезпечити плавний перехід від навчання до професійного життя для осіб з інвалідністю;

10) налагодити механізм тісної співпраці між закладами вищої освіти, медичними установами, центрами зайнятості та соціальними службами для забезпечення комплексної підтримки;

11) встановити партнерство з роботодавцями для створення можливостей стажування, практики та працевлаштування для осіб з інвалідністю на рівні громад у рамках партнерства із ЗВО;

12) забезпечити рівні умови для цифрової доступності для здобувачів з особливими освітніми потребами, включаючи до доступ до технічних ресурсів.

«Стандартизація моніторингу та оцінки ефективності інклюзивності на всіх рівнях»:

1) розробити та запровадити єдині критерії та показники для оцінки інклюзивності в системі вищої освіти, які можуть включати доступність приміщень, рівень адаптації навчальних програм, доступ до матеріалів тощо;

2) визначити головні індикатори ефективності (KPIs), що відображають рівень досягнення інклюзивності в освітніх закладах, зокрема і в системі вищої освіти;

the efforts of various authorities, educational institutions of different levels and meet local needs and characteristics;

8) create special coordination groups or bodies to support interaction between different levels of government on inclusive education;

9) Ensure that social services can be used in the higher education system; develop vocational rehabilitation programs that are closely integrated with educational programs in higher education institutions, which will ensure a smooth transition from education to professional life for people with disabilities;

10) establish a mechanism for close cooperation between higher education institutions, medical institutions, employment centers and social services to provide comprehensive support;

11) Establish partnerships with employers to create internship, practicum and employment opportunities for persons with disabilities at the community level in partnership with higher education institutions;

12) ensure equal conditions for digital accessibility for students with special educational needs, including access to technical resources.

“Standardization of monitoring and evaluation of the effectiveness of inclusiveness at all levels”:

1) develop and implement uniform criteria and indicators for assessing inclusiveness in the higher education system, which may include accessibility of premises, level of adaptation of curricula, access to materials, etc.;

2) identify key performance indicators (KPIs) that reflect the level of inclusiveness in educational institutions, including the higher education system;

3) develop a centralized data collection system that will allow collecting, storing and analyzing information on inclusiveness in education at different levels;

3) розробити централізовану систему збору даних, яка дозволить збирати, зберігати та аналізувати інформацію про інклюзивність в освіті на різних рівнях;

4) створити механізми для збору зворотного зв'язку від усіх зацікавлених сторін та використання цієї інформації для поліпшення інклюзивної освіти.

«Розвиток технологій та інновацій»:

1) запровадити державні ініціативи з розробки спеціалізованих освітніх програм, які автоматично адаптують навчальний матеріал до потреб і можливостей кожного здобувача, дозволяючи просуватися власним темпом; мобільних застосунків, що допомагають в організації навчання, відстеженні прогресу, плануванні завдань тощо.

4) create mechanisms to collect feedback from all stakeholders and use this information to improve inclusive education.

“Development of technologies and innovations”:

1) introduce government initiatives to develop specialized educational programs that automatically adapt the learning material to the needs and capabilities of each student, allowing them to progress at their own pace; mobile applications that help organize learning, track progress, plan tasks, etc.

РОЗДІЛ 2

ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО РОЗБУДОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА

SECTION 2

ASSESSING THE READINESS OF UKRAINIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS TO DEVELOP AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

2.1 Програма експериментального дослідження готовності українських закладів вищої освіти до розбудови інклюзивного освітнього середовища

Інклюзивність у вищій освіті вимагає від університетів глибокого розуміння процесу розбудови інклюзивного освітнього середовища, яке б відповідало потребам та багатоманітності здобувачів вищої освіти для надання якісних освітніх послуг відповідно до їхніх індивідуальних можливостей та потреб. Готовність ЗВО до реалізації завдання визначається їхньою бажаною розбудовою інфраструктури, політики та практик, а також розвитком інклюзивної культури, що сприяє активній підтримці багатоманітності академічної спільноти. Це включає в себе розробку та реалізацію планів дій, орієнтованих на створення інклюзивного освітнього середовища, а також удосконалення освітніх програм і викладацьких практик. Крім того, це означає визнання важливості методичної, психологічної та соціальної підтримки студентів у різних аспектах їхнього академічного та особистісного розвитку під час здобуття вищої освіти. Університети повинні бути готові

2.1 Program of Experimental Research on the Readiness of Ukrainian Higher Education Institutions to Develop an Inclusive Educational Environment

Inclusiveness in higher education requires universities to have a deep understanding of the process of building an inclusive educational environment that meets the needs and diversity of higher education students to provide quality educational services in accordance with their individual capabilities and needs. The readiness of higher education institutions to meet the challenge is determined by their willingness to develop infrastructure, policies and practices, as well as the development of an inclusive culture that actively supports the diversity of the academic community. This includes the development and implementation of action plans aimed at creating an inclusive educational environment, as well as improving educational programs and teaching practices. In addition, it means recognizing the importance of methodological, psychological and social support for students in various aspects of their academic and personal development while pursuing higher education. Universities should be prepared to provide resources that

надавати ресурси, які підтримують студентів з особливими освітніми потребами з різних категорій вразливих груп. Готовність ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища є визначальною для трансформації інклюзивної філософії в реальність українського освітнього простору вищої освіти.

З метою визначення готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища для надання освітніх послуг відповідно до індивідуальних можливостей та потреб здобувачів вищої освіти на засадах багатоманітності й урахування потреб всіх учасників освітнього процесу ми розробили програму експериментального дослідження.

Ураховуючи цільові групи дослідження (здобувачі вищої освіти, академічний персонал, допоміжний персонал, менеджмент університету) та загальну мету, ми визначили такі дослідницькі запитання: Як здобувачі вищої освіти сприймають та оцінюють готовність ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища? Як персонал (менеджмент, академічний та допоміжний) українських ЗВО оцінює інклюзивність політик і практик, які вже існують у їхньому закладі? Які перешкоди чи виклики існують щодо розбудови інклюзивного освітнього середовища в українських ЗВО?

Ці дослідницькі запитання допоможуть докладно проаналізувати готовність українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища та оцінити, наскільки інклюзивні цінності та філософія реалізуються на практиці в українському освітньому просторі вищої освіти.

Для визначення готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища експериментальне дослідження передбачає такі кроки: визначення критеріїв та показників інклюзивності освітнього простору

support students with special educational needs from different categories of vulnerable groups. The readiness of higher education institutions to develop an inclusive educational environment is crucial for the transformation of inclusive philosophy into the reality of the Ukrainian higher education space.

In order to determine the readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment to provide educational services in accordance with the individual capabilities and needs of higher education students on the basis of diversity and taking into account the needs of all participants in the educational process, we have developed an experimental research program.

Taking into account the target groups of the study (higher education students, academic staff, support staff, university management) and the overall goal, we identified the following research questions: How do higher education students perceive and assess the readiness of higher education institutions to develop an inclusive educational environment? How does the staff (management, academic and support) of Ukrainian HEIs assess the inclusiveness of policies and practices that already exist in their institution? What are the obstacles or challenges to building an inclusive educational environment in Ukrainian higher education institutions?

These research questions will help to analyze in detail the readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment and assess the extent to which inclusive values and philosophy are implemented in practice in the Ukrainian higher education space.

To determine the readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment, the pilot study involves the following steps:

ЗВО; визначення вибірки; розробка опитувальників для збору даних, які дозволять визначити рівень готовності ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища; пілотне тестування опитувальників для внесення за потреби необхідних коректив; збір даних.

Крок 1. Визначення критеріїв та показників інклюзивності освітнього простору ЗВО

На основі аналізу українських і зарубіжних наукових досліджень та кращих практик було визначено критерії та показники, на основі яких можна виявити готовність українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища (див. таблицю 3). За основу було взято індекс інклюзії Т. Booth та М. Ainscow¹¹².

Індекс інклюзії – це підхід до розвитку освіти, який зосереджується на культурах, політиці та практиках закладу освіти, сприяючи багатоманітності, інклюзії та рівності для всіх учасників освітнього процесу в ЗВО. Інструмент містить набір пунктів, що описують очікувану інклюзивну практику в ЗВО на основі шести областей Індексу: створення спільноти, просування інклюзивних цінностей, розвиток університету для кожного, організація підтримки та піклування про багатоманітність, керування освітнім процесом і мобілізація ресурсів. Ми модифікували й адаптували цей інструмент відповідно до специфіки вищої освіти та українських реалій. Отже, інклюзія була концептуалізована як процес, пов'язаний з участю всіх осіб у створенні комфортного, безпечного, безбар'єрного, дружнього інклюзивного освітнього середовища, в якому враховуються потреби всіх учасників освітнього процесу, зокрема й вразливих груп населення.

Для визначення цієї категорії осіб послугоувалися Римським Комюніке,

defining criteria and indicators of inclusiveness of the educational space of higher education institutions; determining the sample; developing questionnaires to collect data that will determine the level of readiness of higher education institutions to develop an inclusive educational environment; pilot testing of questionnaires to make necessary adjustments, if necessary; data collection.

Step 1. Determination of criteria and indicators of inclusiveness of the educational space of higher education institutions:

Based on the analysis of Ukrainian and foreign scientific research and best practices, criteria and indicators have been identified that can be used to determine the readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment (see Table 3). The basis was the inclusion index by T. Booth and M. Ainscow.

The Inclusion Index is an approach to educational development that focuses on the cultures, policies and practices of an educational institution, promoting diversity, inclusion and equality for all participants in the educational process in higher education. The tool contains a set of items that describe expected inclusive practices in higher education institutions based on the six areas of the Index: creating a community, promoting inclusive values, developing a university for everyone, organizing support and care for diversity, managing the educational process, and mobilizing resources. We modified and adapted this tool to the specifics of higher education and Ukrainian realities. Thus, inclusion has been conceptualized as a process involving the participation of all persons in creating a comfortable, safe, barrier-free, friendly inclusive educational environment that takes into account the needs of all

¹¹² Booth T., Ainscow M. Index for inclusion: developing learning and participation in schools. 2002. 106 p. URL: <https://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20English.pdf> (дата звернення: 2.12.2023).

Законом України «Про освіту», Законом України про вищу освіту. Так, Закон України «Про освіту» визначає *особу з особливими освітніми потребами* як таку, що потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту. Закон України «Про вищу освіту» уточнює, що *особа з особливими освітніми потребами* – це особа з інвалідністю, яка потребує додаткової підтримки для забезпечення здобуття вищої освіти. Відповідно до Порядку організації інклюзивного навчання в ЗВО, *здобувачі освіти з особливими освітніми потребами* – це особи з особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в ЗВО. Проте визначення вразливих категорій учасників освітнього процесу ЗВО включає не лише осіб з інвалідністю, але й різні категорії вразливих, незахищених та недостатньо представлених груп (Римське Комюніке) у системі вищої освіти. Отже, до *вразливих категорій належать*: особи з інвалідністю; особи з порушеннями психофізичного розвитку; особи, що представляють етнічні меншини; особи з низьким соціально-економічним статусом; особи, які мали досвід участі у військових конфліктах або стали жертвами насильства; особи, які пережили травматичні події або катастрофи; мігранти та біженці; особи з різних географічних регіонів (наприклад, сільська молодь); особи, які належать до сексуальних меншин (LGBTQ+); особи похилого віку, які прагнуть продовжити освіту; особи, які відновлюють свою освіту після тривалої перерви / перекваліфікуються або без попередньої освіти; особи з-поміж незахищених груп (незначна або відсутня підтримка з боку сім'ї, сирота, часта зміна закладів освіти, психічне

participants in the educational process, including vulnerable groups.

The Rome Communiqué, the Law of Ukraine “On Education”, and the Law of Ukraine “On Higher Education” were used to define this category of persons. For example, the Law of Ukraine “On Education” defines a *person with special educational needs* as one who needs additional permanent or temporary support in the educational process in order to ensure his or her right to education. The Law of Ukraine “On Higher Education” specifies that a *person with special educational needs* is a person with a disability who needs additional support to ensure that he or she receives higher education. In accordance with the Procedure for Organizing Inclusive Education in Higher Education Institutions, *students with special educational needs* are persons with special educational needs who receive education in higher education institutions. However, the definition of vulnerable categories of participants in the educational process of higher education institutions includes not only persons with disabilities, but also various categories of vulnerable, disadvantaged and underrepresented groups (Rome Communiqué) in the higher education system. So, vulnerable categories include: Persons with disabilities; persons with psychophysical developmental disorders; persons from ethnic minorities; persons with low socio-economic status; persons who have had experience of participating in military conflicts or have been victims of violence; persons who have experienced traumatic events or disasters; migrants and refugees; persons from different geographical regions (e.g., rural youth); persons belonging to sexual minorities (LGBTQ+); Older people seeking to continue their education; people resuming their education after a long break/retraining or without prior education; people from disadvantaged groups (little or no family support, orphanhood,

здоров'я, вагітність, нестача часу на навчання через необхідність заробляти на життя, працюючи або доглядаючи за кимось).

Критерії та показники готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища подано в таблиці 1.

frequent changes of educational institutions, mental health, pregnancy, lack of time to study due to the need to earn a living by working or caring for someone).

The criteria and indicators of the readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment are presented in Table 1.

Таблиця 1

Критерії та показники готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища

Table 1

Criteria and indicators of the readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment

Показники Indicators	Опис Description
1	2
КРИТЕРІЙ 1. Інклюзивна культура / CRITERION 1. Inclusive culture	
Спільнота для співпраці / A community for cooperation	<p>Частота, з якою дії членів спільноти сприяють включенню кожного учасника освітнього процесу. Це означає створення атмосфери, де кожний учасник освітнього процесу відчуває себе значущою частиною спільноти і де його потреби та інтереси враховуються. У цьому контексті важливими є дії, що створюють комфортне, безпечне та безбар'єрне освітнє середовище, в якому кожен почувається залученим, прийнятим та цінним.</p> <p>The frequency with which the actions of community members contribute to the inclusion of each participant in the educational process. This means creating an atmosphere where every participant in the educational process feels like a significant part of the community and where their needs and interests are taken into account. In this context, actions that create a comfortable, safe, and barrier-free educational environment in which everyone feels involved, accepted, and valued are important.</p>
Інклюзивні цінності / Inclusive values	<p>Частота, з якою ЗВО втілюють інклюзивні принципи у своїй культурі та повсякденній практиці. Це включає рішучі дії з боку ЗВО, спрямовані на трансляцію інклюзивної філософії всім членам спільноти ЗВО. Важливою є не лише декларація цінностей, але й їх реальне втілення в повсякденних процесах і діяльності, що сприяє підтримці різноманітності та врахуванню потреб усіх учасників освітнього процесу.</p> <p>The frequency with which HEIs embody inclusive principles in their culture and daily practice. This includes decisive action on the part of the HEI to communicate an inclusive philosophy to all members of the HEI community. It is important not only to declare values, but also to implement them in everyday processes and activities, which helps to support diversity and take into account the needs of all participants in the educational process.</p>

Продовження таблиці 1 / Table 1 (continuance)

КРИТЕРІЙ 2. Інклюзивна політика / CRITERION 2. Inclusive policy	
1	2
Відкритість університету для кожного / Openness of the university to everyone	<p>Частота, з якою ЗВО формально сприяє розвитку потенціалу всіх членів академічної спільноти. Це означає, що ЗВО активно працюють над тим, щоб забезпечити нормативно-правову базу для того, щоб усі учасники освітнього процесу мали рівні можливості для навчання, дослідження та роботи в освітньому середовищі. Важливим є формування політик і практик, які відкрито підтримують багатоманітність та індивідуальність кожного, відповідаючи на його унікальні потреби та вимоги.</p> <p>The frequency with which an HEI formally contributes to the capacity development of all members of the academic community. This means that higher education institutions are actively working to provide a regulatory framework to ensure that all participants in the educational process have equal opportunities to study, research and work in the educational environment. It is important to develop policies and practices that openly support diversity and individuality, responding to their unique needs and requirements.</p>
Підтримка багатоманітності / Support for diversity	<p>Частота, з якою ЗВО реалізує ефективні стратегії для задоволення різноманітних освітніх потреб здобувачів вищої освіти. Це включає надання соціальної, психологічної та методичної підтримки, що є важливим для створення інклюзивного освітнього середовища. Реалізація цих стратегій на різних інституційних рівнях допомагає забезпечити ефективне навчання та розвиток усіх здобувачів вищої освіти незалежно від їхніх індивідуальних особливостей.</p> <p>The frequency with which the HEI implements effective strategies to meet the diverse educational needs of higher education students. This includes providing social, psychological, and methodological support, which is important for creating an inclusive educational environment. Implementation of these strategies at different institutional levels helps to ensure effective learning and development of all higher education students, regardless of their individual characteristics.</p>
КРИТЕРІЙ 3. Інклюзивні практики / CRITERION 3. Inclusive practices	
Адаптація освітніх програм / Adaptation of educational programs	<p>Частота та ефективність адаптації освітніх програм для забезпечення доступності та включеності всіх здобувачів вищої освіти. Це передбачає зміни в освітніх планах, навчальних курсах, методиках викладання та навчання, оцінювання, щоб урахувати різні потреби здобувачів вищої освіти, включаючи тих, хто має особливі освітні потреби або є маломобільними. Ефективна адаптація забезпечує, що жоден здобувач вищої освіти не відчуває бар'єрів у доступі до навчання та можливостей для здобуття якісної вищої освіти.</p> <p>Frequency and effectiveness of adaptation of educational programs to ensure accessibility and inclusion of all higher education students. This involves changes in curricula, courses, teaching and learning methods, and assessment to take into account the different needs of higher education students, including those with special educational needs or reduced mobility. Effective adaptation ensures that no student faces barriers to access to education and opportunities to obtain quality higher education.</p>

Закінчення таблиці 1 / Table 1 (ending)

1	2
Залучення до навчання / Engagement in learning	<p>Частота й ефективність забезпечення залученості всіх здобувачів вищої освіти до освітнього процесу. Це стосується не тільки фізичної доступності аудиторій та навчальних матеріалів, але й створення психологічно комфортного середовища, де кожен здобувач вищої освіти відчуває себе цінним і здатним зробити свій внесок в освітній процес.</p> <p>Frequency and effectiveness of ensuring the involvement of all higher education students in the educational process. This applies not only to the physical accessibility of classrooms and teaching materials, but also to the creation of a psychologically comfortable environment where every student feels valued and able to contribute to the educational process.</p>
Ресурси / Resources	<p>Частота й ефективність розподілу та використання ресурсів для підтримки інклюзивного освітнього середовища. Це включає в себе фінансування, використання людських ресурсів (наприклад, навчання викладачів інклюзивних методик), а також матеріальні ресурси (наприклад, наявність спеціалізованого обладнання для здобувачів вищої освіти з особливими потребами). Важливо, щоб ці ресурси були доступні та ефективно використовувалися для підтримки різноманітних потреб здобувачів вищої освіти.</p> <p>Frequency and efficiency of resource allocation and utilization to support an inclusive educational environment. This includes funding, the use of human resources (e.g., training teachers in inclusive methods), and material resources (e.g., specialized equipment for students with special needs). It is important that these resources are accessible and effectively used to support the diverse needs of higher education students.</p>

Визначено такі рівні готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища: мінімальний, допустимий, оптимальний (див. таблицю 2).

The following levels of readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment have been identified: minimum, acceptable, optimal (*see Table 2*).

Таблиця 2

**Рівні готовності українських ЗВО до розбудови
інклюзивного освітнього середовища**

Table 2

**Levels of readiness of Ukrainian higher education institutions
to develop an inclusive educational environment**

№	Рівні/ Критерії Levels/ Criteria	Мінімальний / Minimal	Допустимий / Acceptable	Оптимальний / Optimal
1	2	3	4	5
1	Спільнота для співпраці A community for cooperation	ЗВО намагається створити інклюзивне середовище для окремих вразливих груп здобувачів вищої освіти The HEI is trying to create an inclusive environment for certain vulnerable groups of higher education students	інклюзивне середовище доступне лише обмеженій кількості здобувачів вищої освіти inclusive environment is available only to a limited number of higher education students	університет створює інклюзивне середовище для всіх здобувачів вищої освіти the university creates an inclusive environment for all students
2	Інклюзивні цінності Inclusive values	ЗВО реалізує певні дії для трансляції багатоманітності та інклюзивної філософії в примітивному розумінні the HEI implements certain actions to broadcast diversity and inclusive philosophy in a primitive sense	інклюзивні цінності діють обмежено та вибірково inclusive values are limited and selective	ЗВО активно транслює інклюзивну філософію серед всіх членів спільноти та громади the HEI actively promotes an inclusive philosophy among all members of the community and the public
3	Відкритість ЗВО для кожного Openness of higher education institutions for everyone	ЗВО робить спроби надати можливості для розвитку деяким членам спільноти HEI makes attempts to provide development opportunities for some members of the community	є обмежені зусилля щодо надання можливостей для розвитку певним членам спільноти There are limited efforts to provide development opportunities for certain members of the community	університет активно гарантує можливість розвитку для всіх своїх членів the university actively guarantees development opportunities for all its members

Продовження таблиці 2 / Table 2 (continuance)

1	2	3	4	5
4	Підтримка багатоманітності Support for diversity	ЗВО надає освітні послуги без урахування індивідуальних можливостей та потреб здобувачів HEIs provide educational services without taking into account the individual capabilities and needs of applicants	зусилля щодо задоволення освітніх потреб обмежені і не стосуються всіх студентів efforts to meet educational needs are limited and do not reach all students	ЗВО активно забезпечує задоволення освітніх потреб всіх студентів відповідно до їхніх індивідуальних можливостей та потреб the HEI actively ensures that the educational needs of all students are met in accordance with their individual capabilities and needs
5	Адаптація освітніх програм Adaptation of educational programs	освітні програми передбачають доступ до можливостей навчання для деяких студентів, але існують бар'єри та дискримінація educational programs provide access to learning opportunities for some students, but there are barriers and discrimination	доступ до можливостей навчання обмежений для багатьох студентів через бар'єри та дискримінацію access to learning opportunities is limited for many students due to barriers and discrimination	світні програми гарантують доступ до можливостей навчання для всіх здобувачів вищої освіти world programs guarantee access to learning opportunities for all higher education students
6	Залучення до навчання Engagement in learning	залучення до навчання доступне лише деяким студентам і супроводжується бар'єрами engagement in learning is available only to some students and is accompanied by barriers	значна кількість студентів не мають доступу до можливостей навчання через бар'єри та дискримінацію a significant number of students do not have access to learning opportunities due to barriers and discrimination	усі студенти мають доступ до можливостей навчання без бар'єрів та дискримінації all students have access to learning opportunities without barriers and discrimination

Закінчення таблиці 2 / Table 2 (ending)

1	2	3	4	5
7	Ресурси Resources	ресурси розподіляються обмежено та не завжди враховують потреби різних студентів з-поміж вразливих категорій resources are allocated in a limited way and do not always take into account the needs of different students from vulnerable groups	ресурси надаються нерівномірно та не враховують особливі освітні потреби широкого кола студентів вразливих груп resources are provided unevenly and do not take into account the special educational needs of a wide range of students from vulnerable groups	ресурси розподіляються рівномірно і враховують потреби всіх вразливих категорій студентів resources are distributed equitably and take into account the needs of all vulnerable categories of students

Крок 2. Визначення вибірки дослідження

Вибірка досліджуваних у цьому проєкті була ретельно підібрана з метою забезпечити представництво інтересів та думок різних стейкхолдерів у сфері вищої освіти в Україні. Вона охоплювала такі цільові групи досліджуваних: здобувачі вищої освіти – студенти ЗВО (ця група була основною, оскільки вони переживають освітній процес і можуть надати інформацію щодо реального досвіду інклюзивності); академічний персонал (ця група володіє професійним досвідом та експертними знаннями, які були важливі для оцінки інклюзивності університетів); допоміжний персонал (ця група фахівців мала важливий внесок у створення інклюзивного середовища та підтримку студентів); менеджмент ЗВО (представники адміністративного керівництва ЗВО відіграли важливу роль у прийнятті стратегічних рішень щодо розбудови інклюзивності); представники вразливих груп населення (зокрема, до вибірки були включені студенти з інвалідністю, мігранти, етнічні меншини, географічно віддалені групи тощо).

Вибірка була підібрана таким чином, щоб вона відображала багатоманітність

Step 2. Determining the research sample

The sample of respondents in this project was carefully selected to ensure that the interests and opinions of various stakeholders in higher education in Ukraine are represented. It covered the following target groups of respondents: Higher education students (this group was primary, as they experience the educational process and can provide information on their real experiences of inclusivity); academic staff (this group has professional expertise and knowledge, which was essential for assessing the inclusivity of universities); support staff (this group of professionals made significant contributions to creating an inclusive environment and supporting students); HEI management (representatives of the administrative leadership of HEIs played a crucial role in making strategic decisions regarding the development of inclusivity); representatives of vulnerable groups (the sample included students with disabilities, migrants, ethnic minorities, geographically remote groups, etc.).

The sample was selected to reflect the diversity of views and experiences

поглядів та досвіду різних стейкхолдерів у сфері вищої освіти в Україні. Це дозволило отримати більш повну та об'єктивну картину готовності ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища.

Крок 3. Розробка опитувальників для збору даних, які дозволять визначити рівень готовності ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища

Мета проведення опитування здобувачів вищої освіти полягає в ретельному дослідженні їхнього сприйняття та оцінки готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища, зокрема: оцінка сприйняття інклюзивних цінностей та філософії українськими студентами; визначення того, як студенти оцінюють наявні політики та практики їхнього університету з питань інклюзивності та багатоманітності; визначення потреб студентів у підтримці, включаючи методичну, психологічну та соціальну підтримку. Зібрані дані дозволять краще зрозуміти ставлення студентів до питань інклюзивності у вищій освіті та визначити потреби та побажання студентської спільноти з приводу створення інклюзивного освітнього середовища в Україні.

Опитування менеджменту, академічного та допоміжного персоналу має на меті визначити, наскільки університетська спільнота й освітні програми відповідають інклюзивним цінностям, розробленим на основі різноманітних потреб і можливостей студентів. Результати опитування нададуть можливість розробити стратегії та рекомендації для розбудови інклюзивного освітнього середовища ЗВО та забезпечити рівні умови для навчання та розвитку кожного студента, незалежно від його приналежності до вразливих груп населення.

Для отримання відповідей респондентів щодо ідентифікації частоти певних практик у ЗВО було використано семибальну ординальну шкалу оцінювання з такими

of different stakeholders in higher education in Ukraine. This allowed us to get a complete and more objective picture of the readiness of higher education institutions to develop an inclusive educational environment.

Step 3. Development of questionnaires to collect data that will determine the level of readiness of higher education institutions to develop an inclusive educational environment:

The purpose of the survey of higher education students is to thoroughly investigate their perceptions and assess the readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment, in particular: assessing the perception of inclusive values and philosophy by Ukrainian students; determining how students evaluate their university's existing policies and practices on inclusion and diversity; identifying students' support needs, including methodological, psychological, and social support. The data collected will allow us to better understand students' attitudes toward inclusiveness in higher education and identify the needs and wishes of the student community regarding the creation of an inclusive educational environment in Ukraine.

The survey of management, academic and support staff aims to determine the extent to which the university community and educational programs are in line with inclusive values developed on the basis of the diverse needs and capabilities of students. The results of the survey will provide an opportunity to develop strategies and recommendations for building an inclusive educational environment of higher education institutions and ensure equal conditions for learning and development of every student, regardless of their belonging to vulnerable groups.

A seven-point ordinal rating scale with the following values was used to obtain respondents' answers to identify the

значеннями: 0 = «ніколи»; 1 = «майже ніколи»; 2 = «рідко»; 3 = «іноді»; 4 = «часто»; 5 = «майже завжди»; 6 = «завжди». Порогові значення відповідей цільових груп (див. таблицю 3).

Крок 4. Пілотне тестування опитувальників

Переваги пілотного тестування опитувальників включають виявлення та виправлення потенційних помилок перед основним дослідженням, забезпечення точності та надійності результатів, а також поліпшення реакції учасників на опитувальник. Цей етап дозволяє підвищити якість дослідження та забезпечити валідність та достовірність отриманих даних.

Крок 5. Збір даних

Перед проведенням експериментального дослідження рівня готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища ми отримали схвалення від етичної комісії Бердянського державного педагогічного університету та рецензію на програму експериментального дослідження. Під час проведення дослідження було забезпечено дотримання етичних стандартів: інформована згода учасників; конфіденційність; захист вразливих груп; свобода від примусу та обману; публікація та обговорення результатів; етичне схвалення.

Методологія збору даних для дослідження рівня готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища передбачала послідовну процедуру, включаючи такі кроки: створення

frequency of certain practices in higher education institutions: 0 = “never”; 1 = “almost never”; 2 = “rarely”; 3 = “sometimes”; 4 = “often”; 5 = “almost always”; 6 = “always”. Thresholds for target group responses (see Table 3).

Step 4. Pilot testing of questionnaires:

The benefits of pilot testing questionnaires include identifying and correcting potential errors before the main study, ensuring the accuracy and reliability of the results, and improving the response of participants to the questionnaire. This stage helps to improve the quality of the research and ensure the validity and reliability of the data obtained.

Step 5. Data collection:

Prior to conducting the pilot study of the level of readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment, we received approval from the ethics committee of Berdyansk State Pedagogical University and a review of the pilot study program. The study was conducted in compliance with ethical standards: informed consent of participants; confidentiality; protection of vulnerable groups; freedom from coercion and deception; publication and discussion of results; ethical approval.

The methodology for collecting data to study the level of readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment involved a consistent procedure, including the following steps: Creation

Таблиця 3

Порогові значення відповідей цільових груп

Table 3

Thresholds of responses from target groups

Рівень / Level	Бали / Points	
	Здобувачі / Applicants	Працівники / Employees
Мінімальний / Minimal	0–125	0–167
Допустимий / Acceptable	126–209	168–279
Оптимальний / Optimal	210–252	280–336

анкети в Google Forms (до анкети були включені всі необхідні питання, пов'язані із готовністю ЗВО до інклюзивного освітнього середовища); застосування інструкцій; розповсюдження анкети (посилання на анкету були розповсюджені серед цільової аудиторії через різні канали комунікації з українськими ЗВО, зокрема через Міністерство освіти та науки України); часові рамки (учасники були інформовані про терміни проведення дослідження та дедлайни опитування, що гарантувало своєчасний та структурований збір даних); моніторинг і підтримка (протягом періоду збору даних був забезпечений моніторинг і технічна підтримка для учасників у разі з труднощами при заповненні анкети); аналіз і збереження даних (отримані дані були проаналізовані та збережені в безпечному форматі для подальшого наукового аналізу).

Усі ці кроки були виконані з дотриманням етичних стандартів та принципів, зокрема забезпечення конфіденційності та добровільності участі в дослідженні.

2.2 Рівень готовності українських закладів вищої освіти до розбудови інклюзивного освітнього середовища

На підставі розробленої програми ми провели опитування цільових груп різних ЗВО України. В опитуванні взяли участь 4436 здобувачів вищої освіти та 821 представник з певної категорії організаційної структури ЗВО – «Менеджмент», «Академічний персонал» і «Допоміжний персонал».

Загальну оцінку готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища різними цільовими групами представлено в таблиці 4.

of a Google Forms survey (all necessary questions related to the readiness of HEIs for an inclusive educational environment were included in the survey); application of instructions; distribution of the survey (links to the survey were distributed to the target audience through various communication channels with Ukrainian HEIs, including via the Ministry of Education and Science of Ukraine); timeframes (participants were informed about the research timeline and survey deadlines, ensuring timely and structured data collection); monitoring and support (monitoring and technical support were provided during the data collection period in case participants encountered difficulties filling out the survey); analysis and data preservation (the collected data were analyzed and securely stored for further academic analysis).

All these steps were taken in compliance with ethical standards and principles, including ensuring confidentiality and voluntary participation in the study.

2.2 Level of readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment

Based on the developed program, we conducted a survey of target groups from various Ukrainian universities. The survey involved 4,436 higher education students and 821 representatives from a certain category of the organizational structure of higher education institutions – “Management”, “Academic Staff” and “Support Staff”.

The general assessment of the readiness of Ukrainian HEIs to develop an inclusive educational environment by different target groups is presented in Table 4.

Загальна оцінка готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища різними цільовими групами

Table 4

General assessment of the readiness of Ukrainian HEIs to develop an inclusive educational environment by different target groups

Рівень / Level	Цільові групи / Target groups		Інклюзивна культура / Inclusive culture				Інклюзивна політика / Inclusive policy				Інклюзивні практики / Inclusive practices			
	Спільнота для співпраці / A community for cooperation	Інклюзивні цінності / Inclusive values	Відкритість університету для кожного / Openness of the university to everyone	Підтримка багатоманітності / Support for diversity	Адаптація освітніх програм / Adaptation of educational programs	Залучення до навчання / Engagement in learning	Ресурси / Resources	%	N	%	N	%	N	%
Оптимальний / Optimal	70,1	3109	73,7	3271	67,3	2986	68,3	3034	70,5	3129	73,2	3245	70	3108
	71,5	587	76,6	629	65,8	540	58,9	484	68,5	562	77	632	50,8	416
Допустимий / Acceptable	25,2	1117	21,4	949	26,2	1152	25,9	1145	23,1	1026	21,7	966	23,8	1054
	24,5	201	20	164	28,7	236	30	246	25,4	209	19,1	157	32,8	268
Мінімальний / Minimal	4,7	210	4,9	216	6,5	288	5,8	257	6,4	281	5,1	225	6,2	274
	4	33	3,4	28	5,5	45	11,1	91	6,1	50	3,9	32	16,6	157

Стисло розкриємо одержані результати в межах кожного критерію готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища.

Аналіз відповідей респондентів за критерієм «Інклюзивна культура» в українських ЗВО показує, що обидві цільові групи сприймають та оцінюють інклюзивну культуру як оптимальну, визнаючи її як фундаментальну основу для створення комфортного та безбар'єрного освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу, зокрема вразливих категорій. Наявна інклюзивна культура в українських ЗВО оцінюється як така, що підтримує багатоманітність через сприяння, розуміння та створення умов для рівності між представниками різних груп учасників освітнього процесу. Це також передбачає створення спільноти, де здобувачі вищої освіти, менеджмент, академічний і допоміжний персонал взаємодіють та ефективно співпрацюють для забезпечення якості вищої освіти. Розвиток інклюзивних цінностей і принципів, підвищення обізнаності та сприяння багатоманітному представництву також є головними елементами інклюзивної культури.

Водночас наявність мінімального та допустимого рівнів потребує більш детального аналізу. Така необхідність зумовлена тим, що інклюзивна культура та філософія передбачають рівні й безбар'єрні можливості для кожного учасника освітнього процесу, тому фокусування на більшості суперечить самій сутності інклюзії. Згідно з результатами дослідження різних цільових груп загальна картина свідчить про досить сприятливе освітнє середовище ЗВО, де переважає культура прийняття та поваги до багатоманітності, створення умов для включення всіх груп до освітнього процесу на рівних правах. Водночас

Let us briefly describe the results obtained within each criterion of the readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment.

The analysis of respondents' answers to the criterion "Inclusive Culture" in Ukrainian higher education institutions shows that both target groups perceive and evaluate inclusive culture as optimal, recognizing it as a fundamental basis for creating a comfortable and barrier-free educational environment for all participants in the educational process, including vulnerable categories. The existing inclusive culture in Ukrainian higher education institutions is assessed as one that supports diversity by promoting, understanding, and creating conditions for equality between representatives of different groups of participants in the educational process. It also involves creating a community where higher education students, management, academic and support staff interact and cooperate effectively to ensure the quality of higher education. Developing inclusive values and principles, raising awareness and promoting diverse representation are also key elements of an inclusive culture.

At the same time, the existence of minimum and permissible levels requires a more detailed analysis. This need is due to the fact that inclusive culture and philosophy provide equal and barrier-free opportunities for every participant in the educational process, so focusing on the majority contradicts the very essence of inclusion. According to the results of the study of various target groups, the overall picture shows a rather favorable educational environment of higher education institutions, where a culture of acceptance and respect for diversity prevails, creating conditions for the inclusion of all groups in the educational process on equal terms. At the same

більш детального аналізу потребує розуміння того, чи існує взаємозв'язок між ідентифікацією здобувачами вищої освіти себе з представниками певної або певних вразливих категорій та наявним освітнім досвідом, що може впливати на сприйняття та оцінку здобувачами інклюзивної культури вищої освіти, яка панує в освітньому середовищі ЗВО.

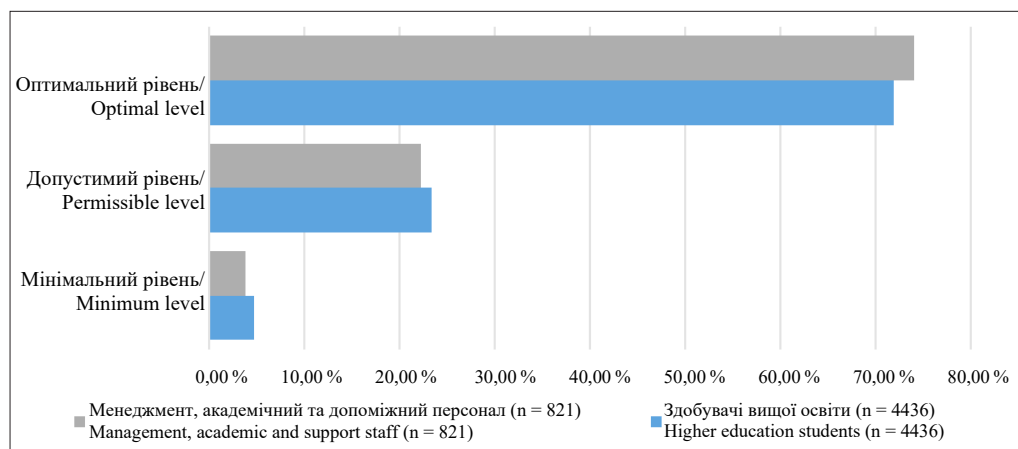
Загальні результати щодо сприйняття та оцінки різними цільовими групами інклюзивної культури в українських ЗВО подано на рисунку 1.

Узагальнюючи представлені результати, варто підкреслити, що різні рівні готовності можуть бути результатом різних управлінських підходів щодо відкритості ЗВО для різних груп учасників освітнього процесу, освітніх практик і культурних аспектів. Це вказує на важливість упровадження кращих інклюзивних практик, які вже наявні в певних ЗВО, та системних заходів для підтримки інклюзивності в українських ЗВО через імплементацію європейських стандартів, що допоможе сформувати інклюзивну

time, a more detailed analysis is needed to understand whether there is a relationship between the identification of higher education students with representatives of certain vulnerable categories and their educational experience, which may affect the students' perception and assessment of the inclusive culture of higher education that prevails in the educational environment of higher education institutions.

The general results of the perception and assessment of inclusive culture in Ukrainian higher education institutions by different target groups are shown in Figure 1.

Summarizing the results presented, it is worth emphasizing that different levels of readiness may result from different management approaches to the openness of higher education institutions to different groups of participants in the educational process, educational practices, and cultural aspects. This points to the importance of implementing the best inclusive practices that are already available in certain higher education institutions and systemic measures to support inclusiveness

Рисунок 1. Сприйняття та оцінка різними цільовими групами інклюзивної культури в українських ЗВО

Figure 1. Perception and assessment of inclusive policies in Ukrainian higher education institutions by different target groups

культуру в освітньому просторі та забезпечити рівні можливості для всіх здобувачів вищої освіти та інших учасників освітнього процесу.

Аналіз результатів опитування за критерієм «Інклюзивна політика» в українських ЗВО дозволяє стверджувати, що загальною тенденцією є відносно високий рівень задоволеності наявною інституційною політикою ЗВО з питань інклюзії. Обидві цільові групи дослідження сприймають та оцінюють інклюзивну політику як оптимальну, визнаючи важливість чітко визначеної нормативно-правової бази ЗВО, яка регулює та визначає алгоритм забезпечення відкритості та підтримку багатоманітності в освітньому просторі. Наявна інклюзивна політика ЗВО оцінюється як така, що має чіткі процедури підтримки багатоманітності. Обидві групи визнають значні зусилля, які докладаються ЗВО для підтримки здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, що включає соціальну, психологічну, методичну підтримку та формування індивідуальних навчальних планів. Водночас важливо звернути увагу на різницю в сприйнятті та оцінці інклюзивної політики різними цільовими групами, щоб забезпечити більш цілісний та ефективний підхід до розбудови інклюзивного освітнього середовища ЗВО. Здобувачі вищої освіти є більш задоволеними наявною інституційною політикою, тоді як менеджмент, академічний та допоміжний персонал має критичне ставлення, адже ця цільова група вважає, що ЗВО досягли менших успіхів та мають прогалини щодо нормативно-правового регулювання відкритості та підтримки різноманітності в освітньому середовищі.

Одержані результати вказують також на певні труднощі та виклики щодо інклюзивної політики ЗВО, зокрема неоднороззначність та недостатність нормативної

in Ukrainian higher education institutions through the implementation of European Standards, which will help to form an inclusive culture in the educational space and ensure equal opportunities for all students and other participants in the educational process.

The analysis of the survey results according to the criterion “Inclusive Policy” in Ukrainian higher education institutions suggests that the general trend is a relatively high level of satisfaction with the existing institutional policy on inclusion. Both target groups of the study perceive and evaluate inclusive policies as optimal, recognizing the importance of a clearly defined legal framework for higher education institutions that regulates and defines the algorithm for ensuring openness and supporting diversity in the educational space. The existing inclusive policy of the HEI is assessed as having clear procedures for supporting diversity. Both groups recognize the significant efforts made by higher education institutions to support students with special educational needs, including social, psychological, methodological support and the development of individualized curricula. At the same time, it is important to pay attention to the difference in the perception and assessment of inclusive policies by different target groups to ensure a more holistic and effective approach to building an inclusive educational environment in higher education institutions. Higher education students are more satisfied with the existing institutional policies, while management, academic and support staff are critical, as this target group believes that HEIs have made less progress and have gaps in the legal and regulatory framework for openness and support for diversity in the educational environment.

The obtained results also indicate certain difficulties and challenges regarding the

бази, а також критеріїв забезпечення відкритості та доступності якісної освіти для різних категорій студентів; недостатність ресурсів та підтримки для учасників освітнього процесу (зокрема соціальної, психологічної та методичної); відсутність єдиного підходу до мотивації персоналу для роботи з вразливими категоріями студентів; наявність потреби в посиленні співпраці з зовнішніми стейкхолдерами; необхідність розробки інституційних стандартів та конкретизація механізмів інклюзії для забезпечення однакових умов для всіх здобувачів, враховуючи їхні індивідуальні потреби та можливості.

В умовах війни, яка триває в Україні, багато ЗВО перейшли на онлайн-формат навчання, що вносить додаткові виклики для наявної інституційної політики. Це створює потребу в адаптації нормативно-правової бази до багатоманітності та доступності. Нові вразливі категорії учасників освітнього процесу (як здобувачів, так і академічного та допоміжного персоналу), зокрема внутрішньо переміщені особи, мігранти, особи, які пережили травми чи втрати, потребують особливої уваги та підтримки. Це ставить перед ЗВО завдання адаптувати наявну інституційну політику до нових реалій. Також існує потреба у більш цілісному підході до чіткого визначення в нормативно-правовій базі питань, які стосуються інклюзивної освіти, зокрема регулювання соціальної, психологічної та методичної підтримки, а також сприяння взаєморозумінню між різними групами учасників освітнього процесу, а саме залучення вразливих категорій. Важливим завданням є також моніторинг задоволення особливих освітніх потреб здобувачів вищої освіти з числа вразливих категорій, що вимагає системного підходу та постійної адаптації освітніх стратегій та інституційної політики, а також

inclusive policy of HEIs, including ambiguity and insufficiency of the regulatory framework, as well as criteria for ensuring openness and access to quality education for various categories of students; a lack of resources and support for participants in the educational process (especially social, psychological, and methodological support); the absence of a unified approach to motivating staff to work with vulnerable student categories; the need to strengthen cooperation with external stakeholders; and the necessity to develop institutional standards and specify inclusion mechanisms to ensure equal conditions for all students, considering their individual needs and capabilities.

In the context of the ongoing war in Ukraine, many higher education institutions have switched to online learning, which poses additional challenges to existing institutional policies. This creates the need to adapt the legal framework to diversity and accessibility. New vulnerable categories of participants in the educational process (both students and academic and support staff), including internally displaced persons, migrants, and people who have experienced trauma or loss, require special attention and support. This poses a challenge for higher education institutions to adapt their existing institutional policies to new realities. There is also a need for a more holistic approach to clearly defining issues related to inclusive education in the legal framework, including the regulation of social, psychological and methodological support, as well as promoting mutual understanding between different groups of participants in the educational process, namely the involvement of vulnerable categories. An important task is also monitoring the satisfaction of the special educational needs of higher education students from vulnerable categories, which requires a systematic approach and constant adaptation

відповідного ресурсного забезпечення. Актуальним завданням для українських ЗВО є також створення або підтримка діяльності спеціалізованих служб / відділів / центрів, які цілеспрямовано будуть опікуватися питанням підтримки учасників освітнього процесу з числа вразливих категорій, а також налагодження ефективної співпраці з інклюзивно-ресурсними центрами та зовнішніми організаціями, що може сприяти посиленню інклюзивних практик та забезпеченню рівного доступу до якісних освітніх послуг. Крім того, важливим аспектом є питання матеріальної та моральної мотивації персоналу ЗВО до роботи зі студентами з особливими освітніми потребами. Ефективне впровадження інклюзивної політики залежить від готовності та зацікавленості в розробці та реалізації адаптованих освітніх програм, навчальних курсів та методик.

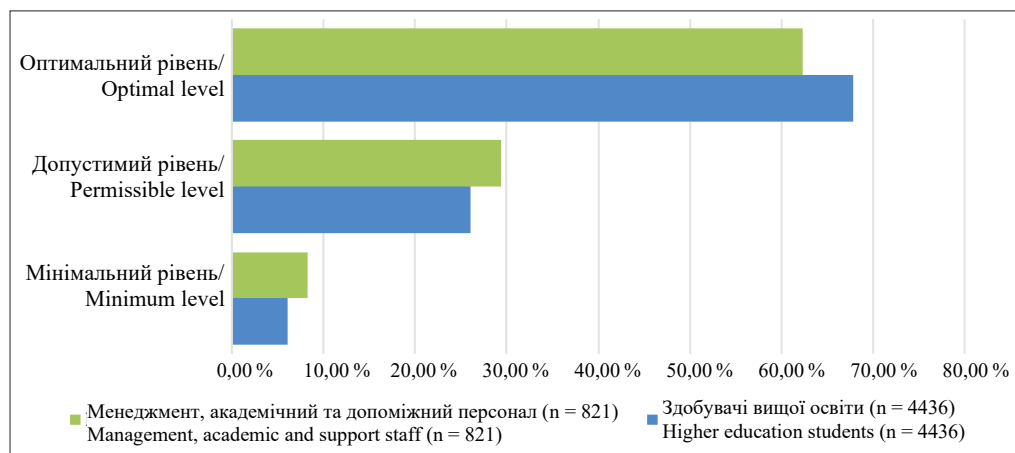
Загалом в українських ЗВО існує високий рівень усвідомлення важливості інклюзивної політики, хоча й залишаються значні виклики, особливо в контексті повномасштабної війни, яка триває, та змін у соціально-економічних умовах. Проте одержані дані викликають певне занепокоєння та підкреслюють необхідність подальшого вдосконалення інституційної політики ЗВО в контексті підтримки різноманітності для надання якісних освітніх послуг різним групам студентів, зокрема вразливим категоріям. Особливу увагу треба звернути на адаптацію та розширення інклюзивної політики, яка має бути гнучкою та відповідати новим викликам і потребам усіх учасників освітнього процесу для розбудови інклюзивного освітнього середовища.

Узагальнені результати сприйняття та оцінки різними цільовими групами інклюзивної політики в українських ЗВО подано на рисунку 2.

of educational strategies and institutional policies, as well as appropriate resource provision. An urgent task for Ukrainian higher education institutions is also to create or support the activities of specialized services/departments/centers that will specifically deal with the issue of supporting participants in the educational process from vulnerable categories, as well as to establish effective cooperation with inclusive resource centers and external organizations, which can help strengthen inclusive practices and ensure equal access to quality educational services. In addition, an important aspect is the issue of material and moral motivation of university staff to work with students with special educational needs. Effective implementation of inclusive policies depends on the willingness and interest in developing and implementing adapted educational programs, courses, and methodologies.

In general, there is a high level of awareness of the importance of inclusive policies in Ukrainian HEIs, although significant challenges remain, especially in the context of the ongoing full-scale war and changes in socioeconomic conditions. However, the findings raise some concerns and emphasize the need to further improve the institutional policy of higher education institutions in the context of supporting diversity to provide quality educational services to different groups of students, including vulnerable groups. Particular attention should be paid to the adaptation and expansion of inclusive policies, which should be flexible and meet the new challenges and needs of all participants in the educational process to build an inclusive educational environment.

Figure 2 summarizes the results of the perception and assessment of inclusive policies in Ukrainian higher education institutions by different target groups.

Рисунок 2. Сприйняття та оцінка різними цільовими групами інклюзивної політики в українських ЗВО /

Figure 2. Perception and assessment of inclusive policies in Ukrainian higher education institutions by different target groups

Аналіз результатів опитування за критерієм «Інклюзивні практики» свідчить про те, що обидві цільові групи дослідження сприймають та оцінюють інклюзивні практики як оптимальні. Загальною тенденцією є позитивне сприйняття наявної практики адаптації освітніх програм, навчальних курсів та навчально-методичних матеріалів до особливих освітніх потреб різних груп студентів. Це свідчить про гнучкість та готовність ЗВО надавати безбар'єрний доступ до якісних освітніх послуг. Інклюзивний спосіб навчання, спрямований на залучення всіх студентів, та гарантування рівного доступу до навчальних можливостей свідчить про прагнення створити сприятливе освітнє середовище для кожного. Крім того, ефективний розподіл та використання ресурсів, як фінансових, так і матеріальних, допомагає забезпечити підтримку для всіх студентів, незалежно від їхньої багатоманітності, підтверджуючи прагнення до інклюзивного освітнього середовища.

The analysis of the survey results by the criterion “Inclusive Practices” shows that both target groups perceive and evaluate inclusive practices as optimal. The general trend is a positive perception of the existing practice of adapting educational programs, courses and teaching materials to the special educational needs of different groups of students. This demonstrates the flexibility and readiness of higher education institutions to provide barrier-free access to quality educational services. The inclusive way of teaching, aimed at involving all students and guaranteeing equal access to learning opportunities, demonstrates the desire to create a favorable educational environment for everyone. In addition, the effective allocation and use of both financial and material resources help provide support for all students, regardless of their diversity, reinforcing the commitment to an inclusive educational environment.

At the same time, the existence of permissible and minimum levels requires a more detailed analysis, as it may indicate certain

Водночас наявність допустимого та мінімального рівнів потребує більш детального аналізу, оскільки може вказувати на певні системні проблеми. Зокрема, існують виклики, пов'язані із забезпеченням рівності доступу до освіти для студентів з різноманітними потребами, особливо вразливих категорій. Також спостерігаються виклики, пов'язані з індивідуалізацією підходів та забезпеченням активної взаємодії студентів в інклюзивному освітньому середовищі, особливо з урахуванням особливих освітніх потреб студентів з-поміж вразливих категорій. Попри те, що більшість студентів задоволені доступністю ресурсів, працівники ЗВО часто вказують на наявні обмеження. Це вказує на потребу в покращенні матеріально-технічної бази, особливо в аспектах фізичної доступності кампусів та цифрового контенту.

Одним з основних викликів є обмеженість фінансування, яке впливає на спроможність ЗВО надавати необхідні ресурси та забезпечувати наявність адаптивних технологій. Інший важливий аспект — це навчання та підготовка академічного та допоміжного персоналу для забезпечення ефективного втілення інклюзивних методик викладання та навчання, а також ефективної адаптації освітніх програм, навчальних курсів та навчально-методичних матеріалів з урахуванням особливих освітніх потреб різних груп здобувачів вищої освіти, зокрема представників вразливих категорій.

Крім того, пандемія COVID-19 та повномасштабна війна в Україні зумовили додаткові виклики, вимагаючи швидкої адаптації до онлайн-формату та забезпечення доступності навчально-методичних матеріалів для всіх категорій студентів. Важливо звернути особливу увагу на потреби студентів, які постраждали

systemic problems. In particular, there are challenges related to ensuring equality of access to education for students with diverse needs, especially vulnerable categories. There are also challenges related to individualizing approaches and ensuring active interaction of students in an inclusive educational environment, especially taking into account the special educational needs of students from vulnerable categories. Despite the fact that most students are satisfied with the availability of resources, university staff often point to limitations. This points to the need to improve the material and technical base, especially in terms of physical accessibility of campuses and digital content.

One of the main challenges is limited funding, which affects the ability of higher education institutions to provide the necessary resources and ensure the availability of adaptive technologies. Another important aspect is the education and training of academic and support staff to ensure the effective implementation of inclusive teaching and learning methods, as well as the effective adaptation of educational programs, courses and teaching materials to meet the special educational needs of different groups of higher education students, including representatives of vulnerable categories.

In addition, the COVID-19 pandemic and the full-scale war in Ukraine have posed additional challenges, requiring rapid adaptation to the online format and ensuring the availability of teaching materials for all categories of students. It is important to pay special attention to the needs of students affected by the war, internally displaced persons, migrants and other vulnerable groups. It is also important to provide effective psychological support for all participants in the educational process who are experiencing stress and trauma related to the war and other challenges.

від війни, внутрішньо переміщених осіб, мігрантів та інших вразливих груп. Також важливим є забезпечення ефективної психологічної підтримки для всіх учасників освітнього процесу, які переживають стрес і травми, пов'язані з війною та іншими викликами.

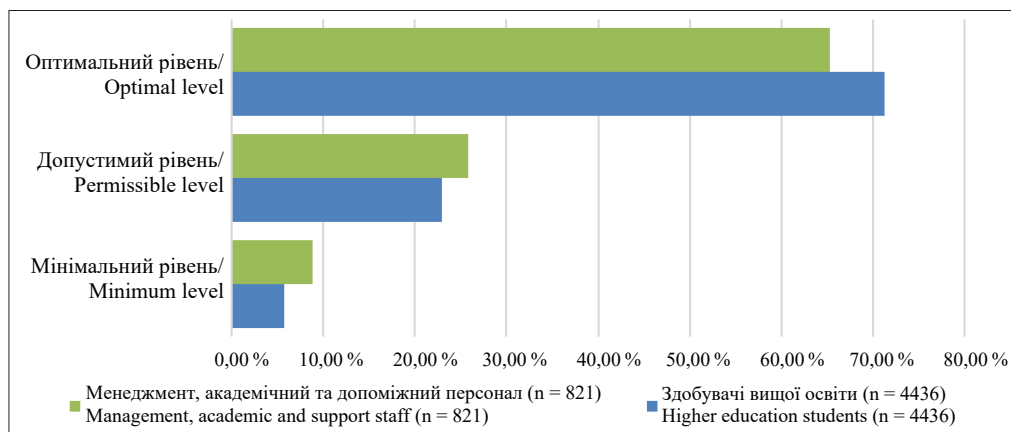
Загальні результати сприйняття та оцінки різними цільовими групами інклюзивних практик в українських ЗВО подано на рисунку 3.

Отже, основні виклики імплементації інклюзивних практик пов'язані з: недостатньою інфраструктурою та обмеженими ресурсами, які потрібні для забезпечення доступності освітніх можливостей різним групам студентів; відсутністю навчально-методичних матеріалів, які враховують особливі освітні потреби окремих вразливих груп учасників освітнього процесу; недостатнім рівнем професійної підготовки академічного та допоміжного персоналу з питань інклюзії у вищій освіті; відсутністю необхідної психологічної та методичної підтримки для працівників ЗВО,

The general results of the perception and assessment of inclusive practices in Ukrainian higher education institutions by different target groups are shown in Figure 3.

Thus, the main challenges of implementing inclusive practices are related to: insufficient infrastructure and limited resources needed to ensure educational opportunities are accessible to various student groups; lack of educational materials that consider the special needs of certain vulnerable groups in the educational process; inadequate professional training of academic and support staff on inclusion in higher education; lack of necessary psychological and methodological support for HEI staff working with vulnerable groups; and the complexity of bureaucratic procedures for implementing inclusive practices, which may hinder their integration into the educational process.

As part of the statistical processing of the data, a data cleaning procedure was carried out to remove responses that contained internal contradictions

Рисунок 3. Сприйняття та оцінка різними цільовими групами інклюзивних практик в українських ЗВО

Figure 3. Perception and assessment of inclusive practices in Ukrainian higher education institutions by different target groups

які взаємодіють із вразливими групами; складністю бюрократичних процедур для впровадження інклюзивних практик, що може утруднювати їх реалізацію в освітньому процесі.

У рамках статистичної обробки даних було проведено процедуру очищення даних, метою якої було видалення відповідей, що містили внутрішні суперечності або неконсистентності. Цей процес є стандартною практикою в дослідженнях такого типу, оскільки забезпечує вищу точність та валідність результатів. Після застосування цих критеріїв загальна кількість учасників анкетування скоротилася до 4389 здобувачів вищої освіти та 820 працівників ЗВО. Це редагування даних дозволило виключити з аналізу відповіді, які могли викривити загальні результати, тим самим забезпечило більш точне та об'єктивне розуміння стану інклюзивності в українських ЗВО. Зменшення кількості учасників було мінімальним, що свідчить про високу якість первинних даних та ефективність використаної методології анкетування. У таблиці 5 наведено зведений аналіз рівнів готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища.

Наведені дані дозволяють зробити такі висновки:

Оптимальний рівень готовності: більшість здобувачів вищої освіти (56,5%) та практично половина працівників ЗВО (48%) оцінюють рівень готовності ЗВО як оптимальний. Це свідчить про значний прогрес у високій інклюзивній культурі та впровадженні інклюзивних практик і політик у більшості українських ЗВО. У розрізі різних груп працівників оптимальний рівень готовності до розбудови інклюзивного освітнього середовища сприймається приблизно однаково серед менеджменту (48%), академічного (46,5%) та допоміжного персоналу (56,5%).

or inconsistencies. This process is standard practice in this type of research, as it ensures higher accuracy and validity of the results. After applying these criteria, the total number of survey participants was reduced to 4389 higher education students and 820 university staff. This data editing allowed us to exclude from the analysis responses that could distort the overall results, thereby providing a more accurate and objective understanding of the state of inclusiveness in Ukrainian higher education institutions. The decrease in the number of participants was minimal, which indicates the high quality of the primary data and the effectiveness of the survey methodology used. Table 5 presents a summary analysis of the levels of readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment.

The above data allows us to draw the following conclusions:

Optimal level of readiness: The majority of higher education students (56.5%) and almost half of the HEI staff (48%) assess the level of HEI readiness as optimal. This indicates significant progress in the high inclusive culture and implementation of inclusive practices and policies in most Ukrainian HEIs. In the context of different groups of employees, the optimal level of readiness to develop an inclusive educational environment is perceived to be approximately the same among management (48%), academic (46.5%), and support staff (56.5%).

Acceptable level of readiness: 37.5% of higher education students and a much higher proportion of HEI staff (46.3%) assess the readiness to develop an inclusive educational environment as acceptable, but not optimal. This may indicate that while HEIs are taking steps to support inclusiveness, there are certain challenges and obstacles that need to be addressed.

**Рівні готовності українських ЗВО до розбудови
 інклюзивного освітнього середовища**

Table 5

**Levels of readiness of Ukrainian higher education institutions
 to develop an inclusive educational environment**

Рівень готовності / Level of readiness	Цільові аудиторії, кількість і частка респондентів / Target audiences, number and share of respondents									
	Здобувачі / Applicants		Працівники, всі групи / Employees, all groups		У тому числі / Including					
					Менеджмент ЗВО / Management of higher education institutions		Академічний персонал ЗВО / Academic staff of higher education institutions		Допоміжний персонал ЗВО / Support staff of higher education institutions	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Мінімальний / Minimal	265	6,0	46	5,6	2	2,7	41	6,5	3	2,6
Допустимий / Acceptable	1643	37,5	380	46,3	37	49,3	296	47,1	47	40,9
Оптимальний / Optimal	2481	56,5	394	48,0	36	48,0	293	46,5	65	56,5
Разом / Total	4389	100,0	820	100,0	75	100,0	630	100,0	115	100,0

Допустимий рівень готовності: 37,5% здобувачів вищої освіти та значно більша частка працівників ЗВО (46,3%) оцінюють готовність до розбудови інклюзивного освітнього середовища як допустиму, але не оптимальну. Це може вказувати на те, що хоча ЗВО вживають заходів для підтримки інклюзивності, існують певні виклики та перешкоди, які потребують удосконалення. Серед працівників ЗВО більш високі показники допустимого рівня готовності до розбудови інклюзивного освітнього середовища (зокрема серед менеджменту та академічного персоналу) може відображати їхнє сприйняття щодо обмежень наявних практик або ресурсів.

Мінімальний рівень готовності: невелика частка здобувачів вищої освіти (6%) та працівників ЗВО (5,6%) вважають, що готовність до розбудови інклюзивного освітнього середовища у їхніх ЗВО знаходиться на мінімальному рівні. Серед працівників

Higher rates of acceptable readiness to develop an inclusive educational environment among HEI staff (particularly among management and academic staff) may reflect their perception of limitations of existing practices or resources.

Minimum level of readiness: A small proportion of higher education students (6%) and HEI staff (5.6%) believe that the readiness to develop an inclusive educational environment in their HEIs is at a minimum level. Among HEI staff, the lowest percentage of those who assess readiness as minimal is among management and academic staff, and the highest among support staff.

Thus, the general trend is a rather positive assessment of the readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment, but

ЗВО найнижчий відсоток тих, хто оцінює готовність як мінімальну, є серед менеджменту та академічного персоналу, а найвищий – серед допоміжного персоналу.

Отже, загальною тенденцією є досить позитивна оцінка готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища, проте з певною розбіжністю між сприйняттям студентів та працівників. Здобувачі вищої освіти переважно більш позитивно оцінюють готовність українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища, можливо, через безпосереднє відчуття позитивних змін у своєму освітньому середовищі. Працівники ЗВО оцінюють цей рівень нижче. Розподіли за цільовими аудиторіями «Менеджмент ЗВО», «Академічний персонал ЗВО», «Допоміжний персонал ЗВО» суттєво не відрізняються і вказують на те, що серед працівників ЗВО домінуючим є допустимий рівень. Працівники ЗВО більш критично оцінюють рівень готовності до розбудови інклюзивного освітнього середовища через свою роль у плануванні та виконанні інклюзивних стратегій і політик, а також через більшу обізнаність із системними викликами.

Аналіз результатів свідчить про наявність конкретних перешкод, де українські ЗВО можуть зіткнутися з викликами в розбудові інклюзивного освітнього середовища: поширення цінностей багатоманітності; створення комфортного освітнього середовища для всіх; упровадження демократичних цінностей; відчуття приналежності до спільноти; підтримка психічного здоров'я та добробуту; проведення заходів з питань інклюзії; соціальна підтримка студентів; реалізація програм, що враховують різноманітність потреб учасників освітнього процесу; наявність спеціалізованих служб і технічних засобів для надання якісних освітніх послуг для студентів із особливими освітніми

with a certain discrepancy between the perceptions of students and staff. Higher education students are generally more positive about the readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment, possibly due to a direct sense of positive changes in their educational environment. Employees of higher education institutions rate this level lower. Distributions by target audiences “HEI management”, “Academic staff”, “Support staff” do not differ significantly and indicate that the acceptable level is dominant among the employees of HEIs. Employees of higher education institutions are more critical of the level of readiness to develop an inclusive educational environment due to their role in planning and implementing inclusive strategies and policies, as well as their greater awareness of systemic challenges.

The analysis of the results shows that there are specific obstacles where Ukrainian higher education institutions may face challenges in developing an inclusive educational environment: the promotion of diversity values; creation of a comfortable educational environment for all; implementation of democratic values; fostering a sense of belonging to the community; support for mental health and well-being; organizing events on inclusion; social support for students; implementation of programs that take into account the diverse needs of participants in the educational process; availability of specialized services and technical tools to provide quality educational services for students with special educational needs; physical accessibility of the campus and adaptation of educational programs according to the special educational needs of students.

At the same time, higher education students are more critical of accepting

потребами; фізична доступність кампусу й адаптація освітніх програм відповідно до особливих освітніх потреб студентів.

Водночас здобувачі вищої освіти більш критично ставляться до питань прийняття різноманіття і врахування потреб усіх, а також до надання індивідуальних планів навчання. Це може відображати їхній безпосередній досвід і спостереження під час освітнього процесу.

Щодо менеджменту, академічного та допоміжного персоналу ЗВО, основні виклики пов'язані зі створенням безбар'єрності освітнього середовища; матеріальною та моральною мотивацією викладачів; супервізією та наставництвом; організацією моніторингу задоволення освітніх потреб здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих категорій; розробкою індивідуальних навчальних планів; співпрацею з інклюзивно-ресурсними центрами; ефективними стратегіями підтримки здобувачів вищої освіти; фінансуваням та нормативно-правовою базою ЗВО, що регулює питання розбудови інклюзивного освітнього середовища та надають достатньо чіткі та деталізовані вказівки щодо того, як саме академічний і допоміжний персонал має адаптувати освітні програми, методики викладання та навчання й навчально-методичні матеріали для відповідності різним потребам здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих категорій.

Загалом одержані результати вказують на наявні виклики в українських ЗВО щодо готовності до розбудови інклюзивного освітнього середовища, які охоплюють як структурні та організаційні аспекти, так і питання інклюзивної культури. Існує потреба в подальшому розвитку і вдосконаленні інклюзивних практик, особливо у сферах розвитку цінностей багатоманітності, створення комфортного та доступного освітнього середовища для всіх, а також у підвищенні якості підтримки,

diversity and taking into account the needs of all, as well as providing individualized learning plans. This may reflect their direct experience and observations during the educational process.

Regarding the management, academic, and support staff of HEIs, the main challenges are related to creating a barrier-free educational environment; material and moral motivation for teachers; supervision and mentorship; organizing the monitoring of the satisfaction of educational needs of higher education students from vulnerable categories; developing individual educational plans; collaboration with inclusive resource centers; effective strategies for supporting higher education students; funding and the regulatory framework of HEIs, which regulate the development of an inclusive educational environment and provide sufficiently clear and detailed guidance on how academic and support staff should adapt educational programs, teaching methodologies, and instructional materials to meet the diverse needs of students from vulnerable categories.

In general, the results indicate the existing challenges in Ukrainian higher education institutions in terms of readiness to develop an inclusive educational environment, which include both structural and organizational aspects and issues of inclusive culture. There is a need for further development and improvement of inclusive practices, especially in the areas of developing diversity values, creating a comfortable and accessible educational environment for all, and improving the quality of support provided to students with different educational needs. Differences in perception between students and university staff emphasize the need for a deeper understanding of the special educational needs

що надається студентам з різними освітніми потребами. Розбіжності в сприйнятті між здобувачами вищої освіти та персоналом університету підкреслюють необхідність у більш глибокому розумінні особливих освітніх потреб кожної групи, забезпеченні відповідної адаптації політик та практик для задоволення потреб усіх учасників освітнього процесу.

2.3 SWOT-аналіз готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища

Для здійснення SWOT-аналізу готовності українських ЗВО до створення інклюзивного освітнього середовища ми використовували офіційні дані Міністерства освіти та науки України; Банк наукових доробків¹¹³; Банк кращих практик організації інклюзивної освіти в ЗВО України¹¹⁴; аналітичний звіт законодавчих та нормативно-правових актів з організації інклюзивного освітнього середовища в ЗВО¹¹⁵; результати опитування здобувачів вищої освіти, менеджменту, академічного та допоміжного персоналу ЗВО.

Розкриємо результати SWOT-аналізу готовності українських ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища:

Сильні сторони (Strengths): відповідність міжнародним стандартам (українське законодавство загалом відповідає міжнародним нормам і стандартам у сфері

of each group, and for appropriate adaptation of policies and practices to meet the needs of all participants in the educational process.

2.3 SWOT-analysis of the readiness of Ukrainian HEIs to develop an inclusive educational environment

To conduct a SWOT analysis of Ukrainian HEIs' readiness to create an inclusive educational environment, we used official data from the Ministry of Education and Science of Ukraine; the Scientific Works Repository¹¹³; the Repository of Best Practices for Organizing Inclusive Education in Ukrainian HEIs¹¹⁴; the Analytical Report on Legislative and Regulatory Acts for Organizing an Inclusive Educational Environment in HEIs¹¹⁵; and the results of a survey of higher education students, management, academic, and support staff.

We will reveal the results of the SWOT analysis of the readiness of Ukrainian higher education institutions to develop an inclusive educational environment:

Strengths: Compliance with international standards (Ukrainian legislation generally aligns with international norms and

---

¹¹³ База даних наукових доробків вітчизняних та закордонних дослідників щодо організації інклюзивного освітнього середовища в закладах освіти. 2024. URL: <http://surl.li/oeohb>

¹¹⁴ База кращих практик організації та забезпечення інклюзивного освітнього середовища в українських та закордонних ЗВО. 2024. URL: <http://surl.li/oeoki>

¹¹⁵ Аналіз законодавчих та нормативно-правових актів з організації інклюзивного освітнього середовища в закладах освіти. 2024. URL: <https://bdpu.org.ua/en/proiekt-nfdu-dyzayn-inkliuzyvnoho-osvitnoho-seredovyscha-zvo/analiz-zakonodavchykh-ta-normatyvno-pravovykh-aktiv-z-orhanizatsii-inkliuzyvnoho-osvitnoho-seredovyscha-v-zakladakh-osvity/>

інклюзивної освіти); студентоцентрований підхід (законодавство підкреслює значення індивідуалізації навчання та підтримку інклюзивності освітнього простору); розвинена інфраструктура та доступність (наявність базової інфраструктури та ресурсів для підтримки інклюзивного навчання); позитивне ставлення до інклюзивності (здобувачі та співробітники ЗВО загалом позитивно сприймають інклюзивність); наявність інклюзивних ініціатив (досвід у реалізації інклюзивних програм та підходів у деяких ЗВО); адаптація до нових умов (гнучкість та швидка адаптація до змін, які є важливими для інклюзивної освіти); волонтерська та громадська підтримка (активна участь громадськості та волонтерів у підтримці інклюзивності); наявність в Україні чітко визначених правових основ для забезпечення інклюзивної освіти, включаючи конституційні гарантії та спеціалізоване законодавство.

Слабкі сторони (Weaknesses): проблеми з деталізацією та конкретизацією законодавства (відсутність чітких методик та підходів до навчання для осіб з особливими освітніми потребами); недостатність досвіду й кваліфікації персоналу (обмежений досвід роботи в інклюзивному середовищі серед науково-педагогічних працівників); структурні бар'єри (наявні освітні стандарти та процедури не відповідають потребам інклюзивного навчання); обмеженість ресурсів (недостатнє фінансування та матеріально-технічна база); нерівномірність реалізації інклюзивних політик (існують розбіжності в реалізації інклюзивних практик між різними університетами); реальне впровадження інклюзивного навчання в освітній практиці відбувається повільно, особливо на тлі поточних військових викликів.

Можливості (Opportunities): розвиток і деталізація нормативної бази

standards in the field of inclusive education); student-centered approach (legislation emphasizes the importance of individualized learning and support for inclusive educational spaces); developed infrastructure and accessibility (availability of basic infrastructure and resources to support inclusive learning); positive attitude towards inclusivity (students and staff of HEIs generally have a positive perception of inclusivity); presence of inclusive initiatives (experience in implementing inclusive programs and approaches in some HEIs); adaptation to new conditions (flexibility and rapid adaptation to changes, which are essential for inclusive education); volunteer and community support (active participation of the public and volunteers in supporting inclusivity); the presence of clearly defined legal frameworks in Ukraine to ensure inclusive education, including constitutional guarantees and specialized legislation.

Weaknesses: Problems with the detailing and specification of legislation (lack of clear methodologies and approaches for teaching individuals with special educational needs); insufficient experience and qualifications of staff (limited experience working in inclusive environments among academic personnel); structural barriers (existing educational standards and procedures do not meet the needs of inclusive learning); limited resources (insufficient funding and material-technical support); uneven implementation of inclusive policies (discrepancies in the implementation of inclusive practices between different universities); the actual implementation of inclusive education in practice is progressing slowly, especially against the backdrop of current military challenges.

Opportunities: Development and detailing of the regulatory framework (the ability to adapt educational programs and approaches to meet the needs of different

(можливість адаптації освітніх програм і підходів для врахування потреб різних категорій здобувачів); євроінтеграція та міжнародне партнерство (співпраця з ЄС та іншими міжнародними організаціями для впровадження кращих практик); законодавчі ініціативи (потенціал для реформування освітнього законодавства, яке сприятиме інклюзивній освіті); соціально-економічні виклики (визнання нових потреб, спричинених сучасними викликами, зокрема війною, й реагування на них); розвиток інклюзивних підходів (великий потенціал для розвитку та впровадження інклюзивних програм та ініціатив, заснованих на різноманітності досвіду й потреб здобувачів); підвищення обізнаності та підтримки (можливість підвищити рівень обізнаності серед персоналу та студентів про потреби вразливих груп і способи їх підтримки).

Загрози (Threats): невідповідність між законодавчими нормами та практичною реалізацією (прогалини між законодавством і його практичною реалізацією у вищій освіті); недостатнє фінансування і ресурсна підтримка (обмеженість у фінансуванні та ресурсній підтримці для імплементації інклюзивної освіти); соціально-економічні виклики (вплив політичних подій та економічних умов на розвиток інклюзивної освіти); політична й економічна нестабільність (нестабільність може впливати на пріоритети та ресурси для інклюзивної освіти); спротив змінам (спротив змінам у середовищі вищої освіти, збереження традиційних підходів); недостатня суспільна підтримка (можлива відсутність суспільного розуміння й підтримки інклюзивної освіти); бар'єри для інклюзивності (фінансові обмеження, бюрократичні та законодавчі перепони, які можуть ускладнювати впровадження інклюзивних політик); несприятливе соціальне середовище (стереотипи

categories of students); Eurointegration and international partnerships (collaboration with the EU and other international organizations to implement best practices); legislative initiatives (potential for educational law reforms that promote inclusive education); socio-economic challenges (recognizing and responding to new needs caused by current challenges, including the war); development of inclusive approaches (significant potential for developing and implementing inclusive programs and initiatives based on the diverse experiences and needs of students); raising awareness and support (opportunity to increase awareness among staff and students about the needs of vulnerable groups and ways to support them).

Threats: Mismatch between legislative norms and practical implementation (gaps between legislation and its practical application in higher education); insufficient funding and resource support (limited financial and resource support for implementing inclusive education); socio-economic challenges (the impact of political events and economic conditions on the development of inclusive education); political and economic instability (instability may affect priorities and resources for inclusive education); resistance to change (resistance within the higher education environment, maintaining traditional approaches); lack of public support (possible lack of public understanding and support for inclusive education); barriers to inclusivity (financial limitations, bureaucratic and legislative obstacles that can complicate the implementation of inclusive policies); unfavorable social environment (stereotypes and stigmas that may affect attitudes toward inclusivity and the implementation of inclusive initiatives).

The SWOT analysis indicates the main aspects that need to be taken into account for the effective development of an inclusive educational environment in Ukrainian higher

та стигми, які можуть впливати на ставлення до інклюзивності й реалізацію інклюзивних ініціатив).

SWOT-аналіз вказує на головні аспекти, які необхідно врахувати для ефективного розвитку інклюзивного освітнього середовища в українських ЗВО. Він підкреслює потребу в покращенні законодавчої бази, адаптації освітніх програм, підвищенні кваліфікації персоналу, а також у залученні додаткових ресурсів та підтримки.

На основі проведеного SWOT-аналізу можна визначити такі стратегічні завдання в контексті розбудови інклюзивного освітнього середовища в українських ЗВО, як-от: *підвищення кваліфікації персоналу*: розробка й реалізація цілеспрямованих навчальних програм та семінарів для викладачів і адміністративного персоналу з інклюзивної освіти; створення платформ для обміну досвідом та кращими практиками в інклюзивній освіті; впровадження системи менторства та коучингу для підтримки викладачів у впровадженні інклюзивних підходів у навчанні; *удосконалення законодавчої бази*: удосконалення чинного законодавства щодо інклюзивної освіти в ЗВО; створення механізмів моніторингу та оцінки ефективності інклюзивних ініціатив на законодавчому рівні; *розвиток інфраструктури та ресурсів*: інвестування в розбудову фізичної та цифрової інфраструктури, включаючи безбар'єрний доступ, спеціалізоване обладнання й технології для підтримки інклюзивного навчання; реалізація проєктів з модернізації приміщень, бібліотек, лабораторій та інших навчальних просторів для забезпечення комфорту й доступності всім категоріям здобувачів; залучення зовнішнього фінансування та партнерства для розвитку інфраструктури, включаючи гранти, державні та міжнародні фонди; *адаптація освітніх програм*: перегляд та оновлення навчальних планів

education institutions. He emphasizes the need to improve the legislative framework, adapt educational programs, improve staff skills, and attract additional resources and support.

Based on the SWOT analysis, the following strategic tasks can be identified in the context of developing an inclusive educational environment in Ukrainian higher education institutions, such as *staff development*: development and implementation of targeted training programs and seminars for faculty and administrative staff on inclusive education; creation of platforms for exchanging experiences and best practices in inclusive education; implementation of a mentoring and coaching system to support faculty in adopting inclusive approaches in teaching; improvement of the legislative framework: improvement of existing legislation on inclusive education in HEIs; creation of monitoring and evaluation mechanisms for the effectiveness of inclusive initiatives at the legislative level; development of infrastructure and resources: investment in the development of physical and digital infrastructure, including barrier-free access, specialized equipment, and technologies to support inclusive learning; implementation of projects for the modernization of classrooms, libraries, laboratories, and other learning spaces to ensure comfort and accessibility for all categories of students; attracting external funding and partnerships for infrastructure development, including grants, state and international funds; adaptation of educational programs: review and update curricula and programs to incorporate inclusive approaches and teaching methods that address the diverse needs of students; creation and implementation of specialized courses and modules focused on developing skills and knowledge in the field of inclusive education; strengthening internal

і програм для включення інклюзивних підходів та методів навчання, які враховують різноманітність потреб здобувачів; створення та впровадження спеціалізованих курсів і модулів, які зосереджуються на розвитку навичок та знань у галузі інклюзивної освіти; *посилення внутрішньої політики і культури*: виховання інклюзивної культури та взаємоповаги в навчальному середовищі; розвиток інклюзивної місії та цінностей в рамках стратегічного планування університету; *інтеграція з міжнародними практиками*: створення партнерства з закордонними університетами та організаціями для обміну досвідом і найкращими практиками в галузі інклюзивної освіти; участь у міжнародних програмах та проєктах, які зосереджені на розвитку інклюзивного освітнього середовища.

Ці стратегічні завдання слугують дорожньою картою українським ЗВО в розбудові ефективного інклюзивного освітнього середовища, адже завдяки їй, використовуючи свої сильні сторони та можливості, ЗВО зможуть мінімізувати слабкості й уникнути потенційних загроз.

policies and culture: fostering an inclusive culture and mutual respect in the learning environment; developing an inclusive mission and values as part of the university's strategic planning; integration with international practices: establishing partnerships with foreign universities and organizations to exchange experience and best practices in the field of inclusive education; participation in international programs and projects focused on the development of an inclusive educational environment.

These strategic objectives serve as a roadmap for Ukrainian higher education institutions to build an effective inclusive educational environment, as it will help them to minimize their weaknesses and avoid potential threats by using their strengths and opportunities.

РОЗДІЛ 3

ДИЗАЙН ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

SECTION 3

DESIGN OF AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

3.1 Побудова інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти на основі принципів універсального дизайну

Суттєві зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, зокрема вплив повномасштабної війни, що розгорнулася на території України, знаходять своє відображення в діяльності закладів вищої освіти. Усі ці обставини вимагають додаткової гнучкості від ЗВО в контексті організації освітнього процесу та забезпечення доступності освіти для всіх, незалежно від віку, громадянства, місця проживання, статі, кольору шкіри, соціального і майнового стану, а також від інших обставин та ознак. Вважаємо, це забезпечить інклюзивне освітнє середовище, створене з урахуванням принципів універсального дизайну в освіті¹¹⁶.

Історично універсальний дизайн у сфері освіти став наслідком концепції універсального дизайну в галузі архітектури, який закликав архітекторів створювати свої проєкти з урахуванням усіх людей із самого початку, а не модифікувати чи адаптувати їх до індивідуальних

3.1 Building an inclusive educational environment in a higher education institution based on the principles of universal design

The significant changes taking place in modern society, including the impact of the full-scale war that has unfolded on the territory of Ukraine, are reflected in the activities of higher education institutions. All these circumstances require additional flexibility from higher education institutions in organizing the educational process and ensuring access to education for everyone, regardless of age, citizenship, place of residence, gender, skin color, social and financial status, as well as other circumstances and characteristics. We believe this will ensure an inclusive educational environment, designed with consideration of the principles of universal design in education (Griful-Freixenet et al., 2021)¹¹⁶.

Historically, Universal Design in education has been an outgrowth of the concept of Universal Design in architecture, which encouraged architects to create their projects with all people in mind from the start, rather than modifying or adapting

---

¹¹⁶ Griful-Freixenet J., Struyven K., Vantieghem W. Toward more inclusive education: an empirical test of the universal design for learning conceptual model among preservice teachers. *Journal of Teacher Education*. 2021. Vol. 72. Issue 3. P. 381–395.

потреб після факту¹¹⁷. У Законі України «Про освіту» універсальний дизайн у сфері освіти визначений як дизайн предметів, навколишнього середовища, освітніх програм та послуг, що забезпечує їх максимальну придатність для використання всіма особами без необхідної адаптації чи спеціального дизайну.

Останніми роками універсальний дизайн у сфері освіти набуває критичного значення, оскільки є сутолочним інклюзивний освіті. Найбільш відомою у сфері освіти є концепція універсального дизайну з фокусом на процес навчання здобувачів освіти, розробниками якої є CAST (Universal Design for Learning – UDL)¹¹⁸.

Універсальний дизайн для навчання – це структура для вдосконалення та оптимізації викладання і навчання для всіх людей на основі наукового розуміння того, як люди навчаються¹¹⁹. Цей дизайн надає гнучкі рекомендації щодо мінімізації перешкод і створення оптимальних умов для отримання освітніх послуг для всіх, спираючись на їхні сильні сторони та потреби¹²⁰. В основу цієї концепції покладено ідею про те, що нерідко перешкоди в освітньому процесі, з якими стикаються здобувачі вищої освіти, виникають через обмеження навколишнього середовища, а не через їхню багатоманітність¹²¹. Усі здобувачі освіти мають різні можливості, потреби та очікування, відрізняються способами сприйняття

them to individual needs after the fact (Griful-Freixenet et al., 2021)¹¹⁷. The Law of Ukraine “On Education” defines Universal Design in education as the design of objects, environment, educational programs and services that ensures their maximum suitability for use by all persons without the need for adaptation or special design.

In recent years, Universal Design in education has become critically important because it is in line with inclusive education. The best known in the field of education is the concept of universal design with a focus on the learning process of students, developed by CAST (Universal Design for Learning – UDL)¹¹⁸.

Universal Design for Learning is a framework for improving and optimizing teaching and learning for all people based on a scientific understanding of how people learn (CAST, 2018)¹¹⁹. This design provides flexible recommendations for minimizing barriers and creating optimal conditions for all to receive educational services based on their strengths and needs (Roski et al., 2024)¹²⁰. This concept is based on the idea that obstacles in the educational process that higher education students often face arise from environmental limitations rather than from their diversity (Roski et al., 2024)¹²¹. All students have different capabilities, needs, and expectations, differing ways of perceiving information, physical and cognitive characteristics, and the level of self-regulation (Simkova & Mikhneva,

¹¹⁷ Griful-Freixenet J., Struyven K., Vantieghem W. Toward more inclusive education: an empirical test of the universal design for learning conceptual model among preservice teachers. *Journal of Teacher Education*. 2021. Vol. 72. Issue 3. P. 381–395.

¹¹⁸ CAST. Universal Design for Learning Guidelines. Version 2.2. 2018. URL: <http://udlguidelines.cast.org> (дата звернення: 14.03.2024).

¹¹⁹ Там само/Ibid.

¹²⁰ Roski M., Sebastian R., Ewerth R., Hoppe A., Nehring A. Learning analytics and the Universal design for learning (UDL): A clustering approach. *Computers & Education*. 2024. Article 105028. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2024.105028>

¹²¹ Там само/Ibid.

інформації, фізичними та когнітивними особливостями, а також рівнем здатності до саморегуляції¹²². Це підкреслює необхідність створення гнучких освітніх програм, урізноманітнення та перебудову методів, методик і підходів до навчання.

Незважаючи на те, що концепція універсального дизайну для навчання активно розвивається протягом останніх двох десятиліть, основні три принципи залишаються незмінними¹²³. Вони ґрунтуються на основі даних нейронауки щодо функціонування мозкових мереж, які мають бути активізовані для успішного навчання. Так, кожна мозкова мережа безпосередньо сприяє навчанню: центральна частина мозку (Affective networks) – керує мотивацією, регулює та обробляє емоції; задня частина мозку, включаючи потиличну і скроневу його частини (Recognition networks) – відповідає за сприйняття та обробку інформації, а лобна (Strategic networks) – забезпечує планування та виконання навчальних дій¹²⁴.

Такий підхід забезпечує глибше розуміння того, як організувати освітній процес, що відповідає різним способам сприйняття та обробки інформації, здатності до її інтерпретації та усвідомленому відтворенню в процесі навчання. Урахування цих аспектів дозволяє створити більш інклюзивне та ефективне освітнє середовище, яке адаптоване до потреб кожного здобувача освіти, сприяючи тим самим рівному їх доступу до якісної освіти і залученню у процес навчання на основі їхніх індивідуальних особливостей та потреб.

2023)¹²². This emphasizes the need to create flexible educational programs, diversify, and restructure methods, methodologies, and approaches to teaching.

Although the concept of Universal Design for learning has been actively developing over the past two decades, the main three principles remain unchanged (CAST, 2018)¹²³. They are based on neuroscience data on the functioning of brain networks that must be activated for successful learning. Yes, each brain network directly contributes to learning: the central part of the brain (Affective Networks) – manages motivation, regulates and processes emotions; the back of the brain, including the occipital and temporal parts (Recognition Networks) – is responsible for perceiving and processing information, and the frontal part (Strategic Networks) – ensures the planning and execution of learning actions (CAST, 2018)¹²⁴.

This approach provides a deeper understanding of how to organize an educational process that meets different ways of perceiving and processing information, the ability to interpret it and consciously reproduce it in the learning process. Taking these aspects into account allows for a more inclusive and effective educational environment that is tailored to the needs of each student, thereby promoting equal access to quality education and engagement in the learning process based on their individual characteristics and needs.

Let us take a closer look at the three main principles of Universal Learning Design. The first principle involves various forms of stimulating the interest and motivation of higher education students (Engagement). This principle is one of the

¹²² Сімкова І., Міхнева Ю. Особливості застосування принципів універсального дизайну для навчання англійської мови для спеціальних пілей. *Людипознавчі студії. Серія: Педагогіка*. 2023. № 49. С. 55–60. DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.17/49.8>

¹²³ CAST. Universal Design for Learning Guidelines. Version 2.2. 2018. URL: <http://udlguidelines.cast.org> (дата звернення: 14.03.2024).

¹²⁴ Там само/Ibid.

Розглянемо більш детально три основні принципи універсального дизайну навчання. Перший принцип передбачає різні форми стимулювання зацікавленості та мотивації здобувачів вищої освіти (Engagement). Цей принцип є одним із найскладніших щодо практичної реалізації¹²⁵. Насправді не існує єдиного способу, який би гарантував стовідсотковий позитивний результат. Це зумовлено тим, що кожен має свої унікальні потреби, знання, досвід та способи навчання, про які варто знати і враховувати в організації процесу викладання та навчання у вищій школі. Так, деякі здобувачі освіти захоплюються спонтанністю та новизною, тоді як інші не зацікавлені, навіть налякані цим, надаючи перевагу рутині. Інші полюбляють працювати окремо, на противагу решті, яка обирає спільну діяльність зі своїми одногрупниками. За таких обставин важливо використовувати різні засоби для стимулювання зацікавленості та мотивації здобувачів вищої освіти щодо досягнення очікуваних результатів навчання.

Відповідно до рамки універсального дизайну для навчання, запропонованої CAST, метою залучення є зосереджені (цілеспрямовані) та вмотивовані здобувачі освіти¹²⁶. У контексті вищої освіти цього можна досягти різними способами, доречність яких визначається потребами здобувачів вищої освіти. Так, доцільно надавати здобувачам вищої освіти якомога більше свободи дій і самостійності в процесі навчання, можливість вибору способу досягнення результатів навчання. Освітня діяльність, до якої вони залучаються, повинна бути релевантною їхнім інтересам

most difficult to implement in practice (Fovet, 2020)¹²⁵. In fact, there is no single method that would guarantee a one hundred percent positive result. This is due to the fact that everyone has their own unique needs, knowledge, experience and learning styles, which should be known and taken into account in the organization of teaching and learning in higher education. For example, some students are fascinated by spontaneity and novelty, while others are not interested, even frightened, and prefer routine. Others prefer to work alone, in contrast to the rest who choose to work together with their classmates. In such circumstances, it is important to use various means to stimulate the interest and motivation of higher education students to achieve the expected learning outcomes.

According to the Universal Design for Learning framework proposed by CAST, the goal of engagement is focused (goal-oriented) and motivated learners (2018)¹²⁶. In the context of higher education, this can be achieved in various ways, the appropriateness of which is determined by the needs of higher education students. Thus, it is advisable to provide higher education students with as much freedom of action and independence in the learning process as possible, the ability to choose how to achieve learning outcomes. The educational activities in which they are involved should be relevant to their interests and values, and the learning outcomes and professional competencies should be relevant to their professional activities. It is recommended to start the class by repeating what was left out or focusing on the points where higher education students had some

¹²⁵ Fovet F. Universal design for learning as a tool for inclusion in the higher education classroom: Tips for the next decade of implementation. *Education journal*. 2020. Vol. 9. Issue 6. P. 163–172. DOI: <http://dx.doi.org/10.11648/j.edu.20200906.13>

¹²⁶ CAST. Universal Design for Learning Guidelines. Version 2.2. 2018. URL: <http://udlguidelines.cast.org> (дата звернення: 14.03.2024).

та цінностям, а результати навчання та професійні компетентності – професійній діяльності. Рекомендовано починати заняття, повторюючи те, на чому завершили, або зосередитись на тих моментах, в яких здобувачі вищої освіти мали певні труднощі. Треба показувати взаємозв'язок між темами і змістом інших освітніх компонент, пояснювати, як вони пов'язані з освітньою програмою та майбутньою професійною діяльністю. Для підтримки їхньої мотивації та зацікавленості важливим є конструктивний, доступний, послідовний і своєчасний зворотній зв'язок. Зокрема, потрібно спонукати їх до саморефлексії, де через усвідомлення власних думок, почуттів, дій, цінностей та переконань, здобувачі вищої освіти самостійно чи з допомогою викладача приходять до розуміння своєї поведінки, реакцій, досягнень, сильних і слабких сторін.

Другий принцип враховує необхідність використання різних способів представлення навчальної інформації (Representation). Основна мета застосування такого підходу – це винахідливі та креативні здобувачі. Цього неможливо досягнути, якщо запропонована навчальна інформація є складною для сприймання та/або представлена в незручних форматах, що потребує зусиль чи додаткової допомоги, щоб її зрозуміти. Тому важливо забезпечити представлення навчальної інформації в різний спосіб, розширивши можливості використання аналізаторних систем або параметрів налаштування (наприклад: читування з екрана, розпізнавання голосу, звукові підказки, а також прості зміни шрифту тексту, кольору та міжрядкового інтервалу за допомогою цифрових технологій тощо). Для цього варто використовувати різні типи засобів навчання: текст, аудіо-відеоматеріал, ілюстрації або фотографії,

difficulties. It is necessary to show the relationship between topics and the content of other educational components, to explain how they are related to the educational program and future professional activities. Constructive, accessible, consistent, and timely feedback is important to keep them motivated and engaged. In particular, they need to be encouraged to self-reflect, where through the awareness of their own thoughts, feelings, actions, values and beliefs, higher education students, either on their own or with the help of a teacher, come to understand their behavior, reactions, achievements, strengths and weaknesses.

The second principle takes into account the need to use different ways of presenting educational information (Representation). The main goal of this approach is to attract inventive and creative applicants. This cannot be achieved if the proposed training information is difficult to understand and/or presented in inconvenient formats that require effort or additional assistance to understand. Therefore, it is important to ensure that learning information is presented in a variety of ways by expanding the use of analyzer systems or customization options (e.g. screen reader, voice recognition, audio prompts, and simple changes to text font, color, and line spacing using digital technology, etc.). Different types of learning tools should be used for this purpose: text, audio and video material, illustrations or photographs, models, mock-ups, layouts, diagrams, schemes, models, etc. (CAST, 2018)¹²⁷.

The third principle draws attention to the need to provide different means of action and expression of learning outcomes (Action & Expression). The main goal is to develop students' strategic thinking and focus on achieving their goals.

муляжі, макети, діаграми, схеми, моделі тощо¹²⁷.

Третій принцип звертає увагу на необхідність забезпечення різних засобів дій і вираження результатів навчання (Action & Expression). Основна мета – розвиток у здобувачів освіти стратегічного мислення та орієнтації на досягнення поставленої мети. Це передбачає диференціацію способів, за рахунок яких вони можуть продемонструвати свій рівень розуміння, засвоєння змісту освітньої компоненти та результатів навчання¹²⁸. Зазначене набуває актуальності в розрізі збільшення багатоманітності студентського контингенту¹²⁹, що вимагає індивідуального підходу до кожного. Важливо надати можливість вибору презентації своїх результатів навчання, як-от: письмове висловлювання, усна презентація, створення мультимедійної презентації чи інфографіки, подкаст, навчальний проєкт тощо.

Вищезазначені принципи універсального дизайну працюють разом як основа для організації освітнього процесу, який дозволяє здобувачам вищої освіти досягти «цілеспрямованого, обізнаного, стратегічного та ефективного» навчання. Основною метою цієї концепції є надання рівних освітніх можливостей для здобуття якісної освіти, заохочуючи викладачів пропонувати різні підходи та способи представлення матеріалу, самовираження та залучення всіх здобувачів вищої освіти. Тобто врахування принципів універсального дизайну дозволяє вдосконалити наявні інклюзивні практики в ЗВО, адже основна ідея концепції універсального дизайну для навчання – це врахування різноманітності задля залучення

This involves differentiating the ways in which they can demonstrate their level of understanding, mastery of the content of the educational component and learning outcomes (Griful-Freixenet et al., 2021)¹²⁸. This becomes particularly relevant in light of the increasing diversity of the student body (Selvaratnam et al., 2023)¹²⁹, which requires an individualized approach to each student. It is important to give students the choice of presenting their learning outcomes, such as: a written statement, oral presentation, creation of a multimedia presentation or infographic, podcast, educational project, etc.

The above-mentioned principles of Universal Design work together as a basis for organizing the educational process that allows higher education students to achieve “purposeful, informed, strategic, and effective” learning. The main goal of this concept is to provide equal educational opportunities for quality education, encouraging teachers to offer different approaches and ways of presenting material, self-expression and engagement to all students. That is, taking into account the principles of Universal Design allows us to improve existing inclusive practices in higher education institutions, because the main idea of the concept of universal design for learning is to take into account diversity in order to engage in learning and equality in access to quality education for different categories of applicants, including vulnerable ones.

¹²⁷ CAST. Universal Design for Learning Guidelines. Version 2.2. 2018. URL: <http://udguidelines.cast.org> (дата звернення: 14.03.2024).

¹²⁸ Griful-Freixenet J., Struyven K., Vantieghem W. Toward more inclusive education: an empirical test of the universal design for learning conceptual model among preservice teachers. *Journal of Teacher Education*. 2021. Vol. 72. Issue 3. P. 381–395.

¹²⁹ Selvaratnam N. D., Keat O. B., Tham J. Cohesion via Diversity and Inclusion: The Role of Sri Lankan State Universities in Post-War Reconciliation. *Migration Letters*. 2024. Vol. 21. Issue S1. P. 711–731. DOI: <https://doi.org/10.59670/ml.v21iS1.6398>

до навчання та рівності в доступі до якісної освіти різних категорій здобувачів, зокрема з-поміж вразливих.

Особливий інтерес для нашого дослідження становить реалізація другого принципу універсального дизайну для навчання. Такий інтерес зумовлений сучасними реаліями в системі вищої освіти України, пов'язаними з повномасштабною війною. Наразі певна частина університетів України є тимчасово переміщеними («університети без стін»), які продовжують освітню діяльність на новій локації, але майже без матеріально-технічної бази, оскільки вона була знищена або захоплена російськими військами. Тому доступність кампусу та ресурсів зазнає суттєвих змін, адже фізично в один момент це стало недоступним.

У таких нових реаліях фізична доступність, яка раніше вважалася головним маркером інклюзивної освіти, поступається своїм місцем новій її парадигмі – цифровій інклюзії, яка передбачає забезпечення умов для справедливого, рівного та безпечного доступу до цифрових технологій всіма без винятку. Варто також наголосити на тому, що ці зміни стосуються не тільки втрати матеріально-технічної бази університетів. Йдеться також про здобувачів вищої освіти та персонал ЗВО, які фізично не знаходяться в одному місці через нестабільну безпекову ситуацію в Україні в часи війни. Тому цифрова інклюзія є особливо актуальною для осіб, які перебувають у зоні активних бойових дій чи на тимчасово окупованій території, але продовжують навчання та викладання. Цифрові технології є також ефективними для забезпечення неперервності навчання для здобувачів із віддалених районів України або тих, хто навчається за кордоном¹³⁰. Тобто застосування таких

Of particular interest to our research is the implementation of the second principle of Universal Design for Learning. This interest is driven by the current realities in Ukraine's higher education system related to the full-scale war. Currently, a certain number of Ukrainian universities are temporarily displaced ("universities without walls"), continuing their educational activities at a new location, but with little or no material and technical base, as it was destroyed or seized by Russian troops. Therefore, the accessibility of the campus and resources will undergo significant changes, as it became physically inaccessible at one point.

In these new realities, physical accessibility, once considered the primary marker of inclusive education, is giving way to a new paradigm—digital inclusion, which involves ensuring conditions for fair, equal, and safe access to digital technologies for everyone, without exception. It is also worth emphasizing that these changes are not only about the loss of material and technical resources of universities. It is also about students and staff of higher education institutions who are not physically located in the same place due to the unstable security situation in Ukraine during the war. Therefore, digital inclusion is especially relevant for people who are in the area of active hostilities or in the temporarily occupied territory but continue to study and teach. Digital technologies are also effective in ensuring continuity of education for students from remote areas of Ukraine or those studying abroad (Hurenko et al., 2023)¹³⁰. In other words, the use of such technologies helps to overcome time

¹³⁰ Гуренко О. І., Мицик Г. М., Попова А. С., Лопатіна, Г. О. Використання цифрових технологій для реалізації інклюзивної вищої освіти: перспективи та обмеження. *Інклюзія і суспільство*. Кам'янець-Подільський: Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут». 2023. № 2. С. 28–36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-2-4>

технологій допомагає долати часові й територіальні обмеження^{131, 132}.

У цьому контексті особливу увагу викладачам варто приділити дотриманню принципів універсального дизайну для навчання при створенні та використанні навчальних матеріалів для синхронного й асинхронного форматів дистанційного навчання. Важливо ідентифікувати та усунути потенційні бар'єри, які можуть перешкоджати здобувачам вищої освіти повноцінно сприймати навчальну інформацію. За таких умов йдеться про другий принцип універсального дизайну для навчання.

Одним із способів виявлення таких бар'єрів може стати використання функцій перевірки доступності, які пропонуються в багатьох програмних забезпеченнях. Ці інструменти допомагають аналізувати навчальні матеріали на предмет відповідності загальноновизнаним стандартам доступності, забезпечуючи, щоб документи, презентації, таблиці та інші ресурси були зрозумілі й доступні для всіх, включаючи тих, хто використовує асистивні технології.

Забезпечення доступності контенту в цифровому форматі, зокрема в документах та PDF-файлах, вимагає уважного ставлення до семантичної структури, використання списків, маркування таблиць та вирівнювання тексту. Семантична структура документа включає логічне використання заголовків, параграфів та інших структурних елементів, які допомагають користувачам зрозуміти організацію та ієрархію контенту¹³³. Наприклад, заголовки різних рівнів (Заголовок 1, Заголовок 2 та інші) повинні

and geographical limitations (Mytsyk & Pryshliak, 2020; Slootman et al., 2023)^{131, 132}.

In this context, teachers should pay special attention to adherence to the principles of Universal Design for Learning when creating and using learning materials for synchronous and asynchronous distance learning formats. It is important to identify and eliminate potential barriers that may prevent higher education students from fully comprehending educational information. Under these conditions, we are talking about the second principle of universal design for learning.

One way to identify such barriers is to use the accessibility checking functions offered by many software programs. These tools help analyze learning materials for compliance with generally accepted accessibility standards, ensuring that documents, presentations, tables, and other resources are understandable and accessible to everyone, including those who use assistive technology.

Making content accessible in digital formats, including documents and PDFs, requires careful attention to semantic structure, the use of lists, table labeling, and text alignment. The semantic structure of a document includes the logical use of headings, paragraphs, and other structural elements that help users understand the organization and hierarchy of content (Kang et al., 2024)¹³³. For example, headings of different levels (Heading 1, Heading 2, etc.) should be used to identify the main sections

¹³¹ Mytsyk H. Utilizing the opportunities provided by the educational and speech therapy laboratory in the formation and development of future special education teachers' digital competence. *Correction and rehabilitation innovations: implementation of European experience: Scientific monograph*. Latvia: "Baltija Publishing". 2023. P. 175–200. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-325-5-11>

¹³² Slootman M., Korthals Altes T., Domagala-Zyśk E., Rodríguez-Ardura I., Stanojev I. A Handbook of e-Inclusion. Building capacity for Inclusive Higher Education in Digital Environment. 2023. 106 p.

¹³³ Kang J., Patton K., Gardiner-Walsh S. Success for All: Maximizing Digital Accessibility in Special Education Teacher Preparation Courses through Universal Design for Learning. *Journal of Special Education Preparation*. 2024. 10.33043/4a6kfo46

використовуватися для визначення основних розділів документа та підрозділів відповідно. Не зайвим буде короткий зміст основних частин документа на його початку.

Марковані та нумеровані списки також відіграють важливу роль у структуруванні інформації, роблячи текст легшим для сприйняття та розуміння. Вони дозволяють групувати пов'язані елементи або вказувати на послідовність кроків чи інструкцій.

Застосовуючи мультимедійну презентацію, важливо переконатися, що всі зображення, використані в ній, супроводжуються альтернативним текстом. Такий текст дає змогу програмам для зчитування з екрана викладати вміст зображень, забезпечуючи доступність інформації, яка описує його. Декоративні зображення (фонові зображення, логотипи університетів, орнаменти тощо), які не несуть інформаційного навантаження, можуть не мати альтернативного тексту. Водночас коли мова йде про зображення, яке передає важливу інформацію (наприклад, графіки або діаграми), детальний альтернативний текст є невід'ємним для забезпечення рівного доступу добувачів освіти до навчального змісту¹³⁴.

Коректне вирівнювання тексту також є важливим маркером доступності. Текст, вирівняний за лівим краєм, зазвичай легше зчитується, оскільки створює чітку вертикальну лінію, яка допомагає візуально орієнтуватися під час читання. Зокрема, таке вирівнювання сприяє дотриманню однакового проміжку між словами, що вкрай важливе для тих, хто використовує програмне забезпечення для перетворення тексту в аудіо.

Крім того, треба уникати використання сканованих текстових зображень, оскільки це ускладнює зчитування тексту з екрана¹³⁵. Рекомендовано

of the document and subsections, respectively. A brief summary of the main parts of the document at the beginning of the document will be useful.

Bulleted and numbered lists also play an important role in structuring information, making the text easier to read and understand. They allow you to group related items or indicate a sequence of steps or instructions.

When using a multimedia presentation, it is important to make sure that all images used in it are accompanied by alternative text. This text allows screen readers to display the content of images, making the information describing them accessible. Decorative images (background images, university logos, ornaments, etc.) that do not carry informational content may not require alternative text. At the same time, when it comes to images that convey important information (e.g., graphs or charts), detailed alternative text is essential to ensure equal access to educational content for learners (Kang et al., 2024)¹³⁴.

Correct text alignment is also an important marker of accessibility. Text aligned to the left edge is usually easier to read because it creates a clear vertical line that helps you to navigate visually while reading. In particular, this alignment helps to maintain the same spacing between words, which is extremely important for those who use text-to-speech software.

In addition, the use of scanned text images should be avoided, as it makes it difficult to read the text on the screen (Kang et al., 2024)¹³⁵. It is recommended to use short names for hyperlinks so that users can easily navigate where they are going

---

¹³⁴ Kang J., Patton K., Gardiner-Walsh S. Success for All: Maximizing Digital Accessibility in Special Education Teacher Preparation Courses through Universal Design for Learning. *Journal of Special Education Preparation*. 2024. 10.33043/4a6kfo46

¹³⁵ Там само/Ibid.

використовувати стислі назви для гіперпосилань, щоб користувачі могли легко орієнтуватися, куди вони їх спрямовують¹³⁶. Наприклад, змінити URL: <https://bdpu.org.ua/faculties/fdsso/structure-fdsso/kaf-psychology/> таким як Link: bdpu.

Важливо зацентувати на створенні доступних навчальних відеоматеріалів для широкого кола осіб. Рекомендовано використовувати приховані субтитри, тобто такі, що можуть містити не тільки тексти діалогу, а й інформацію щодо інших звуків та персонажів, оскільки вони є більш універсальними та можуть бути за необхідності як активовані, так і декодовані. Звичайні ж титри нерідко є частиною зображення відео або програми (як, наприклад, у TikTok), не можуть бути деактивованими. Окрім того, для осіб з порушеннями зору важливо, щоб відеоматеріали містили опис, який точно і чітко передає те, що відбувається на екрані¹³⁷.

Важливим для забезпечення доступності та рівності є також завчасне ознайомлення здобувачів вищої освіти з функційними можливостями цифрових технологій, які будуть використані під час вивчення навчальної дисципліни. Інакше вони можуть відчувати себе ізольованими від освітнього процесу, оскільки не зможуть виконувати завдання або ефективно співпрацювати з іншими. До перешкод можна віднести відсутність технічної підтримки, чітких інструкцій та вказівок щодо виконання завдань, надання варіантів формату презентації (есе, реферат, звіт, відео, аудіо, інфографіка, програмне забезпечення, мультимедійна презентація, блог, проєкт тощо) здобутих знань і навичок.

Резюмуючи, зазначимо, що відповідно до принципів універсального дизайну для навчання викладачі мають забезпечити

(Kang et al., 2024)¹³⁶. For example, change the URL: <https://bdpu.org.ua/faculties/fdsso/structure-fdsso/kaf-psychology/> such as Link: bdpu.

It is important to focus on creating accessible training videos for a wide range of people. It is recommended to use closed captions, which can include not only dialogue text but also information about other sounds and characters, as they are more versatile and can be activated or decoded as needed. Normal captions are often part of the image of a video or application (for example, in TikTok) and cannot be deactivated. In addition, for people with visual impairments, it is important that videos contain descriptions that accurately and clearly convey what is happening on the screen (Kang et al., 2024)¹³⁷.

To ensure accessibility and equality, it is also important to familiarize higher education students with the functionality of digital technologies that will be used in the course of studying the discipline. Otherwise, they may feel isolated from the educational process, as they will not be able to complete tasks or effectively cooperate with others. Obstacles include the lack of technical support, clear instructions and guidelines for completing assignments, and options for presenting the acquired knowledge and skills (essay, abstract, report, video, audio, infographics, software, multimedia presentation, blog, project, etc).

To summarize, in accordance with the principles of Universal Design for Learning, teachers should provide a variety of formats for the presentation and accessibility of educational materials in the digital space to guarantee diversity, inclusion and equality for all students, including those with special

¹³⁶ Kang J., Patton K., Gardiner-Walsh S. Success for All: Maximizing Digital Accessibility in Special Education Teacher Preparation Courses through Universal Design for Learning. *Journal of Special Education Preparation*. 2024. 10.33043/4a6kfo46

¹³⁷ Там само/Іbid.

різноманітний формат представлення та доступності навчальних матеріалів у цифровому просторі, щоб гарантувати багатоманітність, залученість та рівність для всіх здобувачів вищої освіти, зокрема й для осіб з особливими освітніми потребами. Це дозволяє робити освітній процес більш ефективним для кожного¹³⁸.

Проте, незважаючи на визнання науковцями та освітянами суттєвих переваг використання принципів універсального дизайну для створення інклюзивного освітнього середовища, сьогодні все ще залишається низка факторів, які ускладнюють цей процес. По-перше, універсальний дизайн для навчання є підходом, який вимагає продуманого планування, ретельного впровадження та постійної адаптації. Бажання негайної його реалізації є нереалістичним¹³⁹ і може призвести до невищрахованих ризиків поверхневого застосування його принципів без глибокого вивчення та адаптації під конкретний освітній контекст.

Окремо варто наголосити на неоднозначності інтерпретації інструкцій щодо реалізації принципів універсального дизайну для навчання, запропонованих CAST¹⁴⁰. З одного боку, це є позитивним аспектом, оскільки ця відкритість і гнучкість підкреслює академічну свободу викладачів і освітян щодо адаптації його принципів до унікальних потреб їхніх здобувачів вищої освіти та специфіки освітніх компонентів. Однак, з іншої сторони, залишає багато вільного простору для їх інтерпретації¹⁴¹. Оскільки різні викладачі можуть розуміти та втілювати

educational needs. This makes the educational process more effective for everyone (Kang et al., 2024)¹³⁸.

However, despite the fact that scientists and educators recognize the significant benefits of using universal design principles to create an inclusive educational environment, there are still a number of factors that complicate this process. First, Universal Design for Learning is an approach that requires thoughtful planning, careful implementation, and constant adaptation. The desire for its immediate implementation is unrealistic (Fovet, 2020)¹³⁹ and can lead to unjustified risks of superficial application of its principles without deep study and adaptation to a specific educational context.

It is worth emphasizing the ambiguity of the interpretation of the instructions for implementing the principles of universal design for learning proposed by CAST (CAST, 2018)¹⁴⁰. On the one hand, this is a positive aspect, as this openness and flexibility emphasizes the academic freedom of teachers and educators to adapt its principles to the unique needs of their students and the specifics of their educational components. However, on the other hand, it leaves a lot of room for interpretation (Lachheb et al., 2021)¹⁴¹. As different teachers may understand and implement them in different ways based on their own experiences, knowledge and beliefs, this can lead to a variety of approaches within one HEI or even

¹³⁸ Kang J., Patton K., Gardiner-Walsh S. Success for All: Maximizing Digital Accessibility in Special Education Teacher Preparation Courses through Universal Design for Learning. *Journal of Special Education Preparation*. 2024. 10.33043/4a6kfo46

¹³⁹ Fovet F. Universal design for learning as a tool for inclusion in the higher education classroom: Tips for the next decade of implementation. *Education journal*. 2020. Vol. 9. Issue 6. P. 163–172. DOI: <http://dx.doi.org/10.11648/j.edu.20200906.13>

¹⁴⁰ CAST. Universal Design for Learning Guidelines. Version 2.2. 2018. URL: <http://udlguidelines.cast.org> (дата звернення: 14.03.2024)

¹⁴¹ Lachheb A., Abramenska-Lachheb V., Huber L. Challenges and opportunities in adhering to UDL principles to design online courses. *The Journal of Applied Instructional Design*. 2021. Vol. 10. Issue 1. P. 97–123. DOI: <https://doi.org/10.59668/223.3754>

їх по-своєму, базуючись на власному досвіді, знаннях та переконаннях, це може призвести до різноманітності підходів у межах одного ЗВО або навіть освітньої компоненти, ускладнюючи створення послідовного та інклюзивного освітнього середовища.

Одним із викликів імплементації універсального дизайну є фінансові ресурси. Зокрема, попри стрімкий розвиток технологій, доступ до сучасних технологічних рішень усе ще може бути обмеженим у деяких ЗВО через вартість, сумісність або відсутність технічної підтримки. Для тимчасово переміщених закладів вищої освіти («університетів без стін») ця проблема набуває неабиякої актуальності.

Серед іншого, треба звернути увагу на недостатній рівень обізнаності науково-педагогічних працівників та адміністрації ЗВО щодо переваг та способів застосування універсального дизайну для навчання¹⁴². Це може призводити до опору та небажання реалізовувати його принципи в рамках освітньої діяльності ЗВО на різних рівнях¹⁴³. Крім того, варто зацентувати й на рівні цифрової компетентності викладачів, яка визначає їхню здатність впевнено, критично та відповідально застосовувати цифрові технології для створення доступного навчального контенту, а також для адаптації матеріалів під індивідуальні потреби здобувачів вищої освіти¹⁴⁴.

Існує також помилкова думка, що універсальний дизайн для навчання використовується виключно для задоволення потреб осіб з особливими освітніми потребами.

educational component, making it difficult to create a consistent and inclusive educational environment.

One of the challenges of implementing Universal Design is financial resources. In particular, despite the rapid development of technology, access to modern technological solutions may still be limited in some higher education institutions due to cost, compatibility, or lack of technical support. For temporarily relocated higher education institutions (“universities without walls”), this problem is becoming increasingly relevant.

Among other things, attention should be paid to the insufficient level of awareness of academic staff and university administrators about the benefits and ways to apply universal design for learning (Fornauf & Erickson, 2020)¹⁴². This can lead to resistance and unwillingness to implement its principles within the educational activities of HEIs at various levels (Lachheb et al., 2021)¹⁴³. In addition, it is worth emphasizing the level of digital competence of teachers, which determines their ability to confidently, critically and responsibly use digital technologies to create accessible learning content, as well as to adapt materials to the individual needs of higher education students (Mytsyk, 2023)¹⁴⁴.

There is also a misconception that Universal Design for Learning is used exclusively to meet the needs of people with special educational needs. In fact, such

¹⁴² Fornauf B. S., Erickson J. D. Toward an inclusive pedagogy through universal design for learning in higher education: A review of the literature. *Journal of Postsecondary Education and Disability*. 2020. Vol. 33. Issue 2. P. 183–199. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1273677.pdf>

¹⁴³ Lachheb A., Abramenka-Lachheb V., Huber L. Challenges and opportunities in adhering to UDL principles to design online courses. *The Journal of Applied Instructional Design*. 2021. Vol. 10. Issue 1. P. 97–123. DOI: <https://doi.org/10.59668/223.3754>

¹⁴⁴ Mytsyk H. Utilizing the opportunities provided by the educational and speech therapy laboratory in the formation and development of future special education teachers' digital competence. *Correction and rehabilitation innovations: implementation of European experience: Scientific monograph*. Latvia: “Baltija Publishing”. 2023. P. 175–200. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-325-5-11>

Насправді таке упередження є неправомірним, оскільки універсальний дизайн для навчання – це підхід, який приносить користь усім завдяки врахуванню особливостей та можливостей кожного учасника освітнього процесу¹⁴⁵. Серед іншого часто його розглядають як набір конкретних кроків чи вказівок (чек-лист), а не як спосіб мислення, який має на меті врахувати різноманіття потреб усіх здобувачів вищої освіти під час планування освітнього процесу, його реалізації та оцінювання¹⁴⁶. Це означає, що замість того, щоб слідувати простому переліку рекомендацій, викладачі мають глибше замислюватись над тим, яким чином вони можуть адаптувати зміст, методи викладання та форми оцінювання так, щоб вони були доступні та ефективні для кожного.

Серед труднощів упровадження універсального дизайну для навчання вбачаємо відсутність інструментів для оцінки впливу цього підходу на якість та ефективність освітнього процесу. Без чітких критеріїв оцінки важко оцінити результат та його переваги, зокрема це ускладнює адаптацію та оптимізацію освітніх практик, оскільки майже неможливо визначити, які аспекти універсального дизайну працюють найкраще, а які потребують доопрацювання або змін.

Усі вищезазначені фактори створюють особливі виклики для ефективного впровадження цього підходу. Тому його реалізацію потрібно розглядати «як довгу і складну подорож, а не як пивидку і легку трансформацію, яка може бути завершена за одну ніч»¹⁴⁷.

a prejudice is unwarranted, as Universal Design for Learning is an approach that benefits everyone by taking into account the characteristics and capabilities of each participant in the educational process (Fornauf & Erickson, 2020)¹⁴⁵. Among other things, it is often seen as a set of specific steps or guidelines (a checklist) rather than a way of thinking that aims to take into account the diversity of needs of all higher education students when planning the educational process, its implementation and evaluation (Fovet, 2020)¹⁴⁶. This means that instead of simply following a checklist of recommendations, educators should think more deeply about how they can adapt content, teaching methods, and assessment forms to ensure they are accessible and effective for every student.

Among the difficulties of implementing Universal Design for Learning we see the lack of tools to assess the impact of this approach on the quality and effectiveness of the educational process. Without clear evaluation criteria, it is difficult to assess the outcomes and their benefits. This complicates the adaptation and optimization of educational practices, as it becomes nearly impossible to determine which aspects of universal design are most effective and which require refinement or changes.

All of the above factors create special challenges for the effective implementation of this approach. Therefore, its implementation should be viewed “as a long and difficult journey, not as a quick and easy transformation that can be completed overnight” (Fovet, 2020)¹⁴⁷.

---

¹⁴⁵ Fornauf B. S., Erickson J. D. Toward an inclusive pedagogy through universal design for learning in higher education: A review of the literature. *Journal of Postsecondary Education and Disability*. 2020. Vol. 33. Issue 2. P. 183–199. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1273677.pdf>

¹⁴⁶ Fovet F. Universal design for learning as a tool for inclusion in the higher education classroom: Tips for the next decade of implementation. *Education journal*. 2020. Vol. 9. Issue 6. P. 163–172. DOI: <http://dx.doi.org/10.11648/j.edu.20200906.13>

¹⁴⁷ Fovet F. Universal design for learning as a tool for inclusion in the higher education classroom: Tips for the next decade of implementation. *Education journal*. 2020. Vol. 9. Issue 6. P. 163–172. DOI: <http://dx.doi.org/10.11648/j.edu.20200906.13>

3.2 Модель доступного та ефективного дизайну інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти

Інклюзивне освітнє середовище ЗВО передбачає створення умов, способів і засобів для спільного навчання, виховання та розвитку з урахуванням індивідуальних потреб та можливостей. Це середовище, яке забезпечує рівний доступ до освіти для всіх, включаючи тих, хто має особливі освітні потреби. Інклюзія сприяє розвитку толерантності, взаєморозуміння та поваги до різноманітності серед учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу.

Сучасні дослідження вказують на важливість інклюзивного підходу у вищій освіті. Вчені та університети визнають, що інклюзивне освітнє середовище сприяє не тільки академічному успіхові здобувачів вищої освіти, але й їхньому соціальному та емоційному розвитку. Вони також підкреслюють, що інклюзивні практики сприяють створенню більш справедливого суспільства.

Ми розуміємо *дизайн інклюзивного освітнього середовища* закладу вищої освіти як процес спільного проєктування всіма учасниками освітнього процесу умов, визначення способів і засобів для формування інклюзивної культури, інклюзивної політики та інклюзивних практик задля спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів вищої освіти з урахуванням їхніх потреб і можливостей. Його модель подана на рисунку 4.

У центрі моделі – коло потреб усіх учасників освітнього процесу ЗВО. Їх визначення базується на результатах попередньо проведеного дослідження (див. розділ 2), яке включало аналіз літератури, опитування академічного

3.2 Model of accessible and effective design of an inclusive educational environment of a higher education institution

The inclusive educational environment of a higher education institution involves creating conditions, methods and means for joint learning, education and development, taking into account individual needs and capabilities. It is an environment that provides equal access to education for all, including those with special educational needs. Inclusion promotes tolerance, mutual understanding and respect for diversity among participants in the educational process, management, and support staff.

Modern research points to the importance of an inclusive approach in higher education. Scientists and universities recognize that an inclusive educational environment contributes not only to the academic success of higher education students, but also to their social and emotional development. They also emphasize that inclusive practices contribute to a more just society.

We understand the *Design of an Inclusive Educational Environment* of a higher education institution as a process of joint design of conditions by all participants in the educational process, determining ways and means to form an inclusive culture, inclusive policies and inclusive practices for the joint training, education and development of higher education students, taking into account their needs and capabilities. Its model is shown in Figure 4.

The model is centered on the range of needs of all participants in the educational process of higher education institutions. Their definition is based on the results of a preliminary study (see Section 2), which included a literature review,

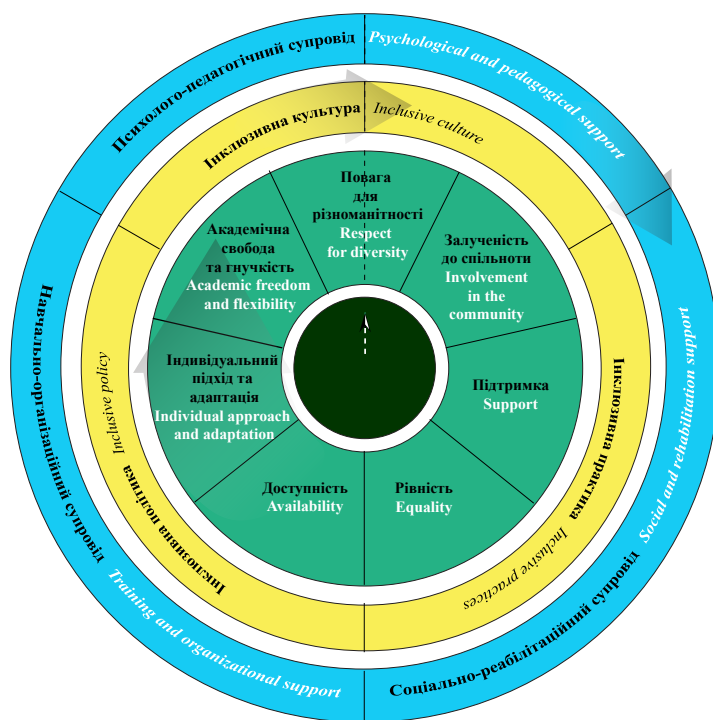

Рисунок 4. Модель дизайну інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти
Figure 4. Design model of an inclusive educational environment of a higher education institution

персоналу, менеджменту та допоміжного персоналу ЗВО України, а також на аналізі сучасних освітніх стандартів, принципів та кращих практиках інклюзивного навчання (див. розділ 1). Вони відображають сучасні тенденції в освіті та відповідають принципам інклюзивного навчання, що спрямовані на забезпечення справедливих умов для всіх учасників освітнього процесу.

До основних потреб учасників освітнього процесу в ЗВО відносимо такі: підтримка, рівність, доступність, залученість до спільноти, повага багатоманітності, індивідуальний підхід та адаптація, академічна свобода і гнучкість. Дано пояснення.

a survey of academic staff, management and support staff of Ukrainian higher education institutions, as well as an analysis of current educational standards, principles and best practices of inclusive education (see Section 1). They reflect current trends in education and are in line with the principles of inclusive education aimed at ensuring fair conditions for all participants in the educational process.

The main needs of participants in the educational process in higher education institutions include the following: support, equality, accessibility, community involvement, respect for diversity, individual approach and adaptation, academic freedom and flexibility.

Підтримка: Потреба в постійній підтримці як з боку менеджменту ЗВО, так і з боку колег є критичною для забезпечення ефективного освітнього процесу. Це включає психологічну підтримку, наставництво та ресурсну підтримку. Підтримка покращує академічну успішність здобувачів вищої освіти та знижує стрес серед учасників освітнього процесу ЗВО, підвищує результативність роботи, мотивує.

Рівність: рівний доступ до освітніх ресурсів і можливостей для всіх учасників освітнього процесу є фундаментальною потребою, яка сприяє справедливому й ефективному освітньому середовищу. Рівність у доступі до освіти забезпечує можливість реалізації потенціалу кожного, незалежно від його соціального чи економічного статусу.

Доступність: фізична, інформаційна та організаційна доступність освітніх послуг. Це включає доступ до будівель, навчальних матеріалів і технологій, а також адаптацію навчальних програм під індивідуальні потреби. Доступність забезпечує участь усіх учасників в освітньому процесі на рівних умовах.

Залученість до спільноти сприяє розвитку відчуття приналежності, що є важливим для мотивації та психологічного комфорту. Включення до спільноти також сприяє обміну знаннями і досвідом, що позитивно впливає на освітній процес.

Повага до багатоманітності: визнання і повага до культурної, соціальної та індивідуальної багатоманітності сприяє створенню гармонійного й толерантного освітнього середовища. Це включає анти-дискримінаційні практики та інші заходи, спрямовані на забезпечення рівних можливостей для всіх.

Індивідуальний підхід та адаптація: Індивідуальний підхід та адаптація під індивідуальні потреби забезпечують

Let us explain:

Support: The need for ongoing support from both the university management and colleagues is critical to ensuring an effective educational process. This includes psychological support, mentoring, and resource support. The support improves academic performance of higher education students and reduces stress among participants in the educational process of higher education institutions, increases work efficiency, and motivates them.

Equality: Equal access to educational resources and opportunities for all participants in the educational process is a fundamental need that contributes to a fair and effective educational environment. Equality in access to education ensures that everyone can realize their potential, regardless of their social or economic status.

Accessibility: physical, informational and organizational accessibility of educational services. This includes access to buildings, educational materials and technology, as well as the adaptation of curricula to individual needs. Accessibility ensures that all participants participate in the educational process on equal terms.

Engagement in the community fosters a sense of belonging, which is important for motivation and psychological comfort. Inclusion in the community also facilitates the exchange of knowledge and experience, which has a positive impact on the educational process.

Respect for diversity: Recognizing and respecting cultural, social and individual diversity contributes to the creation of a harmonious and tolerant educational environment. This includes anti-discrimination practices and other measures aimed at ensuring equal opportunities for all.

Individual approach and adaptation: Individual approach and adaptation to individual needs ensure the effectiveness of the

ефективність освітнього процесу. Це особливо важливо для учасників освітнього процесу з особливими освітніми потребами, які потребують спеціальних умов для успішного навчання або якісної роботи.

Академічна свобода та гнучкість в організації освітнього процесу дозволяють усім учасникам освітнього процесу ЗВО реалізовувати творчий підхід до навчання та досліджень. Це сприяє розвитку інновацій та підвищенню якості освіти.

У внутрішньому колі моделі – виміри розбудови інклюзивного освітнього середовища ЗВО (інклюзивна культура, інклюзивні політика, інклюзивні практики). У зовнішньому колі – навчально-організаційний, психолого-педагогічний, соціально-реабілітаційний супроводи учасників освітнього процесу ЗВО, суть яких описано в наступному розділі. Ці кола рухаються в різні сторони, надаючи ЗВО можливість розбудувати інклюзивність з урахуванням наявних потреб учасників освітнього процесу, їхніх особливостей та можливостей.

Вважаємо, що окреслений нами структурний підхід до побудови *дизайну інклюзивного освітнього середовища ЗВО* дозволить досягти стратегічних цілей, представлених у Національній стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року, а саме: отримання кожною особою гарантованих державою освітніх послуг, спрямованих на розкриття її потенціалу, максимальний розвиток і соціалізацію, з урахуванням її індивідуальних можливостей та потреб; отримання кожною особою якісних освітніх послуг відповідно до індивідуальних потреб у комфортному, безпечному, безбар'єрному, дружньому до кожного учасника освітнього процесу інклюзивному освітньому середовищі; прийняття українським суспільством

educational process. This is especially important for participants in the educational process with special educational needs who require special conditions for successful study or quality work.

Academic freedom and flexibility in organizing the educational process enable all participants in the HEI's educational process to implement a creative approach to learning and research. This promotes innovation and improves the quality of education.

The inner circle of the model includes the dimensions of building an inclusive educational environment of a higher education institution (inclusive culture, inclusive policies, inclusive practices). The external circle includes educational and organizational, psychological and pedagogical, social and rehabilitation support for participants in the educational process of higher education institutions, the essence of which is described in the next section. These circles are moving in different directions, providing HEIs with the opportunity to build inclusiveness, taking into account the existing needs of participants in the educational process, their characteristics and capabilities.

We believe that the structured approach we have outlined for building the design of an inclusive educational environment in HEIs will help achieve the strategic goals presented in the National Strategy for the Development of Inclusive Education up to 2029, namely: each person receives state-guaranteed educational services aimed at unlocking their potential, maximizing their development and socialization, taking into account their individual capabilities and needs; each person receives quality educational services in accordance with their individual needs in a comfortable, safe, barrier-free, inclusive educational environment friendly to each participant in the educational process; Ukrainian society accepts

багатоманітності людини та врахування потреб усіх учасників освітнього процесу.

3.3 Дорожня карта реалізації дизайну інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти

Дорожня карта є важливим інструментом для ЗВО України, які прагнуть створити й розвивати інклюзивне освітнє середовище, що забезпечує рівні можливості для навчання, розвитку та успіху всіх учасників освітнього процесу, особливої уваги надаючи потребам представників вразливих категорій. Вона надає чіткий план дій та рекомендації щодо інтеграції принципів багатоманітності, інклюзії та рівності в освітній процес та управлінську практику ЗВО.

Кожен ЗВО має низку досягнень і проблем у сфері розбудови інклюзивного освітнього середовища, а також певні фінансові та людські ресурси, місію, візію та стратегічний план розвитку. Адаптація цієї дорожньої карти відповідно до ресурсів і можливостей кожного окремого ЗВО дозволяє не лише визначити та/або скоригувати стратегічні цілі й оперативні задачі з урахуванням питань багатоманітності, інклюзії та рівності, але й може значно розширити горизонти його діяльності, відкриваючи нові можливості для зростання та інновацій.

ЗВО можуть стати лідерами змін, демонструючи, як освіта може стати рушійною силою соціальної справедливості, де кожен учасник освітнього процесу, незалежно від індивідуальних особливостей, має рівні можливості для навчання і розвитку. Такий підхід

human diversity and takes into account the needs of all participants in the educational process.

3.3 Implementation Roadmap for Designing an Inclusive Educational Environment in Higher Education Institutions

The Roadmap is an important tool for Ukrainian higher education institutions seeking to create and develop an inclusive educational environment that provides equal opportunities for learning, development and success for all participants in the educational process, with special attention to the needs of vulnerable groups. It provides a clear action plan and recommendations for integrating the principles of diversity, inclusion, and equality into the educational process and management practices of HEIs.

Each higher education institution has a number of achievements and challenges in building an inclusive educational environment, as well as certain financial and human resources, a mission, a vision, and a strategic development plan. Adapting this roadmap to the resources and capabilities of each individual HEI allows not only the identification and/or adjustment of strategic goals and operational tasks with consideration for diversity, inclusion, and equality, but also significantly broadens the scope of its activities, opening up new opportunities for growth and innovation.

Higher education institutions can become leaders of change by demonstrating how education can become a driving force for social justice, where every participant in the educational process, regardless of individual characteristics, has equal opportunities for learning and development. This approach will also contribute to raising

також сприятиме підвищенню обізнаності й сприйняття в суспільстві цінностей багатоманітності, інклюзії та рівності, що, зі свого боку, зміцнюватиме позиції закладу як лідера змін у сфері вищої освіти. Це не лише підвищує конкурентоспроможність ЗВО в Україні, але й сприяє створенню позитивного іміджу української вищої освіти на міжнародному рівні.

Завдяки адаптації запропонованої дорожньої карти ЗВО зможуть не лише забезпечити рівні можливості для всіх членів академічної спільноти, але й створити освітнє середовище, яке сприятиме розвитку інклюзивного суспільства в Україні. Цей підхід передбачає системне врахування різних аспектів і потреб учасників освітнього процесу, включаючи фізичні, соціальні, культурні й економічні фактори, що впливають на їхнє навчання та розвиток.

Важливо, що така ініціатива не лише підкреслює соціальну відповідальність ЗВО, але й зміцнює їхню репутацію в просуванні принципів справедливості та рівності. Це може стати важливим кроком на шляху до створення інноваційного та сучасного освітнього простору, що відповідає вимогам глобалізованого світу, де багатоманітність, інклюзія й рівність є головними цінностями.

Зрештою, реалізація дорожньої карти сприятиме формуванню розуміння важливості інклюзивного підходу, що має потенціал змінити не лише систему вищої освіти та науки, але й суспільство загалом. ЗВО, які успішно інтегрують ці принципи, зможуть не тільки підвищити якість навчання та наукової роботи, але й виховати нове покоління фахівців, здатних ефективно працювати в умовах багатоманітності, підтримуючи й розвиваючи інклюзивні практики у своїй професійній діяльності.

awareness and acceptance of the values of diversity, inclusion, and equality in society, which, in turn, will strengthen the institution's position as a leader of change in the field of higher education. This not only increases the competitiveness of higher education institutions in Ukraine, but also contributes to the creation of a positive image of Ukrainian higher education at the international level.

By adapting the proposed roadmap, HEIs will be able not only to provide equal opportunities for all members of the academic community, but also to create an educational environment that will contribute to the development of an inclusive society in Ukraine. This approach involves a systematic consideration of the various aspects and needs of the participants in the educational process, including physical, social, cultural and economic factors that affect their learning and development.

It is important that this initiative not only emphasizes the social responsibility of higher education institutions, but also strengthens their reputation for promoting the principles of justice and equality. This can be an important step towards creating an innovative and modern educational space that meets the requirements of a globalized world where diversity, inclusion and equality are the main values.

Ultimately, the implementation of the roadmap will help to create an understanding of the importance of an inclusive approach that has the potential to change not only the higher education and science system but also society as a whole. HEIs that successfully integrate these principles will not only enhance the quality of education and research but also nurture a new generation of professionals capable of effectively working in diverse environments, supporting and advancing inclusive practices in their professional activities.

Розбудова інклюзивного освітнього середовища неможлива без чіткого розуміння того, чого ми прагнемо досягти. Це передбачає визначення стратегічних цілей, які допоможуть ЗВО інтегрувати принципи багатоманітності, інклюзії та рівності у свою діяльність. Визначені стратегічні цілі стають головними орієнтирами, що спрямовують зусилля на забезпечення якісної освіти для всіх здобувачів вищої освіти, а також на створення умов для професійного розвитку персоналу та формування інклюзивної культури серед академічної спільноти.

Ґрунтуючись на Національній стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року, серед цих стратегічних цілей можна виділити такі:

- Забезпечення кожному здобувачеві/-ці вищої освіти гарантованих державою освітніх послуг, спрямованих на розкриття його/її потенціалу, максимальний розвиток та успішну соціалізацію в межах ЗВО з урахуванням індивідуальних можливостей та потреб.

- Надання кожному здобувачеві/-ці вищої освіти якісних освітніх послуг, які відповідають його/її індивідуальним потребам у комфортному, безпечному, безбар'єрному та дружньому для всіх учасників освітнього процесу інклюзивному освітньому середовищі, що сприяє академічному та особистісному зростанню.

- Створення умов для професійної діяльності персоналу ЗВО на засадах багатоманітності, інклюзії та рівності.

- Сприяння прийняттю та підтримці українським суспільством багатоманітності, враховуючи потреби всіх учасників освітнього процесу, шляхом формування і реалізації політик, практик і культурних ініціатив, спрямованих на розвиток інклюзивної культури в ЗВО.

Оперативні цілі:

- Плекання інклюзивної культури в ЗВО, яка враховує та цінує

Building an inclusive educational environment is impossible without a clear understanding of what we want to achieve. This involves defining strategic goals that will help HEIs integrate the principles of diversity, inclusion, and equality into their activities. The defined strategic goals become the main guidelines that direct efforts to ensure quality education for all higher education students, as well as to create conditions for professional development of staff and the formation of an inclusive culture among the academic community.

Based on the National Strategy for the Development of Inclusive Education until 2029, these strategic goals include the following

- Ensuring that each higher education student is provided with state-guaranteed educational services aimed at unlocking their potential, maximizing their development, and facilitating successful socialization within the HEI, taking into account their individual abilities and needs.

- Providing each higher education student with high-quality educational services that meet their individual needs in a comfortable, safe, barrier-free, and inclusive educational environment that is welcoming to all participants in the educational process, fostering both academic and personal growth.

- Creating conditions for the professional activities of HEI staff based on the principles of diversity, inclusion, and equality.

- Promoting the acceptance and support of diversity by Ukrainian society, considering the needs of all participants in the educational process, through the development and implementation of policies, practices, and cultural initiatives aimed at fostering an inclusive culture in HEIs.

Operational goals:

- Nurturing an inclusive culture in HEIs that recognizes and values the

багатоманітність учасників освітнього процесу.

- Удосконалення інституційної політики з фокусом на забезпечення рівності доступу до освітніх ресурсів і можливостей в освітньому середовищі ЗВО.

- Інтеграція інклюзивних практик в освітній процес для залучення всіх учасників освітнього процесу на засадах багатоманітності, інклюзії та рівності.

- Удосконалення освітніх (освітньо-професійних) програм, навчальних курсів і навчально-методичних матеріалів для забезпечення доступності та відповідності можливостям різних категорій учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих, для забезпечення якості освітніх послуг.

- Підготовка менеджменту, академічного та допоміжного персоналу до роботи в інклюзивному освітньому середовищі через навчання та професійний розвиток.

- Розширення доступу до соціально-реабілітаційних послуг і психологічної підтримки для учасників освітнього процесу.

Ці стратегічні та оперативні цілі є основою запропонованої дорожньої карти, яка слугує універсальним зразком для ЗВО. Вона допоможе впроваджувати принципи різноманітності, інклюзії та рівності, спрямовуючи зусилля на створення комфортного, безпечного, безбар'єрного та дружнього освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу.

Запропонований документ створено для використання в роботі **основними цільовими групами та виконавцями**, відповідальними за реалізацію інклюзивного освітнього середовища у ЗВО:

- *Менеджмент ЗВО* – забезпечує впровадження політик та стратегій інклюзії на інституційному рівні відповідно до дорожньої карти.

- *Навчально-реабілітаційні підрозділи або/та психолого-педагогічні групи суроводу* – здійснюють розробку та моніторинг ініціатив

diversity of participants in the educational process.

- Enhancing institutional policies with a focus on ensuring equal access to educational resources and opportunities within the HEI's educational environment.

- Integration of inclusive practices into the educational process to involve all participants in the educational process on the basis of diversity, inclusion and equality.

- Improvement of educational (educational and professional) programs, courses and teaching materials to ensure accessibility and compliance with the capabilities of various categories of participants in the educational process, including vulnerable groups, to ensure the quality of educational services.

- Preparing management, academic and support staff to work in an inclusive educational environment through training and professional development.

- Widening access to social rehabilitation services and psychological support for participants in the educational process.

These strategic and operational goals form the basis of the proposed roadmap, which serves as a universal model for higher education institutions. It will help to implement the principles of diversity, inclusion and equality, focusing on creating a comfortable, safe, barrier-free and friendly educational environment for all participants in the educational process.

The proposed document was created for use in the work of **the main target groups and implementers**, responsible for the implementation of an inclusive educational environment in higher education institutions:

- *Higher education institution management* – ensures the implementation of inclusion policies and strategies at the institutional level in accordance with the roadmap.

- *Educational and rehabilitation units and/or psychological and pedagogical support*

у межах дорожньої карти, залучаючи зацікавлених сторін на всіх етапах розбудови інклюзивного освітнього середовища.

Отже, цей документ покликаний стати основою для комплексного підходу до створення та підтримки інклюзивного освітнього середовища.

Основні кроки:

Крок 1. Створення спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу

Мета: забезпечити системний підхід до впровадження принципів багатоманітності, інклюзії та рівності в освітній процес і управління ЗВО. Цей структурний елемент ЗВО дозволить цілеспрямовано забезпечити підтримку всіх учасників освітнього процесу, включаючи здобувачів вищої освіти, викладачів, менеджмент та допоміжний персонал.

Основним завданням такого підрозділу та/або групи має стати розробка, імплементація відповідних ініціатив на різних рівнях ЗВО, моніторинг і контроль за їх виконанням, а також забезпечення ефективної координації між програмами навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціально-реабілітаційного супроводів.

Крок 2. SWOT аналіз

Мета: провести детальний аналіз поточного стану ЗВО щодо підтримки різноманітності, інклюзії та рівності в освітньому середовищі. Це має фокусуватися на наявній системі навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціально-реабілітаційного супроводів у ЗВО.

Відповідно основне завдання цього етапу – збір і систематизація інформації, яка допоможе виявити сильні та слабкі сторони, можливості й загрози, що впливають на розвиток інклюзивного освітнього середовища на рівні інклюзивної культури, політики та практик.

groups – develop and monitor initiatives within the roadmap, involving stakeholders at all stages of developing an inclusive educational environment.

Thus, this document is intended to serve as a basis for a comprehensive approach to creating and maintaining an inclusive educational environment.

Key steps:

Step 1. Establishment of a special educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group

Objective: Ensure a systematic approach to implementing the principles of diversity, inclusion, and equality in the educational process and management of HEIs. This structural element of the HEI will allow to provide targeted support to all participants in the educational process, including students, teachers, management and support staff.

The main task of such a unit and/or group should be to develop and implement relevant initiatives at different levels of the HEI, monitor and control their implementation, and ensure effective coordination between the programs of educational and organizational, psychological and pedagogical, and social rehabilitation support.

Step 2. SWOT analysis

Objective: conduct a detailed analysis of the current state of HEIs in terms of supporting diversity, inclusion and equality in the educational environment. This should focus on the existing system of educational and organizational, psychological and pedagogical, and social rehabilitation support in higher education institutions.

Accordingly, the main task of this stage is to collect and systematize information that will help identify strengths and weaknesses, opportunities, and threats that influence the development of an inclusive educational environment at the level of inclusive culture, policies, and practices.

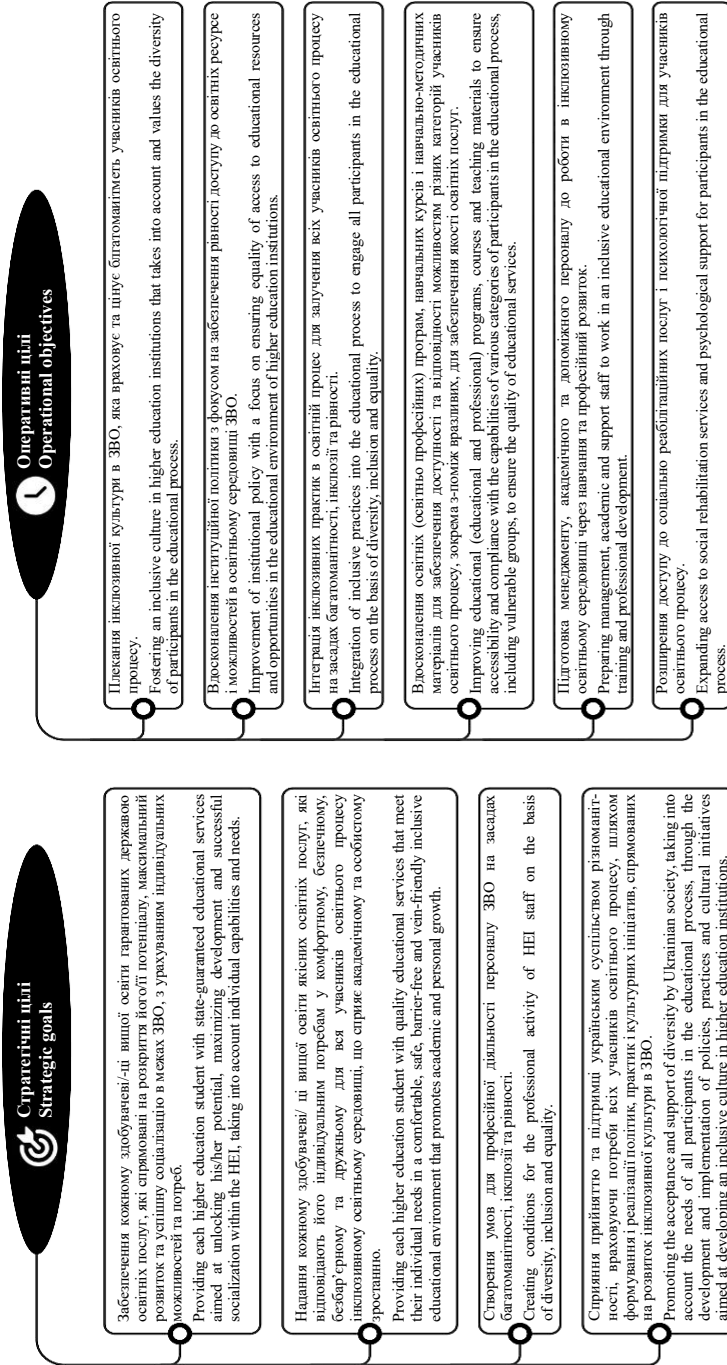

Рисунок 5. Схема дорожньої карти реалізації дизайну інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти
 Figure 5. Roadmap for the Implementation of the Design of an Inclusive Educational Environment in Higher Education Institutions

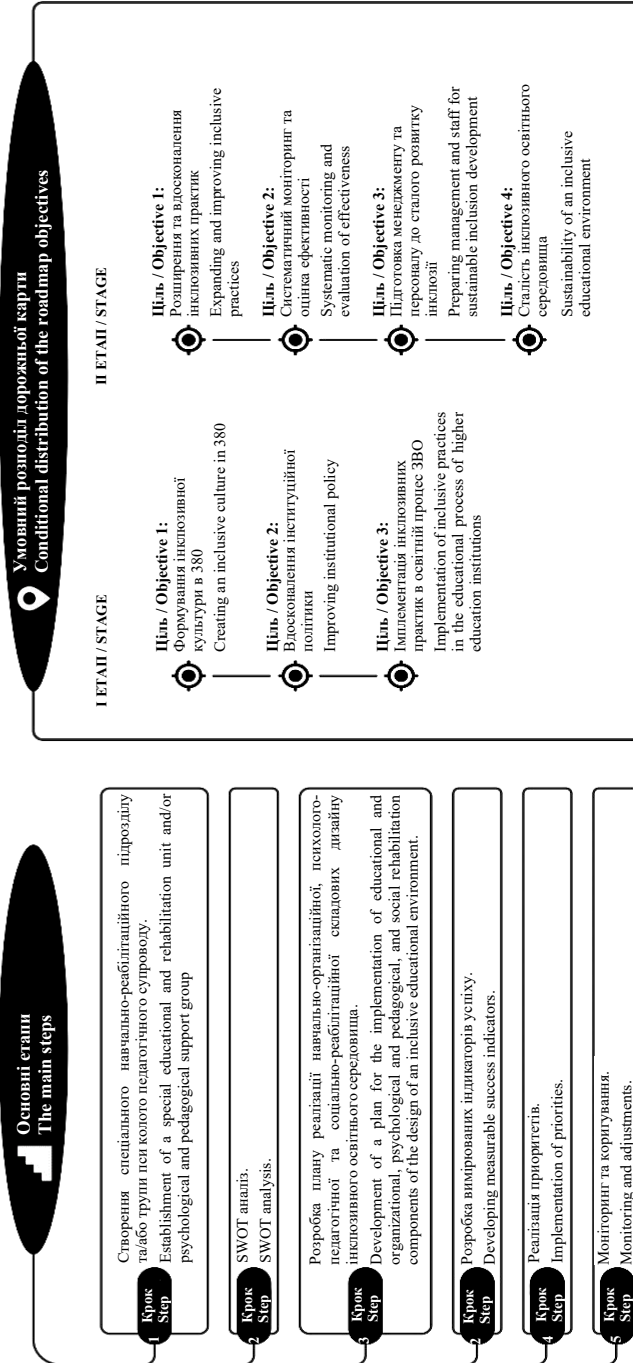

Рисунок 5. Сторінка 100
 Figure 5. Page 98

Крок 3. Розробка плану реалізації навчально-організаційної, психолого-педагогічної та соціально-реабілітаційної складових дизайну інклюзивного освітнього середовища

Мета: розробити план (програму), який сприятиме інтеграції багатоманітності, інклюзії та рівності в усі аспекти діяльності ЗВО. Цей план має бути органічно пов'язаний з місією, візією та стратегічним планом розвитку закладу, щоб забезпечити сталий розвиток інклюзивного освітнього середовища.

Важливо, щоб план охоплював основні виміри інклюзивного освітнього середовища – від формування культури до впровадження конкретних практик – і забезпечував комплексний підхід до реалізації навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціально-реабілітаційного супроводів учасників освітнього процесу.

Крок 4. Розробка вимірюваних індикаторів успіху

Мета: визначити чіткі, конкретні та вимірювані індикатори успіху для оцінки ефективності впроваджених ініціатив навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціально-реабілітаційного супроводів. Крім того, важливим є визначення інструментів і методів збору даних від учасників освітнього процесу (зокрема з-поміж вразливих категорій), а також процедуру їх аналізу.

Крок 5. Реалізація пріоритетів

Мета: реалізувати розроблений план розбудови інклюзивного освітнього середовища шляхом запровадження навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціально-реабілітаційного супроводів учасників освітнього процесу. Цей етап передбачає практичне виконання завдань та ініціатив, спрямованих на підтримку різноманітності, інклюзії та рівності у ЗВО, із залученням усіх учасників освітнього процесу.

Крок 6. Моніторинг та коригування

Мета: провести систематичний аналіз процесу реалізації плану для оцінки ефективності впроваджених заходів. Створити

Step 3. Development of a plan for the implementation of educational and organizational, psychological and pedagogical, and social rehabilitation components of the design of an inclusive educational environment

Objective: Develop a plan (program) that will promote the integration of diversity, inclusion, and equality into all aspects of HEI activities. This plan should be organically linked to the institution's mission, vision, and strategic development plan to ensure the sustainable development of an inclusive educational environment.

It is important that the plan covers the main dimensions of an inclusive educational environment – from the formation of culture to the implementation of specific practices – and provides an integrated approach to the implementation of educational, organizational, psychological, pedagogical and social rehabilitation support for participants in the educational process.

Step 4. Developing measurable success indicators:

Objective: Identify clear, specific and measurable success indicators to assess the effectiveness of the implemented initiatives of educational, organizational, psychological, pedagogical and social rehabilitation support. In addition, it is important to identify tools and methods for collecting data from participants in the educational process (including vulnerable groups), as well as the procedure for analyzing them.

Step 5. Implementation of priorities

Objective: to implement the developed plan for the development of an inclusive educational environment through the introduction of educational, organizational, psychological, pedagogical, and social rehabilitation support for participants in the educational process. This stage involves the practical implementation of tasks and initiatives aimed at supporting diversity, inclusion and equality in higher education institutions, with the involvement of all participants in the educational process.

систему регулярних опитувань серед учасників освітнього процесу, яка буде оцінювати ефективність ініціатив і заходів навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціально-реабілітаційного супроводів. На основі отриманих даних визначити, що спрацювало найкраще, та виявити сфери, які потребують удосконалення, з метою постійного покращення навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціально-реабілітаційного супроводів учасників освітнього процесу. Передбачити регулярний перегляд і оновлення плану на основі результатів моніторингу.

Дорожня карта умовно розподілена на два етапи:

І етап (2024–2026 роки):

Ціль 1: Формування інклюзивної культури в ЗВО

- Завдання: розпочати інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності серед учасників освітнього процесу про важливість багатоманітності, інклюзії та рівності.

- Завдання: організувати навчання та тренінги для співробітників ЗВО, щоб забезпечити розуміння і підтримку принципів інклюзії на всіх рівнях ЗВО.

- Завдання: забезпечити регулярне інформування населення про всі можливості здобуття вищої освіти, зокрема для представників з-поміж вразливих категорій.

- Завдання: пошук можливості співпраці з міжнародними партнерами та громадськими організаціями, щоб адаптувати найкращі ініціативи на рівні ЗВО.

- Завдання: забезпечити роботу інформаційно-ресурсної платформи для персоналу ЗВО з питань багатоманітності та інклюзивності.

Ціль 2: Удосконалення інституційної політики

- Завдання: створити спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ

Step 6. Monitoring and adjustments

Objective: conduct a systematic analysis of the plan implementation process to assess the effectiveness of the measures taken. To create a system of regular surveys among participants in the educational process that will assess the effectiveness of initiatives and measures of educational, organizational, psychological, pedagogical and social rehabilitation support. Based on the data obtained, determine what worked best and identify areas that need to be improved in order to continuously improve the educational, organizational, psychological, pedagogical, and social rehabilitation support of participants in the educational process. Provide for regular review and updating of the plan based on monitoring results.

The roadmap is conditionally divided into two stages:

Stage I (2024–2026):

Objective 1: Creating an inclusive culture in higher education institutions

- Objectives: Launch informational campaigns aimed at raising awareness among participants in the educational process about the importance of diversity, inclusion, and equality.

- Objectives: organize education and training for HEI staff to ensure that the principles of inclusion are understood and supported at all levels of the HEI.

- Objectives: Ensure that the population is regularly informed about all opportunities for higher education, including for members of vulnerable groups.

- Objectives: seeking opportunities to cooperate with international partners and civil society organizations to adapt the best initiatives at the HEI level.

- Objectives: to ensure the operation of an information and resource platform for university staff on diversity and inclusion.

Objective 2: Improving institutional policy

- Objectives: create a special educational and rehabilitation unit and/or

та/або групу психолого-педагогічного супроводу.

- Завдання: провести SWOT-аналіз для виявлення наявних прогалин і можливостей у політиках ЗВО, що стосуються багатоманітності, інклюзії та рівності.

- Завдання: Включити інклюзивні принципи у стратегічний план розвитку ЗВО, інтегруючи їх в місію та візію закладу.

- Завдання: внести зміни до нормативно-правових актів ЗВО, які стосуються чітких політик і процедур, що сприятимуть інклюзії, з акцентом на забезпечення рівності доступу до освітніх ресурсів для учасників освітнього процесу.

- Завдання: розробити комплексний план розвитку, який охоплюватиме всі аспекти інклюзії – від культури до практик – у межах навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціального реабілітаційного супроводів.

- Завдання: забезпечити доступність навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціального реабілітаційного супроводів для учасників освітнього процесу з-поміж вразливих категорій.

- Завдання: забезпечити комплексний підхід до визначення та задоволення потреб учасників освітнього процесу в послугах з навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціального реабілітаційного супроводів.

- Завдання: забезпечити надання послуг психологічної допомоги всім учасникам освітнього процесу.

- Завдання: запровадити регулярний моніторинг виконання плану та оцінку його ефективності за допомогою встановлених індикаторів успіху.

Ціль 3: Імплементация інклюзивних практик в освітній процес ЗВО

- Завдання: започаткувати реалізацію плану розбудови інклюзивного освітнього

а psychological and pedagogical support group.

- Objectives: Conduct a SWOT analysis to identify existing gaps and opportunities in higher education institution policies related to diversity, inclusion, and equality.

- Objectives: Include inclusive principles in the strategic plan for the development of higher education institutions, integrating them into the mission and vision of the institution.

- Objectives: to amend the regulations of higher education institutions to include clear policies and procedures to promote inclusion, with an emphasis on ensuring equal access to educational resources for participants in the educational process.

- Objectives: develop a comprehensive development plan that will cover all aspects of inclusion – from culture to practices – within the framework of educational, organizational, psychological, pedagogical and social rehabilitation support.

- Objectives: to ensure the availability of educational, organizational, psychological, pedagogical and social rehabilitation support for participants in the educational process from vulnerable categories.

- Objectives: to ensure a comprehensive approach to identifying and meeting the needs of participants in the educational process for educational, organizational, psychological, pedagogical and social rehabilitation support services.

- Objectives: ensure the provision of psychological assistance to all participants in the educational process.

- Objectives: introduce regular monitoring of the plan's implementation and evaluation of its effectiveness using established success indicators.

Objective 3: Implementation of inclusive practices in the educational process of higher education institutions

- Objectives: launch the plan to develop an inclusive educational environment by implementing the first initiatives.

середовища шляхом упровадження перших ініціатив.

- Завдання: залучити здобувачів вищої освіти до участі в процесі впровадження інклюзивних практик шляхом отримання зворотного зв'язку та залучення до управлінських рішень.

- Завдання: забезпечити доступність освітніх (освітньо-професійних) програм, курсів та навчально-методичних матеріалів.

II етап (2027–2029 роки)

Ціль 1: Розширення та вдосконалення інклюзивних практик

- Завдання: продовжити реалізацію плану, забезпечуючи постійне вдосконалення та розширення інклюзивних ініціатив на всіх рівнях ЗВО.

- Завдання: запровадити нові освітні програми та курси, які враховують потреби різних категорій студентів, включаючи вразливі групи.

Ціль 2: Систематичний моніторинг та оцінка ефективності

- Завдання: на основі результатів моніторингу здійснювати коригування плану та впроваджених практик для досягнення максимальних результатів.

Ціль 3: Підготовка менеджменту та персоналу

- Завдання: забезпечити постійне навчання та підвищення кваліфікації персоналу, зосереджене на багатоманітності, інклюзії та рівності.

- Завдання: сприяти розвиткові лідерства у сфері інклюзії серед менеджменту та академічного персоналу ЗВО.

Ціль 4: Сталість інклюзивного освітнього середовища [H2]

- Завдання: створити та підтримувати стійкі механізми для забезпечення довгострокової інклюзивної культури, політик і практик у ЗВО, що враховують потреби всіх учасників освітнього процесу.

- Завдання: розширювати можливість співпраці з міжнародними партнерами

- Objectives: to involve higher education students in the process of implementing inclusive practices by receiving feedback and involving them in management decisions.

- Objectives: ensure the availability of educational (educational and professional) programs, courses and teaching materials.

Stage II (2027–2029)

Objective 1: Expanding and improving inclusive practices

- Objectives: continue to implement the plan, ensuring continuous improvement and expansion of inclusive initiatives at all levels of higher education.

- Objectives: introduce new educational programs and courses that take into account the needs of different categories of students, including vulnerable groups.

Objective 2: Systematic monitoring and evaluation of effectiveness

- Objectives: Based on the monitoring results, adjust the plan and implemented practices to achieve maximum results.

Objective 3: Training of management and staff

- Objectives: Ensure ongoing training and development of staff focused on diversity, inclusion and equality.

- Objectives: promote the development of leadership in the field of inclusion among the management and academic staff of higher education institutions.

Objective 4: Sustainability of an inclusive educational environment [H2]

- Objectives: create and maintain sustainable mechanisms to ensure a long-term inclusive culture, policies and practices in HEIs that take into account the needs of all participants in the educational process.

- Objectives: expand opportunities for cooperation with international partners and civil society organizations to adapt the best initiatives at the HEI level.

та громадськими організаціями, щоб адаптувати найкращі ініціативи на рівні ЗВО.

Розділення на два етапи забезпечує поетапне досягнення стратегічних та оперативних цілей з фокусом на сталий розвиток і постійне вдосконалення процесу розбудови інклюзивного освітнього середовища в ЗВО.

Дорожня карта реалізації психолого-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу ЗВО

Запропонована дорожня карта реалізації психолого-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу в ЗВО є допоміжним інструментом, який інтегрується до загального алгоритму розбудови інклюзивного освітнього середовища ЗВО. Алгоритм дій передбачає поетапне впровадження ініціатив, що стосуються розвитку системи підтримки, вдосконалення нормативної бази, інтеграції інклюзивних практик до освітніх програм та залучення учасників освітнього процесу до активної взаємодії (див. рис. 6).

Перший етап (2024–2026 роки)

Крок 1: Проведення SWOT-аналізу наявної системи психолого-педагогічного супроводу

- Мета: оцінити поточний стан психолого-педагогічної підтримки в ЗВО, ідентифікувати сильні та слабкі сторони, можливості та загрози.

- Завдання: зібрати дані через опитування, інтерв'ю та аналіз наявних практик.

Крок 2: Розробка нормативної бази

- Мета: розробити та/або оновити документи, які регулюють надання психолого-педагогічного супроводу в ЗВО.

- Завдання: включити процедури надання підтримки, механізми комунікації та систему моніторингу до локальних нормативних актів ЗВО.

Крок 3: Інтеграція психолого-педагогічного супроводу

The division into two stages ensures the gradual achievement of strategic and operational goals with a focus on sustainable development and continuous improvement of the process of building an inclusive educational environment in higher education institutions.

Roadmap for the implementation of psychological and pedagogical support for participants in the educational process, management, and support staff of higher education institutions

The proposed roadmap for the implementation of psychological and pedagogical support for participants in the educational process in higher education institutions is an auxiliary tool that integrates into the general algorithm for building an inclusive educational environment of higher education institutions. The action algorithm envisages the gradual implementation of initiatives related to the development of a support system, improvement of the regulatory framework, integration of inclusive practices into educational programs, and engagement of participants in the educational process in active interaction (see Fig. 6).

The first stage (2024–2026)

Step 1: Conducting a SWOT analysis of the existing system of psychological and pedagogical support

- Objective: assess the current state of psychological and pedagogical support in higher education institutions, identify strengths and weaknesses, opportunities and threats.

- Objectives: collect data through surveys, interviews, and analysis of existing practices.

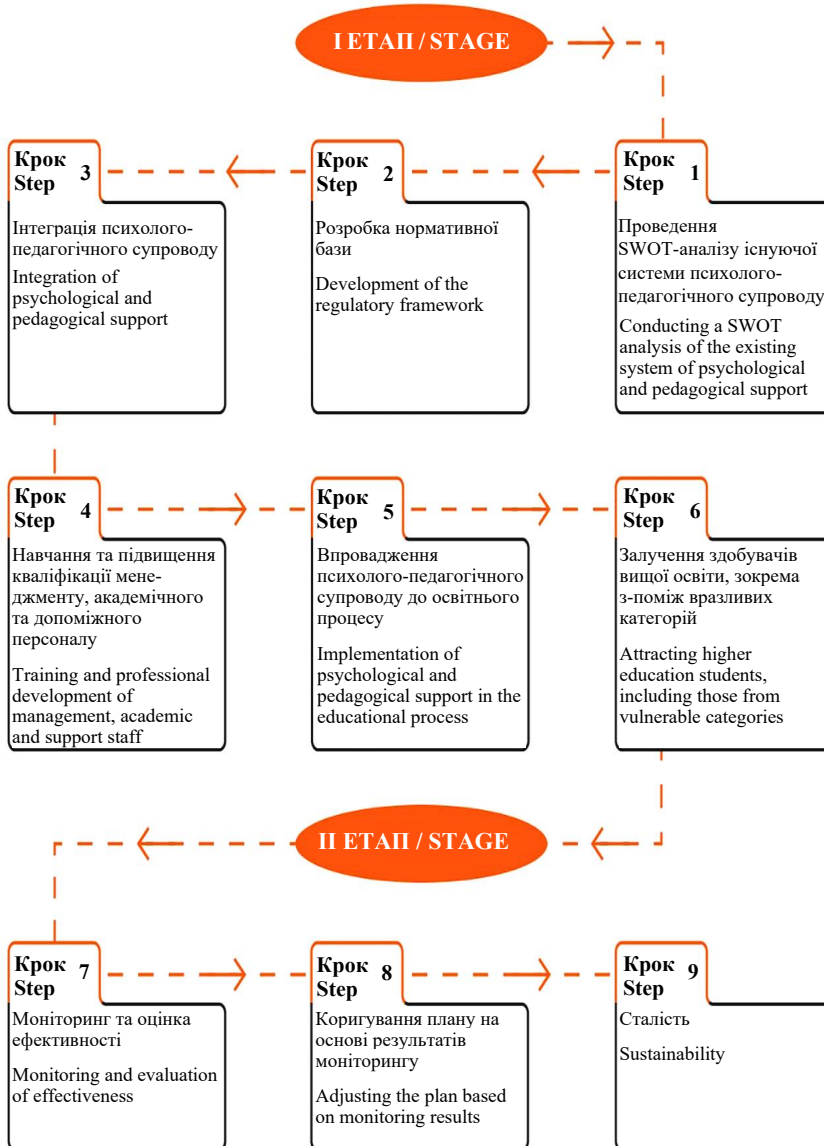
Step 2: Development of the regulatory framework

- Objective: develop and/or update the documents that regulate the provision of psychological and pedagogical support in higher education institutions.

- Objectives: include support procedures, communication mechanisms, and a monitoring system in the local regulations of the HEI.

Дорожня карта реалізації психолого-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу ЗВО
Roadmap for the implementation of psychological and pedagogical support for participants in the educational process, management, and support staff of higher education institutions

Рисунок 6. Дорожня карта реалізації психолого-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу ЗВО
Figure 6. Roadmap for the implementation of psychological and pedagogical support for participants in the educational process, management, and support staff of higher education institutions

- Мета: інтегрувати принципи психолого-педагогічного супроводу до загального плану розвитку інклюзивного освітнього середовища ЗВО.

- Завдання: розробити план дій, який включатиме підготовку персоналу, адаптацію освітніх програм і забезпечення необхідними ресурсами учасників освітнього процесу.

Крок 4: Навчання та підвищення кваліфікації менеджменту, академічного та допоміжного персоналу

- Мета: забезпечити навчання академічного та допоміжного персоналу щодо методів підтримки здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих категорій.

- Завдання: організувати тренінги, семінари та майстер-класи з питань інклюзивного викладання й підтримки.

Крок 5: Упровадження психолого-педагогічного супроводу в освітній процес

- Мета: інтегрувати інклюзивні практики до освітніх програм, навчальних курсів та викладання.

- Завдання: адаптувати навчальні матеріали та використовувати асистивні технології.

Крок 6: Залучення здобувачів вищої освіти, зокрема з-поміж вразливих категорій

- Мета: активно залучити здобувачів вищої (зокрема з-поміж вразливих категорій) до процесу розвитку інклюзивного середовища через студентське самоврядування, менторські програми та групи підтримки.

- Завдання: створити канали комунікації для збору зворотного зв'язку та пропозицій від здобувачів вищої освіти.

Другий етап (2027–2029 роки)

Крок 7: Моніторинг та оцінка ефективності

- Мета: регулярно оцінювати ефективність упроваджених шляхів та ініціатив психолого-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу.

Step 3: Integration of psychological and pedagogical support

- Objective: to integrate the principles of psychological and pedagogical support into the general plan for the development of an inclusive educational environment of higher education institutions.

- Objectives: develop an action plan that includes staff training, adaptation of educational programs, and provision of necessary resources to participants in the educational process.

Step 4: Training and professional development of management, academic and support staff

- Objective: to provide training for academic and support staff on methods of supporting students from vulnerable categories.

- Objectives: organize trainings, seminars and workshops on inclusive teaching and support.

Step 5: Implementation of psychological and pedagogical support in the educational process

- Objective: integrate inclusive practices into educational programs, courses, and teaching.

- Objectives: Adapt teaching materials and use assistive technologies.

Step 6: Attracting higher education students, including those from vulnerable groups

- Objective: actively involve higher education students (including those from vulnerable categories) in the process of developing an inclusive environment through student self-government, mentoring programs, and support groups.

- Objectives: create communication channels to collect feedback and suggestions from higher education students.

The second stage (2027–2029)

Step 7: Monitoring and evaluation of effectiveness

- Objective: regularly evaluate the effectiveness of the implemented ways and initiatives of psychological and pedagogical support for participants in the educational process.

- Завдання: проводити опитування серед учасників освітнього процесу на основі головних індикаторів інклюзивності освітнього середовища ЗВО, аналізувати результати та готувати рекомендації для подальшого вдосконалення.

Крок 8: Коригування плану на основі результатів моніторингу

- Мета: вносити необхідні зміни до плану реалізації психолого-педагогічного супроводу на основі даних моніторингу.

- Завдання: оновлювати нормативні документи та освітні програми з урахуванням отриманих результатів.

Крок 9: Сталість

- Мета: закріпити успішні практики психолого-педагогічного супроводу і поширювати їх серед усіх зацікавлених сторін.

- Завдання: впроваджувати нові ініціативи на основі накопиченого досвіду, розвивати співпрацю з національними та міжнародними партнерами для розширення можливостей соціально-реабілітаційної підтримки.

Ця дорожня карта забезпечує послідовний і системний підхід до впровадження психолого-педагогічного супроводу як складової дизайну інклюзивного освітнього середовища в ЗВО.

Дорожня карта реалізації навчально-організаційного супроводу учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу ЗВО

Запропонована дорожня карта реалізації навчально-організаційного супроводу є допоміжним інструментом, який інтегрується до загального алгоритму розбудови інклюзивного освітнього середовища ЗВО. Дорожня карта охоплює два етапи, що включають аналіз поточного стану, розробку нормативної бази, інтеграцію інклюзивних практик,

- Objectives: conduct surveys among participants of the educational process based on the main indicators of the inclusiveness of the educational environment of higher education institutions, analyze the results and prepare recommendations for further improvement.

Step 8: Adjusting the plan based on monitoring results

- Objective: make the necessary changes to the plan for the implementation of psychological and pedagogical support based on monitoring data.

- Objectives: update regulatory documents and educational programs based on the results obtained.

Step 9: Sustainability

- Objective: consolidate successful practices of psychological and pedagogical support and disseminate them among all stakeholders.

- Objectives: implement new initiatives based on the experience gained, develop cooperation with national and international partners to expand the possibilities of social and rehabilitation support.

This roadmap provides a consistent and systematic approach to the implementation of psychological and pedagogical support as part of the design of an inclusive educational environment in higher education institutions.

Roadmap for the implementation of educational and organizational support for participants in the educational process, management, and support staff of higher education institutions

The proposed roadmap for the implementation of educational and organizational support is an auxiliary tool that integrates into the overall algorithm for building an inclusive educational environment of a higher education institution. The roadmap covers two stages, including analysis of the current state, development of a regulatory framework, integration of inclusive

навчання персоналу та залучення здобувачів вищої освіти. Важливою складовою є регулярний моніторинг і коригування плану, що дозволяє забезпечити сталість успішних практик навально-організаційного супроводу як складової дизайну інклюзивного освітнього середовища ЗВО.

I етап (2024–2026 роки)

Крок 1: Аналіз поточного стану наявного інклюзивного освітнього середовища

- Мета: провести аналіз наявних умов, політик та практик у ЗВО щодо забезпечення навчально-організаційного супроводу.

- Завдання: провести SWOT-аналіз для виявлення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз у контексті навчально-організаційної підтримки учасників освітнього процесу, особливо з-поміж вразливих категорій.

Крок 2: Розробка нормативної бази для реалізації навчально-організаційного супроводу

- Мета: розробити та/або оновити нормативно-правові документи, які регулюють соціально-реабілітаційний супровід у ЗВО.

- Завдання: включити положення про рівність доступу до соціально-реабілітаційних послуг, розробити процедури для надання цих послуг, визначити відповідальних осіб та їхні функції.

Крок 3: Інтеграція навчально-організаційного супроводу

- Мета: розробити чіткі політики та процедури, що забезпечують принципи багатоманітності, інклюзії та рівності в усіх аспектах діяльності ЗВО.

- Завдання: інтегрувати інклюзивні практики у стратегічний план розвитку університету, включаючи адаптацію навчальних програм і підтримку здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих категорій.

practices, staff training, and engagement of higher education students. An important component is regular monitoring and adjustment of the plan to ensure the sustainability of successful practices of crowd and organizational support as part of the design of an inclusive educational environment of a higher education institution.

Stage I (2024–2026)

Step 1: Analysis of the current state of the existing inclusive educational environment

- Objective: to analyze the existing conditions, policies and practices in higher education institutions to provide educational and organizational support.

- Objectives: Conduct a SWOT analysis to identify strengths, weaknesses, opportunities and threats in the context of educational and organizational support for participants in the educational process, especially among vulnerable groups.

Step 2: Development of a regulatory framework for the implementation of training and organizational support

- Objective: develop and/or update the regulatory documents governing social and rehabilitation support in higher education institutions.

- Objectives: include provisions on equal access to social and rehabilitation services, develop procedures for the provision of these services, and identify responsible persons and their functions.

Step 3: Integration of training and organizational support

- Objective: develop clear policies and procedures that ensure the principles of diversity, inclusion and equality in all aspects of the HEI's activities.

- Objectives: integrate inclusive practices into the university's strategic development plan, including the adaptation of curricula and support for students from vulnerable categories.

Дорожня карта реалізації навчально-організаційного супроводу учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу ЗВО
Roadmap for the implementation of educational and organizational support for participants in the educational process, management, and support staff of higher education institutions

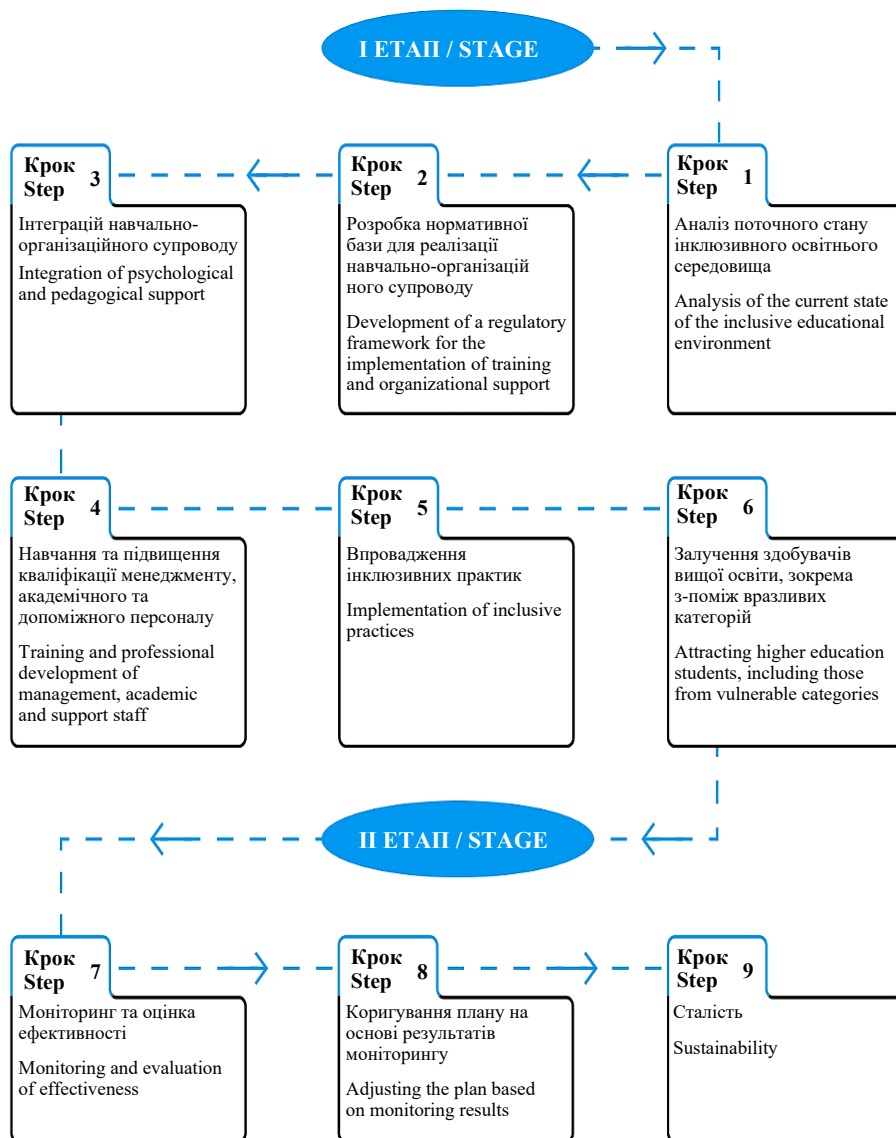

Рисунок 7. Дорожня карта реалізації навчально-організаційного супроводу учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу ЗВО

Figure 7. Roadmap for the implementation of educational and organizational support for participants in the educational process, management, and support staff of higher education institutions

Крок 4: Навчання та підвищення кваліфікації менеджменту, академічного та допоміжного персоналу

- Мета: підвищити кваліфікацію академічного та адміністративного персоналу щодо роботи в інклюзивному середовищі.
- Завдання: Організувати тренінги, семінари, воркшопи з питань інклюзії та багатоманітності.

Крок 5: Упровадження інклюзивних практик

- Мета: імплементувати інклюзивні підходи в освітній процес.
- Завдання: забезпечити доступність навчально-методичних матеріалів, адаптацію освітніх програм, навчальних курсів і створення безбар'єрного середовища.

Крок 6: Залучення здобувачів вищої освіти, зокрема з-поміж вразливих категорій

- Мета: активно залучати здобувачів вищої освіти до розвитку інклюзивного середовища через участь у студентських організаціях та волонтерських програмах.
- Завдання: створити можливості для здобувачів вищої освіти брати участь у процесах прийняття рішень і надання підтримки своїм однокурсникам через програми наставництва і групи підтримки.

Другий етап (2027–2029 роки)

Крок 7: Моніторинг і оцінка

- Мета: регулярно оцінювати ефективність упроваджених шляхів та ініціатив навчально-організаційного супроводу учасників освітнього процесу.
- Завдання: проводити опитування серед учасників освітнього процесу на основі головних індикаторів інклюзивності освітнього середовища ЗВО, аналізувати результати та готувати рекомендації для подальшого вдосконалення.

Крок 8: Коригування плану на основі результатів моніторингу

- Мета: вносити зміни до плану реалізації навчально-організаційного супроводу на основі результатів моніторингу.

Step 4: Training and professional development of management, academic and support staff

- Objective: improve the skills of academic and administrative staff to work in an inclusive environment.

- Objectives: Organize trainings, seminars, and workshops on inclusion and diversity.

Step 5: Implementation of inclusive practices

- Objective: implement inclusive approaches in the educational process.

- Objectives: Ensure the availability of teaching and learning materials, adaptation of educational programs and courses, and the creation of a barrier-free environment.

Step 6: Attracting higher education students, including those from vulnerable groups

- Objective: actively involve higher education students in the development of an inclusive environment through participation in student organizations and volunteer programs.

- Objectives: create opportunities for higher education students to participate in decision-making and provide support to their fellow students through mentoring programs and support groups.

The second stage (2027–2029)

Step 7: Monitoring and evaluation

- Objective: regularly evaluate the effectiveness of the implemented ways and initiatives of educational and organizational support for participants in the educational process.

- Objectives: conduct surveys among participants of the educational process based on the main indicators of the inclusiveness of the educational environment of higher education institutions, analyze the results and prepare recommendations for further improvement.

Step 8: Adjusting the plan based on monitoring results

- Objective: make changes to the plan for implementing training and organizational support based on the results of monitoring.

- Завдання: оновлювати план реалізації з урахуванням зворотного зв'язку та змін у потребах учасників освітнього процесу.

Крок 9: Сталість

- Мета: закріпити успішні практики навчально-організаційного супроводу і поширювати їх серед усіх зацікавлених сторін.

- Завдання: впроваджувати нові ініціативи на основі накопиченого досвіду, розвивати співпрацю з національними та міжнародними партнерами для розширення можливостей соціально-реабілітаційної підтримки.

Ця дорожня карта охоплює всі основні етапи реалізації навчально-організаційного супроводу для створення інклюзивного освітнього середовища у ЗВО. Вона забезпечує системний підхід від аналізу та підготовки до впровадження та моніторингу, сприяючи формуванню комфортного, безпечного і доступного середовища для всіх учасників освітнього процесу.

Дорожня карта реалізації соціально-реабілітаційного супроводу учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу ЗВО

Запропонована дорожня карта реалізації соціально-реабілітаційного супроводу є важливим кроком на шляху до створення інклюзивного освітнього середовища в ЗВО, що забезпечує підтримку для всіх учасників освітнього процесу, особливо з-поміж вразливих категорій. Разом із іншими видами супроводу ця карта слугує допоміжним інструментом розбудови інклюзивного освітнього середовища ЗВО.

Перший етап (2024–2026 роки)

Крок 1: SWOT-аналіз наявної системи соціально-реабілітаційного супроводу

- Мета: провести аналіз наявних умов, політик та практик у ЗВО щодо

- Objectives: update the implementation plan based on feedback and changes in the needs of the participants in the educational process.

Step 9: Sustainability

- Objective: consolidate successful practices of training and organizational support and disseminate them among all stakeholders.

- Objectives: implement new initiatives based on the experience gained, develop cooperation with national and international partners to expand the possibilities of social and rehabilitation support.

This roadmap covers all the main stages of implementing educational and organizational support for creating an inclusive educational environment in higher education institutions. It ensures a systematic approach from analysis and preparation to implementation and monitoring, contributing to the formation of a comfortable, safe and accessible environment for all participants in the educational process.

Roadmap for the implementation of social and rehabilitation support for participants in the educational process, management, and support staff of higher education institutions

The proposed roadmap for the implementation of social and rehabilitation support is an important step towards creating an inclusive educational environment in higher education institutions that provides support for all participants in the educational process, especially those from vulnerable groups. Along with other types of support, this map serves as an auxiliary tool for building an inclusive educational environment in higher education institutions.

The first stage (2024–2026)

Step 1: SWOT analysis of the existing system of social and rehabilitation support

забезпечення соціально-реабілітаційного супроводу.

- Завдання: провести SWOT-аналіз для виявлення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз у контексті надання соціально-реабілітаційної підтримки учасникам освітнього процесу, особливо з-поміж вразливих груп.

Крок 2: Розробка нормативної бази для реалізації соціально-реабілітаційного супроводу

- Мета: розробити та/або оновити нормативно-правові документи, які регулюють соціально-реабілітаційний супровід у ЗВО.

- Завдання: включити положення про рівність доступу до соціально-реабілітаційних послуг, розробити процедури для надання цих послуг, визначити відповідальних осіб та їхні функції.

Крок 3: Інтеграція соціально-реабілітаційного супроводу

- Мета: забезпечити систематичне впровадження соціально-реабілітаційного супроводу в усі аспекти діяльності ЗВО.

- Завдання: розробити індивідуальні програми підтримки для студентів та персоналу, що потребують соціально-реабілітаційної допомоги, включаючи адаптацію навчальних програм, доступ до медичних і соціальних послуг.

Крок 4: Навчання та підвищення кваліфікації менеджменту, академічного та допоміжного персоналу

- Мета: підготувати академічний і допоміжний персонал до роботи в умовах інклюзивного середовища.

- Завдання: провести серію тренінгів, семінарів і воркшопів, спрямованих на розвиток навичок підтримки здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих категорій.

Крок 5: Упровадження інклюзивних практик

- Мета: реалізувати інклюзивні підходи через адаптацію інфраструктури, створення спеціалізованих центрів підтримки та забезпечення доступності

- Objective: Analyze the existing conditions, policies and practices in higher education institutions to ensure social and rehabilitation support.

- Objectives: Conduct a SWOT analysis to identify strengths, weaknesses, opportunities and threats in the context of providing social and rehabilitation support to participants in the educational process, especially those from vulnerable groups.

Step 2: Development of a regulatory framework for the implementation of social and rehabilitation support

- Objective: develop and/or update the regulatory documents governing social and rehabilitation support in higher education institutions.

- Objectives: include provisions on equal access to social and rehabilitation services, develop procedures for the provision of these services, and identify responsible persons and their functions.

Step 3: Integration of social and rehabilitation support

- Objective: to ensure the systematic introduction of social and rehabilitation support in all aspects of the HEI's activities.

- Objectives: develop individual support programs for students and staff in need of social and rehabilitation assistance, including adaptation of curricula, access to medical and social services.

Step 4: Training and professional development of management, academic and support staff

- Objective: Prepare academic and support staff to work in an inclusive environment.

- Objectives: to conduct a series of trainings, seminars and workshops aimed at developing skills to support higher education students from vulnerable categories.

Step 5: Implementation of inclusive practices

- Objective: implement inclusive approaches by adapting infrastructure, creating specialized support centers, and ensuring access to educational and social rehabilitation services.

Дорожня карта реалізації соціально-реабілітаційного супроводу учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу ЗВО
Roadmap for the implementation of social and rehabilitation support for participants in the educational process, management, and support staff of higher education institutions

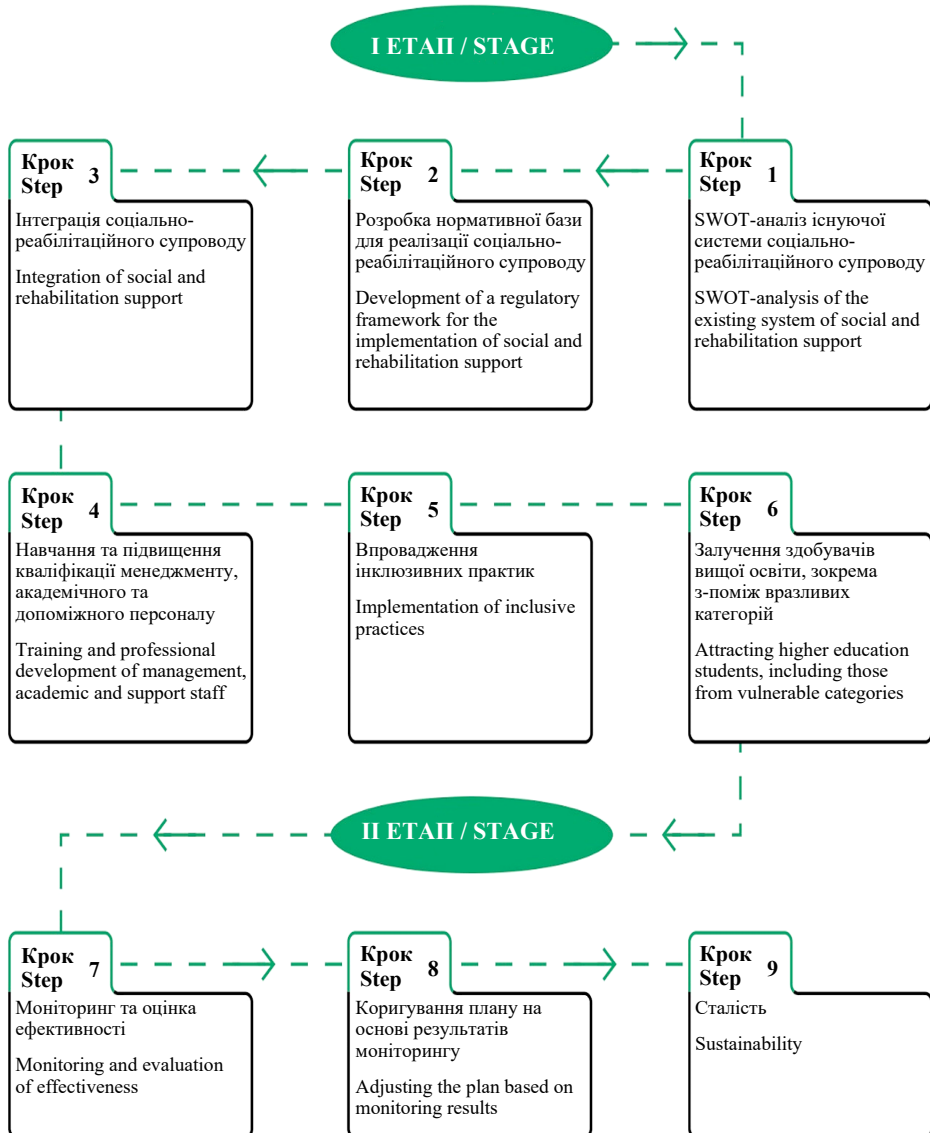

Рисунок 8. Дорожня карта реалізації соціально-реабілітаційного супроводу учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу ЗВО
Figure 8. Roadmap for the implementation of social and rehabilitation support for participants in the educational process, management, and support staff of higher education institutions

освітніх і соціально-реабілітаційних послуг.

- Завдання: забезпечити доступ до ресурсів і технологій, необхідних для підтримки здобувачів вищої освіти і персоналу, включаючи створення безбар'єрного середовища.

Крок 6: Залучення здобувачів вищої освіти, зокрема з-поміж вразливих категорій

- Мета: активно залучати здобувачів вищої освіти до розвитку інклюзивного середовища через участь у студентських організаціях та волонтерських програмах.

- Завдання: створити можливості для здобувачів вищої освіти брати участь у процесах прийняття рішень і надання підтримки своїм однокурсникам через програми наставництва та групи підтримки.

Другий етап (2027–2029 роки)

Крок 7: Моніторинг та оцінка

- Мета: регулярно оцінювати ефективність запроваджених шляхів та ініціатив соціально-реабілітаційного супроводу учасників освітнього процесу.

- Завдання: проводити опитування серед учасників освітнього процесу на основі головних індикаторів інклюзивності освітнього середовища ЗВО, аналізувати результати та готувати рекомендації для подальшого вдосконалення.

Крок 8: Коригування плану на основі результатів моніторингу

- Мета: вносити зміни до плану реалізації соціально-реабілітаційного супроводу на основі результатів моніторингу.

- Завдання: оновлювати план реалізації з урахуванням зворотного зв'язку та змін у потребах учасників освітнього процесу.

Крок 9: Сталість

- Мета: закріпити успішні практики соціально-реабілітаційного супроводу і поширювати їх серед усіх зацікавлених сторін.

- Завдання: впроваджувати нові ініціативи на основі накопиченого досвіду,

- Objectives: Provide access to resources and technologies necessary to support higher education students and staff, including the creation of a barrier-free environment.

Step 6: Attracting higher education students, including those from vulnerable groups

- Objective: actively involve higher education students in the development of an inclusive environment through participation in student organizations and volunteer programs.

- Objectives: create opportunities for higher education students to participate in decision-making and provide support to their fellow students through mentoring programs and support groups.

The second stage (2027–2029)

Step 7: Monitoring and evaluation

- Objective: regularly evaluate the effectiveness of the implemented ways and initiatives of social and rehabilitation support for participants in the educational process.

- Objectives: conduct surveys among participants of the educational process based on the main indicators of the inclusiveness of the educational environment of higher education institutions, analyze the results and prepare recommendations for further improvement.

Step 8: Adjusting the plan based on monitoring results

- Objective: to make changes to the plan for the implementation of social and rehabilitation support based on the results of monitoring.

- Objectives: update the implementation plan based on feedback and changes in the needs of the participants in the educational process.

Step 9: Sustainability

- Objective: consolidate successful practices of social and rehabilitation

розвивати співпрацю з національними та міжнародними партнерами для розширення можливостей соціально-реабілітаційної підтримки.

Ця дорожня карта спрямована на створення системи соціально-реабілітаційного супроводу та забезпечення комплексного підходу до соціально-реабілітаційного супроводу учасників освітнього процесу в ЗВО.

3.4 Індикатори доступності та ефективності інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти

Інклюзивне освітнє середовище в ЗВО створюється з метою забезпечення рівних можливостей для участі, залучення та успіху кожного студента, включаючи представників вразливих категорій. Це передбачає створення умов і ресурсів, які задовольняють різноманітні потреби всіх учасників освітнього процесу, виходячи за рамки базових вимог до доступності та безбар'єрності. Розбудова такого середовища – це безперервний процес, який вимагає залучення всіх зацікавлених сторін (включаючи студентів, академічний та допоміжний персонал, менеджмент університету) та постійну адаптацію до змінюваних умов і потреб студентів для забезпечення ефективної підтримки багатоманітності на всіх рівнях освітнього процесу.

Індикатор – це параметр або значення, отримане з сукупності параметрів, метою якого є надання інформації про актуальний

support and disseminate them among all stakeholders.

- Objectives: implement new initiatives based on the experience gained, develop cooperation with national and international partners to expand the possibilities of social and rehabilitation support.

This roadmap is aimed at creating a system of social and rehabilitation support and ensuring a comprehensive approach to social and rehabilitation support for participants in the educational process in higher education institutions.

3.4 Accessibility and Effectiveness Indicators for an Inclusive Educational Environment in Higher Education Institutions

An inclusive educational environment in higher education institutions is created to ensure equal opportunities for participation, engagement and success for every student, including those from vulnerable groups. This involves creating conditions and resources that meet the diverse needs of all participants in the educational process, going beyond the basic requirements for accessibility and barrier-free access. Building such an environment is an ongoing process that requires the involvement of all stakeholders (including students, academic and support staff, and university management) and constant adaptation to changing conditions and student needs to ensure effective support for diversity at all levels of the educational process.

An indicator is a parameter or value derived from a set of parameters, the

---

¹⁴⁸ Booth T., Ainscow M. Index for inclusion: developing learning and participation in schools. 2002. 106 p. URL: <https://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20English.pdf> (дата звернення: 2.12.2023).

стан явища. За основу визначення головних індикаторів інклюзивного освітнього середовища було взято індекс інклюзії Т. Booth та М. Ainscow¹⁴⁸, що фокусується на трьох основних вимірах: інклюзивна культура (спільнота, що цінує та підтримує багатоманітність серед своїх членів); інклюзивна політика (інституційна політика, що сприяє справедливості та рівному доступу до освітніх ресурсів для всіх студентів без винятку); інклюзивні практики (методи викладання та навчання, які враховують індивідуальні потреби учасників освітнього процесу, сприяючи їхній повній участі та активній взаємодії).

Набір якісних і кількісних індикаторів інклюзивної освіти може змінюватися залежно від актуальних і довгострокових завдань ЗВО щодо розбудови інклюзивного освітнього середовища, а також з урахуванням наявних можливостей та ресурсів.

Інклюзивна культура закладу вищої освіти

Інклюзивна культура – це більше, ніж просто визнання багатоманітності серед учасників освітнього процесу, вона потребує глибокого розуміння й поваги до культурних та індивідуальних відмінностей кожного члена спільноти ЗВО й ґрунтується на цінностях та принципах, які сприяють рівноправній участі всіх учасників освітнього процесу в академічному житті та функціонуванні інституційної спільноти. Плекання інклюзивної культури вимагає неупинного залучення, осмислення та відображення інклюзії в усіх аспектах життя університету. Це означає створення інклюзивного освітнього середовища, де кожен відчуває себе цінним, де повага та справедливість є нормою, а багатоманітність розглядається як сильна сторона спільноти.

Для розбудови такої культури потрібно системне й цілеспрямоване

purpose of which is to provide information about the current state of a phenomenon. The Booth and Ainscow¹⁴⁸ Inclusion Index, which focuses on three main dimensions, was used as the basis for determining the main indicators of an inclusive educational environment: Inclusive culture (a community that values and supports diversity among its members); inclusive policy (institutional policy that promotes fairness and equal access to educational resources for all students without exception); inclusive practices (teaching and learning methods that take into account the individual needs of participants in the educational process, fostering their full participation and active engagement).

The set of qualitative and quantitative indicators of inclusive education may vary depending on the current and long-term objectives of the HEI to develop an inclusive educational environment, as well as on the available opportunities and resources.

Inclusive culture of a higher education institution

An Inclusive Culture is more than just recognizing diversity among participants in the educational process; it requires a deep understanding of and respect for the cultural and individual differences of each member of the HEI community and is based on values and principles that promote equal participation of all participants in the educational process in academic life and the functioning of the institutional community. Nurturing an inclusive culture requires continuous engagement, reflection, and reflection of inclusion in all aspects of university life. This means creating an inclusive educational environment where everyone feels valued, where respect and fairness are the norm, and where diversity is seen as a strength of the community.

Building such a culture requires systematic and dedicated leadership that recognizes

керівництво, яке визнає й підтримує багатоманітності як важливий елемент інституційного розвитку. Це також включає в себе розробку політик і практик, спрямованих на усунення упереджень та дискримінації, забезпечення рівних можливостей для навчання і професійного зростання та створення безбар'єрного середовища для навчання і роботи.

Для визначення інклюзивної культури на рівні ЗВО важливо мати чітко визначені якісні індикатори, які дозволяють вимірювати успіхи та прогалини. Нижче представлено головні якісні індикатори, які охоплюють широкий спектр аспектів освітнього середовища: від фізичної доступності та цифрової інклюзії до культурної приналежності та зменшення дискримінації.

Запропоновані якісні індикатори охоплюють важливі елементи інклюзивної культури ЗВО.

Вони відображають значення культурної відкритості, рівного доступу до ресурсів, формування приналежності та активної співпраці. Водночас фізичні та цифрові бар'єри, відсутність недостатнього фінансування та глибоко закорінені культурні настанови можуть серйозно ускладнити просування інклюзивної культури. Тому важливим є комплексний загальноінституційний підхід, який вбудовує інклюзивність у щоденну політику, практику та поведінку спільноти. При цьому важливо, щоби менеджмент ЗВО пов'язував зусилля щодо різноманітності та інклюзії зі стратегічними пріоритетами розвитку ЗВО. Урахування цих індикаторів і викликів у стратегічному плануванні дозволить ЗВО створити інклюзивне середовище, де кожен може досягти успіху та відчувати себе повноправним членом спільноти.

and supports diversity as an important element of institutional development. This also includes developing policies and practices aimed at eliminating prejudice and discrimination, ensuring equal opportunities for training and professional development, and creating a barrier-free environment for learning and working.

To define an inclusive culture at the level of higher education institutions, it is important to have clearly defined qualitative indicators that allow measuring successes and gaps. Below are the main qualitative indicators that cover a wide range of aspects of the educational environment: from physical accessibility and digital inclusion to cultural belonging and reducing discrimination.

The proposed qualitative indicators cover important elements of the inclusive culture of higher education institutions. They reflect the importance of cultural openness, equal access to resources, the formation of belonging and active cooperation.

At the same time, physical and digital barriers, lack of funding, and deeply rooted cultural attitudes can seriously hamper the promotion of inclusive culture. Therefore, a comprehensive institution-wide approach that embeds inclusivity in the daily policies, practices, and behaviors of the community is important. At the same time, it is important that the management of higher education institutions links diversity and inclusion efforts to the strategic priorities of the institution. Taking these indicators and challenges into account in strategic planning will allow higher education institutions to create an inclusive environment where everyone can succeed and feel like a full member of the community.

Based on the proposed qualitative indicators for measuring the effectiveness of an inclusive culture, an HEI can develop a system of quantitative indicators that will not only measure progress but also identify areas for further improvement.

Якісні індикатори інклюзивної культури закладу вищої освіти

Qualitative indicators of inclusive culture of higher education institutions

Індикатори / Indicators	Інституційна культура для кожного індикатора / Institutional culture for each indicator
1	2
Культура відкритості до багатоманітності спільноти / Culture of openness to community diversity	<p>Повага до відмінностей у стилях роботи та навчання, а також адаптація можливостей до сильних сторін і здібностей усіх людей.</p> <p>Різноманітне представництво студентів, викладачів і персоналу в різних сферах життя ЗВО.</p> <p>Використання інклюзивної мови в усіх офіційних документах і комунікаціях ЗВО.</p> <p>Respect for differences in working and learning styles, and tailoring opportunities to the strengths and abilities of all individuals.</p> <p>Diverse representation of students, faculty and staff in various areas of university life.</p> <p>Use of inclusive language in all official documents and communications of the HEI.</p>
Справедливість та рівність у доступі до інституційних ресурсів / Fairness and equity in access to institutional resources	<p>Легкий доступ до об'єктів кампусу.</p> <p>Онлайн-карти доступного кампусу, що демонструє доступні зони, включаючи прості входи, кнопкові або клавіатурні автоматичні двері та безбар'єрні маршрути до різних точок закладу.</p> <p>Універсальні та модульні аудиторні меблі для гнучких освітніх просторів.</p> <p>Цифрова доступність інституційних ресурсів.</p> <p>Асистивні технології та програмне забезпечення.</p> <p>Ресурсна і технічна підтримка для студентів з порушеннями психофізичного розвитку.</p> <p>Оцінка доступності фізичних та віртуальних просторів ЗВО для учасників освітнього процесу з різними потребами.</p> <p>Центри кар'єрного зростання, які пропонують інклюзивні поради та ресурси для всіх студентів.</p> <p>Easy access to campus facilities.</p> <p>Online accessible campus maps showing accessible areas, including easy entrances, push-button or keypad automatic doors, and barrier-free routes to various points in the facility.</p> <p>Versatile and modular classroom furniture for flexible educational spaces.</p> <p>Digital accessibility of institutional resources.</p> <p>Assistive technologies and software.</p> <p>Resource and technical support for students with disabilities.</p> <p>Evaluation of the accessibility of physical and virtual spaces of higher education institutions for participants of the educational process with different needs.</p> <p>Career development centers that offer inclusive advice and resources for all students.</p>
Формування приналежності до спільноти / Formation of belonging to the community	<p>Інтеграція студентів з-поміж вразливих категорій до академічного та соціального життя університету.</p> <p>Участь студентів з-поміж вразливих категорій у студентському самоврядуванні.</p> <p>Менторство та сприяння взаємодії у форматі «рівний рівному».</p> <p>Гнучкі канали зв'язку.</p> <p>Integration of students from vulnerable categories into the academic and social life of the university.</p> <p>Participation of students from vulnerable categories in student government.</p> <p>Mentoring and facilitating peer-to-peer interaction.</p> <p>Flexible communication channels.</p>

Закінчення таблиці 6 / Table 6 (ending)

1	2
<p>Системна узгодженість, співпраця та співдія / Systemic coherence, cooperation and collaboration</p>	<p>Високий рівень співпраці та позитивних відносин між усіма учасниками освітнього процесу. Залучення студентів через партнерство. Групова робота, що заохочує ділитися своїм досвідом і поглядами, а також створює можливість вчитися один у одного. Співпраця зі школами, сім'ями та зацікавленими зовнішніми інституціями щодо підтримки студентів з-поміж вразливих категорій та обміну кращими інклюзивними практиками. High level of cooperation and positive relations between all participants in the educational process. Engaging students through partnerships. Group work, which encourages sharing of experiences and views, and creates an opportunity to learn from each other. Collaboration with schools, families, and interested external institutions to support students from vulnerable groups and share best inclusive practices.</p>
<p>Зниження дискримінаційних проявів та упередженості / Reducing discrimination and bias</p>	<p>Студенти з-поміж вразливих категорій відчують комфорт та прийняття в освітньому просторі. Несприйняття дискримінації, нерівності чи несправедливого ставлення на основі індивідуальних відмінностей учасників освітнього процесу. Students from vulnerable categories feel comfortable and accepted in the educational space. Rejection of discrimination, inequality, or unfair treatment based on individual differences of participants in the educational process.</p>
<p>Просвітницька робота серед університетської спільноти / Educational work among the university community</p>	<p>Просвітницькі заходи щодо популяризації рівності, інклюзії та багатоманітності мають чітко визначену ціль, спрямовану на порозуміння та взаємоповагу. Запровадження регулярних тренінгів і воркшопів для всіх членів академічної спільноти з акцентом на підвищення обізнаності та залучення всіх членів академічної спільноти до діалогу й порозуміння. Educational activities aimed at promoting equality, inclusion and diversity have a clearly defined goal aimed at promoting understanding and mutual respect. Introduce regular trainings and workshops for all members of the academic community with a focus on raising awareness and engaging all members of the academic community in dialogue and understanding.</p>
<p>Позитивний вплив на результати / Positive impact on results</p>	<p>Поліпшення задоволеності, продуктивності діяльності працівників, а також покращення академічних досягнень студентів та їхньої громадянської активності. Improved employee satisfaction and productivity, as well as improved student academic achievement and civic engagement.</p>

На основі запропонованих якісних показників визначення ефективності інклюзивної культури ЗВО може розробити систему кількісних індикаторів, що дозволить не тільки вимірювати прогрес, але й визначити напрями для

Below are several approaches to defining quantitative indicators:

- The number of students from vulnerable categories compared to the total number of students, and the change in this percentage over time.

подальшого вдосконалення. Нижче наведено декілька підходів до визначення кількісних показників:

- Кількість студентів із вразливих категорій, порівняно з загальною кількістю студентів, та зміна цього відсотка протягом певного періоду часу.
- Кількість студентів із вразливих категорій, що беруть участь у студентському самоврядуванні та інших формах лідерства.
- Відсоток об'єктів кампусу, що відповідають вимогам доступності.
- Відсоток ресурсів, які відповідають стандартам цифрової доступності.
- Кількість студентів із вразливих категорій, які успішно завершують навчання.
- Кількість зареєстрованих випадків дискримінації та булінгу.
- Кількість учасників і проведених тренінгів та воркшопів для університетської спільноти на тему багатоманітності, інклюзії та рівності.

Ці кількісні показники допоможуть не тільки оцінити поточний стан інклюзивної культури в закладі, але й відслідковувати динаміку змін, що відбуваються у відповідь на ініціативи.

Типові проблеми інклюзивної культури на рівні закладу вищої освіти

При формуванні інклюзивної культури ЗВО важливо звернути увагу на результати всеукраїнського дослідження готовності до розбудови інклюзивного освітнього середовища. При аналізі інклюзивної культури в ЗВО було виявлено декілька типових проблем:

- Проблеми з упровадженням та ефективною комунікацією цінностей багатоманітності та інклюзії на всіх рівнях.
- Освітнє середовище не завжди комфортне або адаптоване до потреб усіх, особливо вразливих категорій,

- Number of students from vulnerable categories participating in student government and other forms of leadership.
- Percentage of campus facilities that meet accessibility requirements.
- Percentage of resources that meet digital accessibility standards.
- Number of students from vulnerable categories who successfully complete their studies.
- Number of registered cases of discrimination and bullying.

These quantitative indicators will help not only to assess the current state of inclusive culture in the institution, but also to track the dynamics of changes that occur in response to initiatives.

Typical problems of inclusive culture at the level of higher education institution:

When forming an inclusive culture of higher education institutions, it is important to pay attention to the results of the All-Ukrainian study of readiness to develop an inclusive educational environment. The analysis of inclusive culture in higher education institutions revealed several typical problems:

- Problems with the implementation and effective communication of diversity and inclusion values at all levels.
- The educational environment is not always comfortable or adapted to the needs of all, especially vulnerable categories, which may indicate instability and a lack of inclusive resources and approaches.
- Institutions do not always successfully integrate diversity into their programs and practices, which can lead to the exclusion or insufficient attention to certain student groups.
- A certain part of the university community feels isolated or unaccepted, which is a critical aspect of an inclusive culture that should foster a sense of unity and shared values.

що може свідчити про нестабільність та недостатність інклюзивних ресурсів і підходів.

- Інституції не завжди успішно інтегрують багатоманітності у свої програми і практики, що може призводити до виключення або недостатньої уваги до окремих груп студентів.

- Певна частина університетської спільноти відчуває себе ізольованою або неприйнятною спільнотою, що є критичним аспектом інклюзивної культури, яка має сприяти створенню відчуття єдності та спільних цінностей.

- Недостатня підтримка психічного здоров'я студентів, що є критично важливим елементом у контексті війни в Україні. Недостатність ресурсів або програм підтримки може негативно вплинути на академічні результати та загальний добробут студентів.

- Бар'єри в створенні доступного освітнього середовища: наявність фізичних та цифрових бар'єрів у ЗВО ускладнює доступність і комфорт для студентів і персоналу, особливо для тих, хто має особливі освітні потреби.

- Недостатність системних заходів щодо багатоманітності, інклюзії та рівності: зосередження уваги на розробці та впровадженні загальноуніверситетських ініціатив, спрямованих на підвищення обізнаності та вдосконалення практик інклюзії.

Удосконалення інклюзивної культури повинно стати невід'ємною частиною стратегічних ініціатив ЗВО з постійним моніторингом реалізованих ініціатив та оцінкою їхньої ефективності, щоб забезпечити рівні можливості для всіх учасників освітнього процесу. Це також допомагає адаптувати інституційну політику та практики до змінюваних умов і потреб університетської спільноти.

Інклюзивна політика закладу вищої освіти

Інклюзивна політика ЗВО – це система принципів та процедур, розроблена ЗВО для

- Insufficient support for students' mental health, which is a critical element in the context of the war in Ukraine. Insufficient resources or support programs can negatively impact academic performance and overall student well-being.

- Barriers to creating an accessible educational environment: physical and digital barriers in higher education institutions make it difficult for students and staff to access and feel comfortable, especially for those with special educational needs.

- Focusing on the development and implementation of university-wide initiatives aimed at raising awareness and improving inclusion practices.

Improving an Inclusive Culture should become an integral part of the strategic initiatives of higher education institutions with ongoing monitoring of implemented initiatives and evaluation of their effectiveness to ensure equal opportunities for all participants in the educational process. It also helps to adapt institutional policies and practices to the changing conditions and needs of the university community.

Inclusive policy of a higher education institution:

An inclusive HEI policy is a system of principles and procedures developed by an HEI to ensure equality, accessibility and diversity of the educational environment, which is open, accessible and fair to all participants in the educational process, promoting their integration and active participation in the academic and social life of the university.

To determine the openness of the university to everyone and to support diversity at the level of institutional policy, it is important to have clearly defined qualitative indicators that allow measuring successes and gaps. Below are the main qualitative indicators that can be used by universities to achieve this goal and monitor the success of the process of improving institutional policy.

забезпечення рівності, доступності та багатоманітності освітнього середовища, яке є відкритим, доступним і справедливим для всіх учасників освітнього процесу, сприяючи їхній інтеграції та активній участі в академічному та соціальному житті університету.

Для визначення відкритості університету для кожного та підтримки багатоманітності на рівні інституційної політики важливо мати чітко визначені якісні індикатори, які дозволяють вимірювати успіхи та прогалини. Нижче представлено головні якісні індикатори, які можуть бути використані університетами для досягнення цієї мети та моніторингу успішності процесу вдосконалення інституційної політики.

Запропоновані якісні індикатори інклюзивного освітнього середовища дозволяють ЗВО не тільки забезпечити якість освітнього процесу, але й створити більш інклюзивне і сприятливе середовище для всіх студентів, зокрема з-поміж вразливих груп. Якісні індикатори інклюзивної політики, що включають нормативно-правову базу, програмну підтримку, обов'язкове навчання персоналу, та активне залучення всіх зацікавлених сторін, є ключем до створення інклюзивного освітнього середовища. Ці індикатори дозволяють не тільки відстежувати прогрес у впровадженні інклюзивних ініціатив, але й забезпечувати постійне вдосконалення освітнього середовища. Завдяки реалізації цих політик університети можуть ефективно відповідати на виклики сучасності та створювати простір, де багатоманітність цінується та враховується.

На основі запропонованих якісних показників визначення ефективності інклюзивної політики ЗВО може розробити систему кількісних індикаторів, що дозволить не тільки вимірювати прогрес, але й визначити напрями для подальшого вдосконалення. Нижче наведено декілька підходів до визначення кількісних показників, які можуть допомогти оцінити вплив інклюзивної політики на рівні ЗВО:

The proposed qualitative indicators of an inclusive educational environment allow higher education institutions not only to ensure the quality of the educational process, but also to create a more inclusive and favorable environment for all students, including those from vulnerable groups. High-quality indicators of inclusive policies, including the legal framework, program support, mandatory staff training, and active involvement of all stakeholders, are key to creating an inclusive educational environment. These indicators allow not only to track progress in implementing inclusive initiatives, but also to ensure continuous improvement of the educational environment. Through the implementation of these policies, universities can effectively respond to the challenges of our time and create a space where diversity is valued and taken into account.

Based on the proposed qualitative indicators for measuring the effectiveness of inclusive policies, an HEI can develop a system of quantitative indicators that will not only measure progress but also identify areas for further improvement. Below are several approaches to defining quantitative indicators that can help assess the impact of inclusive policies at the level of higher education institutions:

- The level of accessibility of educational resources: measuring the number of available learning resources, such as adapted e-books, websites that comply with WCAG (Web Content Accessibility Guidelines) standards, or the availability of special equipment for students with special educational needs.
- Number of trainings and seminars for the university community: The number of awareness-raising events conducted on inclusion and diversity among students and staff, as well as an assessment of their impact on changing participants' attitudes and behaviors toward the perception of diversity.

Якісні індикатори інклюзивної політики закладу вищої освіти

Qualitative indicators of inclusive policy of higher education institutions

Індикатори / Indicators	Інституційна політика для кожного індикатора / Institutional policies for each indicator
1	2
<p>Нормативно-правова база ЗВО відображає зобов'язання закладу до забезпечення рівності та доступності якісних освітніх послуг / The regulatory framework of the HEI reflects the institution's commitment to ensuring equality and access to quality educational services</p>	<p>Багатоманітність, інклюзія та справедливість надання якісних освітніх послуг є фундаментальним принципом діяльності ЗВО, що знаходиться відображення у візії та місії університету. Розбудова інклюзивного освітнього середовища є одним із пріоритетних завдань стратегії розвитку ЗВО. Конкретні стандарти та політики інклюзії відображені в нормативній базі ЗВО, що включає чіткі процедури забезпечення рівних умов для навчання всіх студентів, зокрема з-поміж вразливих груп. Чіткість формулювань і процедур інституційних політик для різних категорій студентів, зокрема з деталізацією механізмів надання якісних освітніх послуг студентам з-поміж вразливих категорій. Інклюзивні політики ЗВО детально описані, легко доступні і зрозумілі для всіх учасників освітнього процесу. Періодичний перегляд нормативно-правової бази відповідно до результатів моніторингу потреб студентів для покращення справедливості, прозорості та узгодженості дій. Diversity, inclusion, and equity in the provision of quality educational services are fundamental principles of the university, which is reflected in the university's vision and mission. Building an inclusive educational environment is one of the priorities of the HEI development strategy. Specific standards and policies of inclusion are reflected in the regulatory framework of the HEI, which includes clear procedures for ensuring equal conditions for all students, including those from vulnerable groups. Clarity of the wording and procedures of institutional policies for different categories of students, including details of the mechanisms for providing quality educational services to students from vulnerable categories. Inclusive policies of higher education institutions are described in detail, easily accessible and understandable to all participants in the educational process. Periodic review of the legal and regulatory framework in line with the results of monitoring student needs to improve equity, transparency and coherence.</p>
<p>Програмна підтримка враховує індивідуальні освітні потреби студентів та забезпечує комплексний підхід до цінування та поваги багатоманітності / Program support takes into account the individual educational needs of students and provides a comprehensive approach to valuing and respecting diversity</p>	<p>Програми та ініціативи, які враховують різні потреби та можливості студентів, включаючи розробку індивідуальних навчальних планів, грантова підтримка та активне сприяння розвитку для студентів з особливими освітніми потребами. Programs and initiatives that take into account the different needs and capabilities of students, including the development of individualized curricula, grant support, and active promotion of development for students with special educational needs.</p>

Продовження таблиці 7 / Table 7 (continuance)

1	2
<p>Надання підтримки учасникам освітнього процесу / Providing support to participants in the educational process</p>	<p>Забезпечення соціальної, психологічної та методичної підтримки студентам з різноманітними освітніми потребами шляхом надання спеціального обладнання, послуг і регулярної оцінки ефективності стратегій для доступності та підтримки.</p> <p>Відповідність усіх технологічних рішень забезпечення освітнього процесу (включаючи вебсайти, онлайн-матеріали тощо) стандартам доступності та зручності використання для осіб з різними освітніми потребами.</p> <p>Координація усіх форм підтримки відповідною спеціалізованою службою / відділом / центром.</p> <p>Використання соціальних мереж як інструменту для просування послуг соціальної, психологічної та методичної підтримки студентів, зокрема з-поміж вразливих категорій.</p> <p>Створення груп підтримки для різних категорій учасників освітнього процесу, зокрема груп рівний-рівному</p> <p>Providing social, psychological and methodological support to students with diverse educational needs by providing special equipment, services and regular evaluation of the effectiveness of accessibility and support strategies.</p> <p>Compliance of all technological solutions for the educational process (including websites, online materials, etc.) with the standards of accessibility and usability for people with different educational needs.</p> <p>Coordination of all forms of support by the relevant specialized service/ department/center.</p> <p>Use social media as a tool to promote social, psychological and methodological support services for students, including those from vulnerable groups.</p> <p>Create support groups for different categories of participants in the educational process, including peer-to-peer groups</p>
<p>Обов'язкове навчання персоналу інклюзивних практик / Mandatory training of staff in inclusive practices</p>	<p>Розробка та впровадження універсальних стандартів інклюзивних практик для всіх відділів і факультетів для забезпечення однакового рівня підтримки і доступності по всьому університету.</p> <p>Регулярне навчання персоналу щодо інклюзивних методів та практик з акцентом на практичне застосування знань в освітньому процесі.</p> <p>Тренінги для персоналу щодо ознайомлення з новими методами ефективного дотримання принципів рівного доступу до інформації.</p> <p>Навчальні семінари з правових і технічних вимог доступності освітніх послуг відповідно до багатоманітності студентського контингенту.</p> <p>Навчання академічного персоналу універсального дизайну під час проєктування курсу.</p> <p>Обов'язкове навчання допоміжного персоналу для підтримки студентів з порушеннями психофізичного розвитку.</p> <p>Develop and implement universal standards for inclusive practices across all departments and faculties to ensure a consistent level of support and accessibility throughout the university.</p> <p>Regular staff training on inclusive methods and practices with an emphasis on the practical application of knowledge in the educational process.</p> <p>Trainings for staff to familiarize them with new methods of effective compliance with the principles of equal access to information.</p> <p>Training seminars on legal and technical requirements for accessibility of educational services in accordance with the diversity of the student population.</p> <p>Training academic staff in universal design during course design.</p> <p>Mandatory training of support staff to support students with disabilities.</p>

Закінчення таблиці 7 / Table 7 (ending)

1	2
<p>Моніторинг впровадження інклюзивних практик / Monitoring the implementation of inclusive practices</p>	<p>Комплексна система моніторингу й оцінки інклюзивних практик, яка допоможе ідентифікувати та розв'язувати проблеми на ранніх стадіях, а також оцінювати ефективність заходів. Регулярні опитування студентів, зокрема уточнення інформації щодо самоідентифікації до певної вразливої категорії, аналіз академічної успішності та залученості до освітнього процесу. Зворотній зв'язок від персоналу щодо системи навчання та підтримки інклюзивного освітнього середовища.</p> <p>A comprehensive system for monitoring and evaluating inclusive practices that will help identify and solve problems at an early stage, as well as assess the effectiveness of measures. Regular surveys of students, including clarification of information on self-identification in a particular vulnerable category, analysis of academic performance and involvement in the educational process. Feedback from staff on the system of training and support for an inclusive educational environment.</p>
<p>Співпраця та активне залучення усіх зацікавлених осіб до процесів управління та прийняття рішень задля створення інклюзивної спільноти / Cooperation and active involvement of all stakeholders in management and decision-making processes to create an inclusive community.</p>	<p>Скоординованість роботи між різними відділами ЗВО. Активна співпраця з органами та представниками студентського самоврядування, залучення студентів з-поміж представників вразливих категорій до процесів управління та прийняття рішень щодо вдосконалення якості освітніх послуг. Залучення широкої громадськості до обговорення проблеми доступності якісних освітніх послуг.</p> <p>Coordination of work between different departments of the HEI. Active cooperation with student self-government bodies and representatives, involvement of students from vulnerable categories in management and decision-making processes to improve the quality of educational services. Involving the general public in discussing the problem of access to quality educational services.</p>
<p>Ініціативи цільового набору / Targeted recruitment initiatives</p>	<p>Розширення інформаційних каналів вступу до університету, доступних для представників з-поміж вразливих груп. Зустрічі співробітників приймальної комісії з абітурієнтами з-поміж представників вразливих категорій для надання вичерпної інформації про рівність можливостей щодо доступу до освітніх послуг. Сприяння обміну ідеями, які висвітлюють позитивну співпрацю та практики надання допомоги студентам з-поміж вразливих груп. Суворий моніторинг систем, які використовуються для обслуговування студентів з порушеннями психофізичного розвитку.</p> <p>Expanding information channels for university admission available to representatives of vulnerable groups. Meetings of the admission committee staff with applicants from vulnerable categories to provide comprehensive information on equality of opportunity in access to educational services. Facilitate the exchange of ideas that highlight positive collaboration and practices in helping students from vulnerable groups. Strict monitoring of the systems used to serve students with disabilities.</p>

- Рівень доступності освітніх ресурсів: вимірювання кількості доступних навчальних ресурсів, таких, як адаптовані електронні книги, вебсайти, які відповідають стандартам WCAG (Web Content Accessibility Guidelines), або наявність спеціального обладнання для студентів з особливими освітніми потребами.
  - Кількість тренінгів та семінарів для університетської спільноти: кількість проведених заходів для підвищення обізнаності про інклюзію та багатоманітність серед студентів і персоналу, а також оцінка їхнього впливу на зміну ставлення та поведінки учасників освітнього процесу щодо сприйняття багатоманітності.
  - Індекс задоволеності студентів: регулярне анкетування студентів для оцінки їхнього сприйняття інклюзивності та доступності освітніх послуг відповідно до їхніх потреб, можливостей та очікувань. Це може включати питання про їхнє задоволення навчальними ресурсами, соціальною інтеграцією та загальним досвідом навчання в університеті.
  - Кількість звернень щодо питань про дискримінацію та практики їх розв'язання: моніторинг кількості звернень до служби підтримки з питань дискримінації та аналіз результатів їх розгляду може допомогти оцінити ефективність наявних механізмів захисту прав учасників освітнього процесу.
  - Рівень участі представників вразливих груп в університетському житті: кількісне вимірювання участі студентів з-поміж вразливих груп в академічних, культурних та соціальних ініціативах університету.
  - Показники рівних умов прийому на навчання та академічного успіху: аналіз даних про вступ та академічні досягнення студентів з з-поміж вразливих груп для виявлення можливих бар'єрів на шляху до отримання якісних освітніх послуг.
- Такий підхід до окреслення якісних і кількісних показників інклюзивного
- Student satisfaction index: regular surveys of students to assess their perception of inclusiveness and accessibility of educational services in accordance with their needs, capabilities, and expectations. This may include questions about their satisfaction with learning resources, social integration, and overall university experience.
  - The number of appeals on discrimination issues and the practice of resolving them: Monitoring the number of appeals to the discrimination support service and analyzing the results of their consideration can help assess the effectiveness of existing mechanisms for protecting the rights of participants in the educational process.
  - The level of participation of representatives of vulnerable groups in university life: Quantitative measurement of the participation of students from vulnerable groups in academic, cultural and social initiatives of the university.
  - Indicators of equal conditions for admission and academic success: analysis of data on enrollment and academic achievements of students from vulnerable groups to identify possible barriers to obtaining quality educational services.
- Such an approach to defining qualitative and quantitative indicators of an inclusive educational environment in the *institutional policy* dimension not only contributes to the development of a fair and open educational environment, but also ensures that inclusion becomes an integral part of culture and policy, responding to the challenges of our time and taking into account the needs of all students, including those from vulnerable groups.
- Typical problems of inclusive policy at the level of higher education institutions:*
- When developing an inclusive policy for higher education institutions, it is important to pay attention to the results of the All-Ukrainian study of readiness to develop

освітнього середовища за виміром *інституційна політика* не лише сприяє розбудові справедливого та відкритого освітнього середовища, але й забезпечує становлення інклюзії невід'ємною частиною культури і політики, відповідаючи на виклики сучасності та враховуючи потреби всіх студентів, зокрема з-поміж вразливих груп.

Типові проблеми інклюзивної політики на рівні закладу вищої освіти

При розробці інклюзивної політики ЗВО важливо звернути увагу на результати всеукраїнського дослідження готовності до розбудови інклюзивного освітнього середовища, результати якого вказують на слабкі сторони інституційної політики розбудови інклюзивного освітнього середовища. Основними виявленими проблемами з позиції студентства є:

- Недостатня соціальна підтримка для вразливих категорій студентів, що вимагає поліпшення у вигляді розширення доступних навчальних ресурсів та освітніх послуг, які б відповідали їхнім потребам.

- Потреба у вдосконаленні програм та ініціатив, які б сприяли задоволенню різноманітних освітніх потреб студентів. Важливо, щоб такі програми були гнучкими й адаптованими до специфіки ЗВО та соціального контексту (наприклад, період воєнного стану).

- Розширення та розвиток спеціалізованих служб, відділів або центрів, які займаються підтримкою студентів з особливими освітніми потребами. Це включає забезпечення належних ресурсів і компетенцій персоналу для ефективної допомоги студентам з-поміж вразливих категорій.

- Низький рівень матеріальної мотивації викладачів: забезпечення адекватної матеріальної стимуляції для викладачів, що працюють зі студентами з особливими освітніми потребами, є критично важливим для підтримки їхньої зацікавленості та відданості.

an inclusive educational environment, which indicates weaknesses in the institutional policy of developing an inclusive educational environment. The main problems identified from the perspective of students are:

- Insufficient social support for vulnerable categories of students, which requires improvement in the form of expanding the availability of educational resources and educational services that meet their needs.

- The need to improve programs and initiatives that would help meet the diverse educational needs of students. It is important that such programs are flexible and adapted to the specifics of the HEI and the social context (e.g., martial law).

- Expanding and developing specialized services, departments or centers that support students with special educational needs. This includes ensuring that staff have the appropriate resources and competencies to effectively assist students from vulnerable groups.

- Low level of financial motivation of teachers: Providing adequate financial incentives for teachers working with students with special educational needs is critical to maintaining their interest and commitment.

- Lack of systematic supervision and mentoring on inclusion: Providing regular support and professional development for staff involved in working with vulnerable students would be a powerful factor for positive change.

- The need for developed strategies and programs: It is important to ensure that the initiatives are sufficiently adapted to the needs of students.

- Uneven level of inclusiveness in different aspects of the educational process: better coordination between different forms of support is needed to ensure comprehensive assistance to all students.

- Legislative requirements and recommendations for incorporating inclusion into

- Відсутність систематичної супервізії та наставництва з питань інклюзії: забезпечення регулярної підтримки та професійного розвитку персоналу, залученого до роботи з вразливими категоріями студентів, стало би потужним фактором позитивних змін.

- Потреба в розвинених стратегіях і програмах: важливо забезпечити, щоб ініціативи були достатньо адаптованими до потреб студентів.

- Неоднаковість рівня інклюзивності в різних аспектах освітнього процесу: потрібна краща координація між різними формами підтримки для забезпечення комплексної допомоги всім студентам.

- Законодавчі вимоги та рекомендації щодо врахування інклюзії в нормативно-правовій базі ЗВО.

Інклюзивні практики закладу вищої освіти

Наступний вимір інклюзивного освітнього середовища – інклюзивні практики, що дозволяє оцінити, наскільки безпосередньо в освітньому процесі враховуються особливі освітні потреби різних груп, зокрема вразливих. Це також дозволяє ідентифікувати наявні обмеження і бар'єри, що перешкоджають створенню інклюзивного освітнього середовища для розробки стратегій їх подолання.

Запропоновані якісні індикатори демонструють глибину та широту інклюзивних практик, які можуть бути інтегровані в освітній процес. Вони є основою для створення інклюзивного освітнього середовища, що сприяє успіхові всіх студентів, незалежно від індивідуальних потреб.

На основі запропонованих якісних індикаторів ефективності інклюзивних практик ЗВО може розробити систему кількісних індикаторів, яка допоможе не тільки відстежувати прогрес та виявляти прогалини, а й забезпечити підґрунтя для стратегічних покращень освітньої практики. Наприклад:

the regulatory framework of higher education institutions.

Inclusive practices of higher education institutions

The next dimension of an inclusive educational environment is inclusive practices, which allows us to assess how directly the educational process takes into account the special educational needs of different groups, including vulnerable groups. It also allows us to identify existing limitations and barriers to creating an inclusive educational environment and develop strategies to overcome them.

The proposed qualitative indicators demonstrate the depth and breadth of inclusive practices that can be integrated into the educational process. They are the basis for creating an inclusive educational environment that promotes the success of all students, regardless of individual needs.

Based on the proposed qualitative indicators of the effectiveness of inclusive practices, an HEI can develop a system of quantitative indicators that will help not only track progress and identify gaps, but also provide a basis for strategic improvements in educational practice. For example:

- Percentage of students with disabilities or vulnerable categories enrolled and actively involved in the educational process, reflecting the level of accessibility and inclusiveness of educational programs.

- The number of adapted learning materials available in different formats (audio, video, Braille, electronic formats), which allows to measure the accessibility of educational content.

- The number of teachers who have undergone specialized training in inclusive education and universal design for learning, which indicates the readiness of staff to implement inclusive practices.

- Відсоток студентів з інвалідністю або вразливих категорій, зарахованих та активно залучених до освітнього процесу, що відображає рівень доступності та інклюзивності освітніх програм.

- Кількість адаптованих навчальних матеріалів, доступних у різних форматах (аудіо, відео, шрифт Брайля, електронні формати), що дозволяє виміряти доступність освітнього контенту.

- Кількість викладачів, які пройшли спеціалізовані тренінги з інклюзивної освіти та універсального дизайну навчання, що вказує на готовність персоналу впроваджувати інклюзивні практики.

- Кількість спеціально обладнаних аудиторій, що забезпечують фізичну доступність для осіб з особливими потребами.

- Відсоток звернень студентів до центрів підтримки, які отримали вчасну та ефективну допомогу, відображаючи якість і доступність студентської підтримки.

- Відсоток студентів, котрі здійснюють зворотний зв'язок про ефективність інклюзивних практик, який допоможе визначити реальне сприйняття та вплив заходів на студентське життя.

- Відсоток студентів, які використовують асистивні технології, що вказує на доступність та використання технологій для підтримки навчання студентів з особливими потребами.

- Відсоток студентів, задоволених інклюзивними практиками закладу (на основі анкетування чи зворотного зв'язку), що відображає ступінь задоволеності студентів інклюзивними зусиллями університету.

- Відсоток студентів з-поміж вразливих категорій, які беруть активну участь у студентському самоврядуванні та інших формах академічної діяльності, що дозволяє оцінити ступінь інтеграції та активної участі цих студентів у житті закладу.

Такий підхід до окреслення якісних і кількісних показників інклюзивного

- Number of specially equipped classrooms that provide physical accessibility for people with disabilities.

- Percentage of students who contacted support centers and received timely and effective assistance, reflecting the quality and accessibility of student support.

- Percentage of students who provide feedback on the effectiveness of inclusive practices, which will help determine the real perception and impact of measures on student life.

- Percentage of students using assistive technology, which indicates the availability and use of technology to support the learning of students with special needs.

- The percentage of students satisfied with the institution's inclusive practices (based on surveys or feedback), which reflects the degree of student satisfaction with the university's inclusive efforts.

- Percentage of students from vulnerable categories who are actively involved in student government and other forms of academic activity, which allows to assess the degree of integration and active participation of these students in the life of the institution.

Such an approach to defining qualitative and quantitative indicators of an inclusive educational environment in the dimension of *institutional practices* not only contributes to the development of a fair and open educational environment, but also ensures the practical implementation of inclusion, comprehensive and systematic implementation of an inclusive culture in educational institutions.

Typical problems of inclusive practices at the level of higher education institutions

Based on the all-Ukrainian study of the readiness of higher education institutions to develop an inclusive educational environment, several typical problems in the

Якісні індикатори інклюзивних практик закладу вищої освіти

Table 8

Qualitative indicators of inclusive practices of higher education institutions

Індикатори / Indicators	Практики для кожного індикатора / Practices for each indicator
1	2
Методи викладання та навчання / Teaching and learning methods	<p>Студентоцентрикований підхід з фокусом на студентів та навчання замість викладання. Різноманітні методи та стратегії навчання. Інтерактивні та групові методи навчання для залучення студентів. Використання адаптивних технологій під час навчання.</p> <p>Student-centered approach with a focus on the student and learning instead of teaching. Various learning methods and strategies. Interactive and group learning methods to engage students. Use of adaptive technologies in education.</p>
Адаптивність навчальних програм / Adaptability of training programs	<p>Застосування універсального дизайну для навчання (UDL): інтеграція словесних, візуальних і текстових представлень навчального матеріалу, різних засобів дії та вираження і різних способів залучення студентів. Гнучкість у плануванні та проведенні курсу для адаптації відповідно до потреб студентів. Регулярне оновлення та модифікація курсів для відповідності змінюваним потребам учасників освітнього процесу.</p> <p>Application of Universal Design for Learning (UDL): Integration of verbal, visual, and textual representations of learning material, different means of action and expression, and different ways of engaging students. Flexibility in planning and conducting the course to adapt to the needs of students. Regular updating and modification of courses to meet the changing needs of participants in the educational process.</p>
Доступність навчальних матеріалів для всіх / Accessibility of training materials for all	<p>Різні формати навчальних матеріалів, включаючи цифровий, аудіо та шрифт Брайля, для задоволення освітніх потреб студентів, зокрема з-поміж вразливих категорій. Суміжність навчальних матеріалів з асистивними технологіями.</p> <p>Various formats of educational materials, including digital, audio, and Braille, to meet the educational needs of students, including those from vulnerable groups. Compatibility of educational materials with assistive technologies.</p>
Багатоманітність у програмах і змісті курсу / Diversity in programs and course content	<p>Активна диверсифікація навчальної програми та змісту курсу допоможе студентам відчувати свою залученість.</p> <p>Active diversification of the curriculum and course content will help students feel engaged.</p>
Підтримка індивідуальних освітніх потреб / Support for individual educational needs	<p>Персоналізовані інструкції, для задоволення різноманітних потреб шляхом адаптації методів навчання та матеріалів. Наявність індивідуальних планів навчання. Гнучкий і додатковий час для навчання. Інформування студентів з-поміж вразливих категорій про можливості надання необхідної підтримки.</p> <p>Personalized instruction to meet different needs by adapting teaching methods and materials. Individualized learning plans are available. Flexible and additional time for studying. Informing students from vulnerable categories about opportunities to provide the necessary support.</p>

Закінчення таблиці 8 / Table 8 (ending)

<p>Інклюзивні стосунки та атмосфера / Inclusive relationships and atmosphere</p>	<p>Психологічно безпечна атмосфера, в якій студентам буде комфортно висловлювати свої потреби. Відкритість і прийняття багатоманітності серед студентів та персоналу. Гнучкі стратегії групування для надання студентам різноманітного досвіду взаємодії в групі.</p> <p>A psychologically safe atmosphere in which students feel comfortable expressing their needs. Openness and acceptance of diversity among students and staff. Flexible grouping strategies to provide students with a variety of group interaction experiences.</p>
<p>Асистивні технології та програмне забезпечення / Assistive technologies and software</p>	<p>Наявні скрінрідери та диктофони. Відповідні розміри екрана. Належний аудіовізуальний супровід. Інструменти з відкритим вихідним кодом, які можна застосовувати для оцінки веб-сторінок у поєднанні з індивідуальною оцінкою для нагляду за точністю. Наприклад: інструмент вебдоступності http://wave.webaim.org WAVE, який є інструментом на основі браузера, розробленим компанією Web Accessibility in Mind (WebAIM) для забезпечення відповідності вмісту вебсайту. Використання інструменту Color Contrast Analyzer (див. https://www.visionaustralia.org), щоб допомогти комбінаціям кольорів переднього плану та фону визначити, чи забезпечують вони достатню видимість кольорів. Програмна підтримка Browse Aloud, яка додає мовлення, читання та переклад до вебсайтів, спрощуючи доступ та участь студентів з дислексією, особам із порушеннями зору тощо.</p> <p>There are screen readers and voice recorders. Suitable screen size. Proper audiovisual support. Open-source tools that can be used to evaluate web pages in combination with a customized evaluation to oversee accuracy. For example: Web accessibility tool http://wave.webaim.org WAVE, which is a browser-based tool developed by Web Accessibility in Mind (WebAIM) to ensure that website content is compliant. Use the Color Contrast Analyzer tool (available at https://www.visionaustralia.org) to help you determine whether foreground and background color combinations provide sufficient color visibility. Browse Aloud software support that adds speech, reading, and translation to websites, making it easier for students with dyslexia, visual impairments, and more to access and participate.</p>
<p>Інтеграція адаптивних інтерфейсів / Integration of adaptive interfaces</p>	<p>Розробка вебсайтів та мобільних додатків, які автоматично адаптуються до потреб користувачів, наприклад, змінюючи розмір тексту або структуру контенту залежно від технологій, що їх використовують.</p> <p>Developing websites and mobile applications that automatically adapt to the needs of users, for example, by changing the size of text or the structure of content depending on the technology they use.</p>

освітнього середовища за виміром *інституційні практики* не лише сприяє розбудові справедливого та відкритого освітнього середовища, але й забезпечує практичну реалізацію інклюзії, комплексне і систематичне впровадження інклюзивної культури в освітніх установах.

implementation of inclusive practices were identified:

- Insufficient information and communication infrastructure: Lack of necessary technical support, assistive technologies and software that meets the principles of accessibility, flexibility and openness for different

Типові проблеми інклюзивних практик на рівні закладу вищої освіти

На основі всеукраїнського дослідження готовності ЗВО до розбудови інклюзивного освітнього середовища було виявлено кілька типових проблем у впровадженні інклюзивних практик:

- Недостатня інформаційно-комунікаційна інфраструктура: брак необхідної технічної підтримки, асистивних технологій і програмного забезпечення, що відповідає принципам доступності, гнучкості та відкритості для різних груп студентів, зокрема з-поміж вразливих категорій.

- Освітні програми та курси часто не адаптовані до індивідуальних потреб і можливостей студентів, що вказує на потребу більш глибокого врахування різноманітних освітніх потреб.

- Формальне впровадження індивідуальних навчальних планів, що не забезпечує достатньої підтримки, необхідної для ефективного навчання студентів з особливими потребами.

- Обмежене фінансування інклюзивних ініціатив в ЗВО ставить під загрозу реалізацію ефективних інклюзивних практик та доступність навчання для студентів з особливими освітніми потребами.

- Недостатність цифрових технологій для підтримки студентів з особливими освітніми потребами.

- Недосконала нормативно-правова база щодо імплементації інклюзивних практик: нормативно-правові акти, що регулюють адаптацію освітніх програм і курсів, потребують деталізації та уточнення для ефективнішого впровадження інклюзивних практик для різних категорій студентів.

Ці виклики вимагають систематичних зусиль для забезпечення інклюзивного та доступного освітнього середовища, що відповідає потребам усіх учасників освітнього процесу.

groups of students, including vulnerable groups.

- Educational programs and courses are often not adapted to the individual needs and capabilities of students, which points to the need for a deeper consideration of diverse educational needs.

- Formal implementation of individualized curricula, which does not provide sufficient support for effective learning for students with special needs.

- Limited funding for inclusive initiatives in higher education institutions jeopardizes the implementation of effective inclusive practices and access to education for students with special educational needs.

- Lack of digital technologies to support students with special educational needs.

- Imperfect regulatory framework for the implementation of inclusive practices: regulations governing the adaptation of educational programs and courses need to be detailed and clarified to ensure more effective implementation of inclusive practices for different categories of students.

These challenges require systematic efforts to ensure an inclusive and accessible educational environment that meets the needs of all participants in the educational process.

The mechanism of using indicators of inclusive educational environment of higher education institutions:

Aligning the development of an inclusive educational environment with other priorities of higher education institutions is a complex task that requires a strategic approach and active cooperation between different stakeholders. Higher education institutions face numerous challenges, including limited funding, the need to upgrade infrastructure, ensuring the quality of higher education, and the need for accessibility

Механізм використання індикаторів інклюзивного освітнього середовища ЗВО

Узгодження розбудови інклюзивного освітнього середовища з іншими пріоритетами розвитку ЗВО є комплексним завданням, яке вимагає стратегічного підходу та активної співпраці між різними зацікавленими сторонами. ЗВО стикаються з численними викликами, включаючи обмеженість фінансування, необхідність оновлення інфраструктури, забезпечення якості вищої освіти, а також потребу в доступності освітніх послуг для здобувачів вищої освіти з різними потребами.

Запропоновані індикатори можна використовувати для досягнення різних цілей розбудови інклюзивного освітнього середовища з різними сферами застосування. Наприклад, застосування індикаторів дозволяє:

- Визначати сильні та слабкі сторони освітнього середовища з огляду на доступність, рівність та багатоманітність студентського контингенту, що дозволяє сфокусуватися на конкретних завданнях для вдосконалення.

- Визначати наявні можливості та необхідні ресурси для розбудови інклюзивного освітнього середовища.

- Враховувати конкретні потреби різних груп учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих категорій, у схемах або формулах фінансового розподілу.

- Здійснювати моніторинг змін в освітньому середовищі та відстежувати прогрес для внесення необхідних коректив у стратегію розвитку інклюзивного освітнього середовища.

- Стимулювати та сприяти досконалості викладання, враховуючи процеси Євроінтеграції та сучасні світові тенденції розвитку вищої освіти.

Ці загальні сфери застосування індикаторів інклюзії в освітньому середовищі не є вичерпним переліком, проте вказують на практичне застосування запропонованих індикаторів. Деякі індикатори можуть

of educational services for students with different needs.

The proposed indicators can be used to achieve different goals of building an inclusive educational environment with different applications. For example, the use of indicators allows:

- Identify the strengths and weaknesses of the educational environment in terms of accessibility, equity, and diversity of the student population, which allows you to focus on specific tasks for improvement.

- Identify opportunities and resources available to develop an inclusive educational environment.

- Take into account the specific needs of different groups of participants in the educational process, including vulnerable groups, in financial allocation schemes or formulas.

- Monitor changes in the educational environment and track progress to make necessary adjustments to the strategy for developing an inclusive educational environment.

- To stimulate and promote excellence in teaching, taking into account the processes of European integration and current global trends in higher education.

These general areas of application of indicators of inclusion in the educational environment are not an exhaustive list, but indicate the practical application of the proposed indicators. Some indicators may not be relevant, depending on specific circumstances, available opportunities, or strategic directions of the HEI's development.

For the effective implementation of indicators of inclusive educational environment in the practice of higher education institutions, the *model "Input and Resources – Process – Result"*, adapted to the context of higher education, is valuable (see Fig. 9). It helps to identify and optimize various elements that contribute to the inclusiveness of the

бути не актуальними, залежно від конкретних обставин, наявних можливостей або стратегічних напрямів розвитку ЗВО.

Для ефективного впровадження індикаторів інклюзивного освітнього середовища в практику ЗВО цінною є модель «Вхідні дані та ресурси – Процес – Результат», адаптована до контексту вищої освіти (див. рис. 9). Це допомагає ідентифікувати та оптимізувати різні елементи, які сприяють інклюзивності освітнього середовища ЗВО.

Ця модель складається з трьох основних елементів:

– Вхідні дані та ресурси: це ресурси або умови, необхідні для досягнення бажаних змін щодо інклюзивності освітнього середовища. Це можуть бути фінансові ресурси, ІКТ інфраструктура, навчальні матеріали, людські ресурси (викладачі, спеціалісти з інклюзії) тощо. Важливо враховувати не лише те, що треба, але й те, що вже є в наявності. Наприклад, може бути корисним провести аудит наявних інклюзивних інструментів, програмного забезпечення, навчальних матеріалів та іншого, щоб виявити можливості для покращення або оптимізації.

– Освітній процес: цей компонент включає методи викладання та навчання, які перетворюють вхідні дані в очікувані результати. Важливо враховувати не тільки кінцеві результати, але й те, як здійснюється освітній процес. Наприклад, якість навчання, гнучкість викладання, рівень залучення здобувачів вищої освіти до освітнього процесу, наявність додаткової підтримки для здобувачів вищої освіти та викладачів – це важливі аспекти, які можуть значно вплинути на кінцевий результат. Крім того, для повноти картини варто додати індикатори, що вимірюють ефективність процесів у розбудові інклюзивного середовища. Наприклад, час, витрачений на адаптацію навчальних матеріалів, кількість проведених тренінгів для викладачів, рівень задоволеності студентів навчальними практиками тощо.

educational environment of a higher education institution.

This model consists of three main elements:

– Inputs and resources: are the resources or conditions necessary to achieve the desired changes in the inclusiveness of the educational environment. These can include financial resources, ICT (information and cultural technologies) infrastructure, teaching materials, human resources (teachers, inclusion specialists), etc. It is important to consider not only what is needed, but also what is already available. For example, it may be useful to audit existing inclusive tools, software, training materials, etc. to identify opportunities for improvement or optimization.

– The educational process: This component includes teaching and learning methods that transform inputs into expected outputs. It is important to consider not only the final results, but also how the educational process is carried out. For example, the quality of teaching, flexibility of teaching, the level of involvement of higher education students in the educational process, the availability of additional support for higher education students and teachers are important aspects that can significantly affect the final result. In addition, to complete the picture, it is worth adding indicators that measure the effectiveness of processes in building an inclusive environment. For example, the time spent on adapting teaching materials, the number of trainings conducted for teachers, the level of student satisfaction with teaching practices, etc.

– Result: This refers to the tangible and intangible results that result from the development of an inclusive educational environment.

The application of this model requires constant monitoring and adjustment to ensure that the educational environment

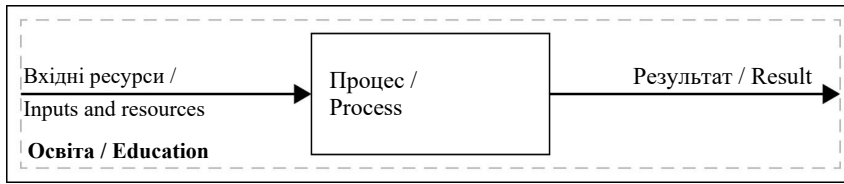

Рисунок 9. Модель «Вхідні дані та ресурси – Процес – Результат» для розбудови інклюзивного освітнього середовища ЗВО

Figure 9. Model “Input and Resources – Process – Result” for the development of an inclusive educational environment of a higher education institution

– Результат: це стосується матеріальних і нематеріальних результатів, які є наслідком розбудови інклюзивного освітнього середовища.

Застосування цієї моделі вимагає постійного моніторингу та коригування для забезпечення реагування освітнього середовища на потреби всіх здобувачів вищої освіти, зокрема з-поміж вразливих категорій. Моніторинг визначається як систематичний процес періодичного або безперервного спостереження чи тестування для визначення рівня або значення показників із встановленими цілями якості або цільовими значеннями. Моніторинг є важливим у будь-якому процесі безперервного вдосконалення та діє як механізм зворотного зв'язку, поєднуючи результати з наданням вхідних ресурсів / ресурсів і перепроєктуванням процесу (див. рис. 10).

Моніторинг може відбуватися на різних інституційних рівнях – від менеджменту ЗВО до гарантів освітніх

is responsive to the needs of all higher education students, including those from vulnerable categories. Monitoring is defined as a systematic process of periodic or continuous observation or testing to determine the level or value of indicators against established quality objectives or target values. Monitoring is important in any continuous improvement process and acts as a feedback mechanism, linking results to the provision of inputs/resources and process redesign (see Fig. 10).

Monitoring can take place at different institutional levels – from the management of higher education institutions to the guarantors of educational (educational and professional) programs and academic staff. The results of such monitoring may be available to all stakeholders or limited to those directly involved in the management of educational processes.

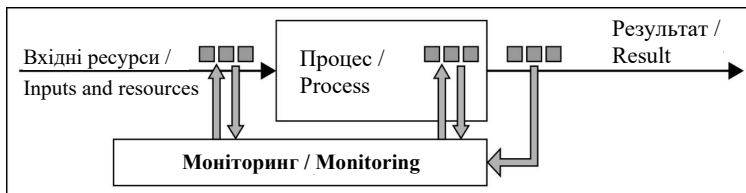

Рисунок 10. Модель «Вхідні дані та ресурси – Процес – Результат» для розбудови інклюзивного освітнього середовища ЗВО

Figure 10. Model “Input and Resources – Process – Result” for the development of an inclusive educational environment of a higher education institution

(освітньо-професійних) програм та академічного персоналу. Результати такого моніторингу можуть бути доступними для всіх зацікавлених сторін або обмежені тими, хто безпосередньо залучений до управління освітніми процесами.

Тоді як індикатори орієнтовані переважно на результат, ця модель підкреслює потребу в індикаторах, які також зосереджуються на вхідних ресурсах / ресурсах і процесах. Це допомагає зрозуміти, чому результати можуть або не можуть змінитися, дозволяючи коригувати розподіл ресурсів чи покращувати процеси за необхідності.

While indicators are predominantly output-oriented, this model emphasizes the need for indicators that also focus on inputs/resources and processes. This helps to understand why results may or may not change, allowing you to adjust resource allocation or improve processes as needed.

РОЗДІЛ 4
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА
ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

SECTION 4
ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF ENSURING
AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT
OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

**4.1 Експериментальна
організаційна модель діяльності
спеціального навчально-
реабілітаційного підрозділу
та/або групи психолого-
педагогічного супроводу**

Створення спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу передбачено Законом України «Про вищу освіту» (стаття 33) та постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 635 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти (пункт 6). Згідно з Порядком, спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ або група психолого-педагогічного супроводу виконує такі завдання: співпрацює із структурними підрозділами ЗВО щодо організації інклюзивного навчання та забезпечення навчально-реабілітаційного супроводу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами; розробляє індивідуальний навчальний план здобувача освіти з особливими освітніми потребами, проводить моніторинг його виконання, вносить до нього зміни; організовує підготовку

**4.1 Experimental organizational
model of a special educational and
rehabilitation unit
and/or psychological
and pedagogical support
group**

The creation of a special educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group is provided for by the Law of Ukraine “On Higher Education” (Article 33) and the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 10, 2019. № 635 “On Approval of the Procedure for Organizing Inclusive Education in Higher Education Institutions (paragraph 6). According to the Procedure, a special educational and rehabilitation unit or psychological and pedagogical support group performs the following tasks: Collaborates with the structural units of the higher education institution (HEI) to organize inclusive education and ensure educational and rehabilitation support for students with special educational needs; develops an individual educational plan for students with special educational needs, monitors its implementation, and makes adjustments; organizes the training (professional

(підвищення кваліфікації) науково-педагогічних працівників ЗВО та соціальних працівників, волонтерів для роботи із здобувачами освіти з особливими освітніми потребами шляхом проведення лекцій, семінарів, тренінгів, засідань за круглим столом тощо; консулює та надає методичну допомогу науково-педагогічним працівникам ЗВО щодо організації освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами; провадить інформаційно-просвітницьку діяльність з формування толерантного ставлення до здобувачів освіти з особливими освітніми потребами; співпрацює із закладами соціального захисту населення, громадськими об'єднаннями з метою провадження волонтерської діяльності, спрямованої на підтримку здобувачів освіти з особливими освітніми потребами.

Ми пропонуємо експериментальну організаційну модель діяльності спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу, яка враховує сучасні вимоги до інклюзивної освіти та потреби всіх учасників освітнього процесу, передбачає співпрацю з інклюзивно-ресурсними центрами та уникає дублювання їхніх функцій, забезпечуючи при цьому ефективну підтримку, адаптацію, інтеграцію та професійний розвиток через упровадження інклюзивних культур, політик і практик.

Так, *спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ та/або група психолого-педагогічного супроводу* в ЗВО є структурним елементом, створеним для забезпечення підтримки всіх учасників освітнього процесу, включаючи здобувачів вищої освіти, викладачів, менеджмент та допоміжний персонал, що сприятиме створенню стійкого, інклюзивного та сприятливого середовища для навчання та розвитку, що є запорукою успішного майбутнього для всієї країни.

development) of academic staff, social workers, and volunteers in HEIs to work with students with special educational needs by conducting lectures, seminars, trainings, roundtable discussions, etc.; provides consultations and methodological support to academic staff regarding the organization of the educational process for students with special educational needs; conducts information and awareness-raising activities to foster a tolerant attitude towards students with special educational needs; collaborates with social protection institutions and public organizations to carry out volunteer activities aimed at supporting students with special educational needs.

We propose an experimental organizational model for a special educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group that takes into account the current requirements for inclusive education and the needs of all participants in the educational process, provides for cooperation with inclusive resource centers and avoids duplication of their functions, while providing effective support, adaptation, integration and professional development through the introduction of inclusive culture, policies and practices.

Thus, a special educational and rehabilitation unit and/or a psychological and pedagogical support group in an HEI is a structural element created to provide support to all participants in the educational process, including higher education students, teachers, management and support staff, which will help create a sustainable, inclusive and supportive environment for learning and development, which is the key to a successful future for the whole country.

Mission: creation of an inclusive, supportive and barrier-free inclusive educational environment in higher education institutions that provides equal opportunities for all participants in the educational process,

Місія: створення інклюзивного, підтримувального та безбар'єрного інклюзивного освітнього середовища в ЗВО, яке забезпечує рівні можливості для всіх учасників освітнього процесу, сприяє їхньому психологічному комфорту, соціальній інтеграції та професійному зростанню, розвиваючи інклюзивну культуру, політику та практики.

Мета: сприяння успішній адаптації, інтеграції та професійному розвитку учасників освітнього процесу через запровадження інклюзивних культур, політик і практик.

Принципи роботи спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу:

- інклюзивності (забезпечення рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу, незалежно від їхніх фізичних, соціальних, релігійних, расових, економічних чи інших потреб);
- індивідуального підходу (врахування індивідуальних потреб кожного учасника освітнього процесу);
- співпраці та партнерства (ефективна взаємодія з усіма структурними підрозділами закладу вищої освіти, інклюзивно-ресурсними центрами, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами);
- комплексності (надання широкого спектра послуг і підтримки, включаючи навчально-організаційний, психолого-педагогічний та соціально-реабілітаційний супровід);
- моніторингу та оцінки (регулярний моніторинг і оцінка ефективності діяльності підрозділу з метою постійного вдосконалення);
- етичності та конфіденційності (дотримання етичних норм і забезпечення конфіденційності інформації про учасників освітнього процесу з особливими потребами);
- відкритості (забезпечення доступності інформації про діяльність спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного

promotes their psychological comfort, social integration and professional growth, developing inclusive culture, policies and practices.

Objective: Promoting successful adaptation, integration and professional development of participants in the educational process through the introduction of inclusive culture, policies and practices.

Principles of operation of a special educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group:

- inclusiveness (ensuring equal opportunities for all participants in the educational process, regardless of their physical, social, religious, racial, economic or other needs);
- individual approach (taking into account the individual needs of each participant in the educational process);
- cooperation and partnership (effective interaction with all structural units of the higher education institution, inclusive resource centers, public organizations and other stakeholders);
- Comprehensiveness (provision of a wide range of services and support, including educational and organizational, psychological and pedagogical, and social rehabilitation support);
- monitoring and evaluation (regular monitoring and evaluation of the unit's performance for continuous improvement);
- ethics and confidentiality (compliance with ethical standards and ensuring the confidentiality of information about participants in the educational process with special needs);
- openness (ensuring that information about the activities of a special educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group is available to all participants in the educational process and the public);
- voluntariness (participation in programs and services provided by the specialized educational-rehabilitation unit and/or

супроводу для всіх учасників освітнього процесу та громадськості);

- добровільності (участь у програмах та послугах, які надаються спеціальним навчально-реабілітаційним підрозділом та/або групою психолого-педагогічного супроводу здійснюється за запитом на добровільних засадах, з урахуванням бажань і потреб кожного учасника).

На нашу думку, склад спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу залежить від можливостей ЗВО і може передбачати модульний підхід із залученням необхідних фахівців, які будуть забезпечувати супровід учасників освітнього процесу як на рівні університету, так і на індивідуальному рівні. Кожен ЗВО відповідно до своїх потреб може сформувати команду з постійних і тимчасових учасників. До постійних учасників належать фахівці, які працюють на постійній основі та забезпечують базові функції підрозділу/ групи супроводу. Залучені учасники – експерти, волонтери та консультанти, які залучаються до виконання специфічних завдань або проєктів.

Форми роботи спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу: індивідуальні консультації та сесії; групові заняття і тренінги; спеціальні заходи для соціальної інтеграції та реабілітації; освітні семінари та вебінари; культурні заходи (фестивалі, виставки, круглі столи); розробка та впровадження політик інклюзії; співпраця з інклюзивно-ресурсними центрами та іншими зацікавленими сторонами; моніторинг і зворотній зв'язок тощо.

Етапи роботи спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу

Допомога надається тим учасникам освітнього процесу, які добровільно звертаються до навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу, заповнивши *рестраційну*

the psychological-pedagogical support group is carried out upon request on a voluntary basis, taking into account the wishes and needs of each participant).

In our opinion, the composition of a special educational and rehabilitation unit and/or a psychological and pedagogical support group depends on the capabilities of the HEI and may involve a modular approach with the involvement of the necessary specialists who will provide support to participants in the educational process both at the university and at the individual level. Each HEI can form a team of permanent and temporary participants according to its needs. Permanent participants include specialists who work on a permanent basis and provide basic functions of the support unit/group. Involved participants are experts, volunteers, and consultants who are engaged to perform specific tasks or projects.

Forms of work of a special educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group: individual counseling and sessions; group classes and trainings; special events for social integration and rehabilitation; educational seminars and webinars; cultural events (festivals, exhibitions, round tables); development and implementation of inclusion policies; cooperation with inclusive resource centers and other stakeholders; monitoring and feedback, etc.

Stages of work of a special educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group: Assistance is provided to those participants in the educational process who voluntarily contact the educational-rehabilitation unit and/or the psychological-pedagogical support group by filling out a registration form. The form contains several sections, including personal data, contact information, the participant's

анкету, яка містить декілька розділів, зокрема особисті дані, контактну інформацію, роль учасника освітнього процесу, інформацію про труднощі, інформацію про потреби та інформовану згоду. Ця анкета допомагає забезпечити *готовність підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу до роботи*, а саме проаналізувати поточну ситуацію й оцінити потреби, а також спланувати *стратегії реагування і мобілізувати ресурси*, підключивши необхідних фахівців, організувати команди супроводу й реалізувати його зміст, здійснити моніторинг, провести аналіз та оцінювання. Отже, ми виділяємо два етапи роботи спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу:

1. Упровадження дієвої системи виявлення потреб у підтримці учасників освітнього процесу.

2. Реагування на потреби учасників освітнього процесу.

Відповідно до подвійного підходу для сприяння успішній адаптації, інтеграції та професійному розвитку всіх учасників освітнього процесу через упровадження інклюзивних культур, політик та практик ми визначили головні компоненти експериментальної організаційної моделі діяльності спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу, які ЗВО можуть виключати або доповнювати залежно від етапу роботи та потреб учасників освітнього процесу.

Компоненти експериментальної організаційної моделі діяльності спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу.

1. *Організаційна співпраця:*

- Співпраця з усіма структурними підрозділами для організації інклюзивного освітнього середовища ЗВО.

- Координація груп супроводу учасників освітнього процесу як на рівні університету, так і на індивідуальному рівні.

role in the educational process, information about difficulties, information about needs, and informed consent. This questionnaire helps to ensure that the psycho-pedagogical support unit and/or group is ready to work, namely to analyze the current situation and assess needs, as well as to plan response strategies and mobilize resources by involving the necessary specialists, organize support teams and implement its content, monitor, analyze and evaluate. Thus, we distinguish two stages of work of a special educational and rehabilitation unit and/or a psychological and pedagogical support group:

1. Implementation of an effective system for identifying support needs of participants in the educational process.

2. Responding to the needs of participants in the educational process.

In accordance with the dual approach to promote successful adaptation, integration and professional development of all participants in the educational process through the introduction of inclusive culture, policies and practices, we have identified the main components of the experimental organizational model of a special educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group, which HEIs can exclude or supplement depending on the stage of work and the needs of the participants in the educational process.

Components of an experimental organizational model of a special educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group

1. *Organizational cooperation:*

- Collaboration with all structural units to organize an inclusive educational environment of the university.

- Coordination of support groups for participants of the educational process both

- Співпраця з громадськими організаціями, урядовими структурами та іншими акторами для підтримки учасників освітнього процесу з особливими потребами.

- Співпраця з інклюзивно-ресурсними центрами для координації зусиль та обміну інформацією.

- Консультування з партнерами та зацікавленими сторонами.

- Розробка планів та механізмів координації співпраці.

2. Формування інклюзивної культури:

- Формування цінностей і принципів інклюзії, які пронизують всю діяльність ЗВО.

- Підтримка різноманіття серед усіх учасників освітнього процесу.

- Сприяння організації заходів, спрямованих на підвищення обізнаності про інклюзію та її значення для всіх учасників освітнього процесу.

- Участь у процесі набору кадрів, розвитку людських ресурсів, піклуванні про персонал.

- Відкрита та прозора комунікація з усіма учасниками освітнього процесу щодо інклюзивних ініціатив і практик; використання в освітньому процесі ЗВО інклюзивної мови.

3. Створення та перегляд інклюзивних політик:

- Розробка та впровадження політик і регламентів, що підтримують інклюзію в ЗВО, забезпечення інклюзивності у прийнятті рішень.

- Встановлення чітких процедур для забезпечення інклюзивного освітнього середовища в ЗВО.

- Забезпечення доступності процесу ухвалення рішень для осіб з особливими потребами.

- Участь у процесі деінституціоналізації з метою забезпечення інклюзивності для осіб з особливими потребами.

at the university level and at the individual level.

- Cooperation with NGOs, government agencies, and other actors to support students with special needs.

- Cooperation with inclusive resource centers to coordinate efforts and share information.

- Consultation with partners and stakeholders.

- Developing plans and mechanisms for coordinating cooperation.

2. Creating an Inclusive Culture:

- Formation of values and principles of inclusion that permeate all activities of higher education institutions.

- Supporting diversity among all participants in the educational process.

- Promoting the organization of events aimed at raising awareness of inclusion and its importance for all participants in the educational process.

- Participation in the recruitment process, human resource development, and staff care.

- Open and transparent communication with all participants in the educational process regarding inclusive initiatives and practices; use of inclusive language in the educational process of higher education institutions.

3. Creating and reviewing inclusive policies:

- Developing and implementing policies and regulations that support inclusion in HEIs, ensuring inclusiveness in decision-making.

- Establishing clear procedures for ensuring an inclusive educational environment in higher education institutions.

- Ensure that decision-making is accessible to people with disabilities.

- Participation in the process of deinstitutionalization to ensure inclusiveness for people with special needs.

4. *Завпровадження інклюзивних практик:*

- Надання навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціально-реабілітаційного супроводу для всіх учасників освітнього процесу.
- Надання консультацій та методичної допомоги науково-педагогічним працівникам щодо організації освітнього процесу для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами.
- Підготовка спеціалізованих навчальних матеріалів та ресурсів для здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами.
- Проведення тренінгів та семінарів для менеджменту, викладачів і допоміжного персоналу для підвищення їхньої компетентності в питаннях інклюзії.
- Забезпечення підтримки допоміжного персоналу, який працює з особами з особливими потребами.
- Проведення інформаційно-просвітницької діяльності для формування толерантного ставлення до осіб з особливими потребами в університетській спільноті.
- Обмін досвідом і дієвими практиками з навчально-реабілітаційними підрозділами та/або групами психолого-педагогічного супроводу інших ЗВО.

5. *Забезпечення матеріально-технічної складової:*

- Упровадження універсального дизайну в освітньому процесі, забезпечення доступності будівель, споруд і приміщень ЗВО відповідно до чинних державних будівельних норм і стандартів;
- Сприяння забезпеченню розумного пристосування, а саме: фізичні зміни в робочому середовищі, наприклад, установка пандусів або ліфтів; модифікація робочих завдань або графіка для відповідності потребам працівника з особливими потребами; надання спеціалізованого обладнання або програмного забезпечення, яке дозволяє людині виконувати свої обов'язки;

4. *Implementation of Inclusive practices:*

- Providing educational, organizational, psychological, pedagogical and social rehabilitation support for all participants in the educational process.
- Providing advice and methodological assistance to academic staff on the organization of the educational process for students with special educational needs.
- Preparation of specialized educational materials and resources for higher education students with special educational needs.
- Conducting trainings and seminars for management, teachers and support staff to increase their competence in inclusion issues.
- Providing support to support staff working with people with special needs.
- Conducting awareness-raising activities to foster tolerant attitudes towards people with special needs in the university community.
- Exchange of experience and effective practices with educational and rehabilitation units and/or psychological and pedagogical support groups of other higher education institutions.

5. *Provision of the material and technical component:*

- Implementation of universal design in the educational process, ensuring accessibility of buildings, structures and premises of higher education institutions in accordance with current state building codes and standards;
- Promoting reasonable accommodation, namely: physical changes to the work environment, such as installing ramps or elevators; modifying work tasks or schedules to meet the needs of an employee with disabilities; providing specialized equipment or software to enable a person to perform their duties; providing access to information in alternative formats, such as Braille or audio; providing

забезпечення доступу до інформації в альтернативних форматах, наприклад, у шрифті Брайля або в аудіоформаті; надання допоміжних технологій або персоналу, як-от сурдоперекладачі для осіб з порушеннями слуху.

- Урахування потреб учасників освітнього процесу з особливими потребами при плануванні бюджету.

- Залучення додаткових ресурсів для підтримки учасників освітнього процесу з особливими потребами.

6. Здійснення постійного моніторингу та оцінки:

- Регулярний моніторинг ефективності запроваджених політик та практик в ЗВО та їх коригування на основі отриманих даних.

- Збирання та аналіз даних щодо потреб учасників освітнього процесу з особливими освітніми потребами, оцінювання та аналіз потреб, забезпечення механізму подання повідомлень і скарг.

- Проведення оцінки ефективності діяльності навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу й коригування планів на основі отриманих даних.

- Збір та аналіз відгуків від усіх учасників освітнього процесу для вдосконалення роботи навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу.

- Підтримка та реалізація дослідницьких ініціатив, що стосуються інклюзії.

Представлена модель спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу забезпечить комплексний підхід до підтримки всіх учасників освітнього процесу, сприятиме їхній успішній інтеграції, соціалізації та професійному розвитку, а також розвитку інклюзивної культури, політик і практик в ЗВО згідно з чинним законодавством.

assistive technology or personnel, such as sign language interpreters for the hearing impaired.

- Taking into account the needs of participants in the educational process with special needs when planning the budget.

- Attracting additional resources to support participants in the educational process with special needs.

6. Conducting ongoing monitoring and evaluation:

- Regular monitoring of the effectiveness of the policies and practices implemented in higher education institutions and their adjustment based on the data obtained.

- Collecting and analyzing data on the needs of participants in the educational process with special educational needs, assessing and analyzing needs, providing a mechanism for reporting and complaints.

- Evaluating the effectiveness of the educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group and adjusting plans based on the data obtained.

- Collecting and analyzing feedback from all participants in the educational process to improve the work of the educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group.

- Supporting and implementing research initiatives related to inclusion.

The presented model of a special educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group will provide a comprehensive approach to supporting all participants in the educational process, facilitate their successful integration, socialization and professional development, as well as the development of an inclusive culture, policies and practices in higher education institutions in accordance with current legislation.

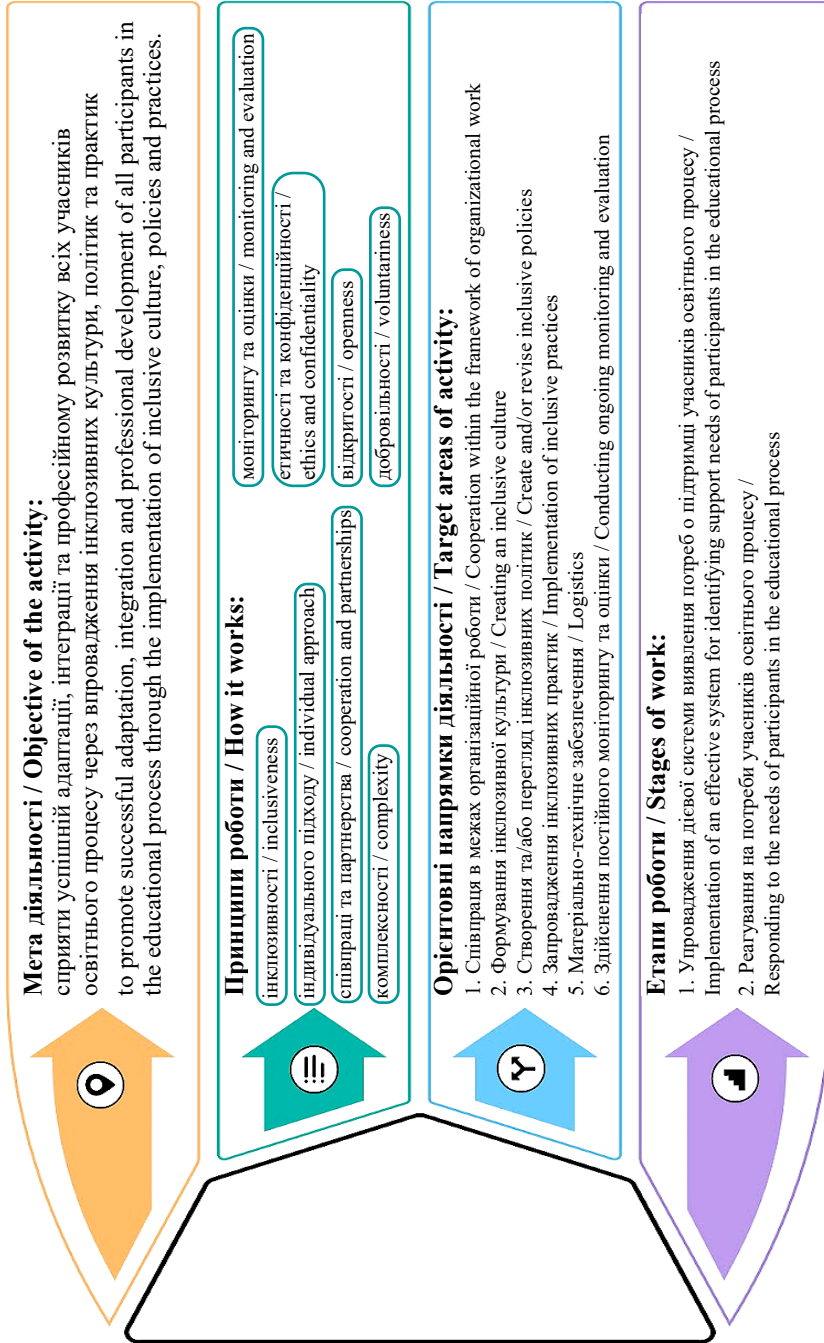

Рисунок 11. Експериментальна організаційна модель діяльності спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу
Figure 11. Experimental organizational model of a special educational unit and/or psychological and pedagogical support group

Очікувані результати діяльності навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу

1. Підвищення якості навчання та адаптації всіх учасників освітнього процесу.

2. Забезпечення психологічного комфорту та професійного розвитку викладачів, менеджменту й допоміжного персоналу ЗВО.

3. Створення підтримувального та безбар'єрного інклюзивного освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу.

4. Розвиток інклюзивної культури, політики та практик в ЗВО.

5. Зміцнення співпраці з інклюзивно-ресурсними центрами та іншими акторами для забезпечення інклюзивного освітнього середовища ЗВО.

6. Підвищення кваліфікації викладачів, менеджменту та допоміжного персоналу ЗВО в питаннях інклюзивної освіти.

7. Забезпечення матеріально-технічної бази ЗВО для підтримки інклюзивного освітнього середовища.

8. Регулярний моніторинг та оцінка ефективності діяльності навчально-реабілітаційного підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу для постійного вдосконалення.

4.2 Навчально-організаційний, психолого-педагогічний та соціально-реабілітаційний супровід учасників освітнього процесу

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 636 від 10.07.2019 р. «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти» з метою організації інклюзивного

Expected results of the educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group

1. Improving the quality of learning and adaptation of all participants in the educational process.

2. Ensuring psychological comfort and professional development of teachers, management and support staff of higher education institutions.

3. Creating a supportive and barrier-free inclusive educational environment for all participants in the educational process.

4. Development of inclusive culture, policies and practices in higher education institutions.

5. Strengthening cooperation with inclusive resource centers and other actors to ensure an inclusive educational environment in HEIs.

6. Professional development of teachers, management and support staff of higher education institutions in inclusive education.

7. Ensuring the material and technical base of higher education institutions to support an inclusive educational environment.

8. Regular monitoring and evaluation of the effectiveness of the educational and rehabilitation unit and/or psychological and pedagogical support group for continuous improvement.

4.2 Educational, organizational, psychological, pedagogical and social rehabilitation support for participants in the educational process

In accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 636 dated 10.07.2019 “The Procedure for Organizing Inclusive Education in Higher Education Institutions” for the

навчання у ЗВО в межах наявної штатної чисельності може створюватися спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ або група психолого-педагогічного супроводу, до складу якої залучаються науково-педагогічні працівники ЗВО, представники його адміністрації та інші фахівці за потреби. Ці фахівці фактично здійснюють спеціальний навчально-реабілітаційний супровід здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. Керуючись п. 13 Постанови, ми розробили три програми: «Програму навчально-організаційного супроводу учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу закладів вищої освіти», «Програму психолого-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу закладів вищої освіти», «Програму соціально-реабілітаційного супроводу учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу закладів вищої освіти».

При цьому ми розуміємо *навчально-організаційний супровід* як комплекс заходів, що забезпечують адаптацію освітнього процесу відповідно до індивідуальних потреб усіх його учасників, створення сприятливих умов для їхнього навчання та розвитку; *психолого-педагогічний супровід* як системну діяльність, що включає надання психологічної та педагогічної допомоги здобувачам освіти з особливими освітніми потребами під час освітнього процесу; *соціально-реабілітаційний супровід* – заходи щодо створення умов для соціальної та соціально-побутової підтримки здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, зокрема надання інформації та допомоги у влаштуванні в гуртожиток, отриманні технічних засобів реабілітації, організації волонтерської допомоги для підтримки таких здобувачів освіти.

purpose of organizing inclusive education in higher education institutions within the existing staffing level, a special educational and rehabilitation unit or a group of psychological and pedagogical support may be created, which includes academic staff of the higher education institution, representatives of its administration and other specialists as needed. These specialists actually provide special educational and rehabilitation support for students with special educational needs. Guided by p. 13 By the Resolution, we have developed three programs: “Program of educational and organizational support of participants of the educational process, management, support staff of higher education institutions”, “Program of psychological and pedagogical support of participants of the educational process, management, support staff of higher education institutions”, “Program of social and rehabilitation support of participants of the educational process, management, support staff of higher education institutions”.

At the same time, we understand *educational and organizational support* as a complex of measures that ensure the adaptation of the educational process in accordance with the individual needs of all its participants, creating favorable conditions for their learning and development; *psychological and pedagogical support* as a systemic activity that includes the provision of psychological and pedagogical assistance to students with special educational needs during the educational process; *social and rehabilitation support* – measures to create conditions for social and social support for students with special educational needs, including providing information and assistance in finding a dormitory, obtaining technical rehabilitation equipment, organizing volunteer assistance to support such students.

Метою кожної Програми є: сприяти розбудові інклюзивного освітнього середовища у ЗВО шляхом упровадження системи, відповідно, навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціально-реабілітаційного супроводу різних цільових груп (здобувачів вищої освіти, академічного та допоміжного персоналу, менеджменту ЗВО), з особливою увагою до представників вразливих категорій населення, для забезпечення рівності, інклюзії та різноманітності.

У межах цих програм основні напрями роботи щодо навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціально-реабілітаційного супроводів організовані за трьома основними вимірами розбудови інклюзивного освітнього середовища ЗВО:

1-ий вимір – *Інклюзивна культура*, що включає такі компоненти:

- Спільнота для співпраці.
- Інклюзивні цінності.

2-ий вимір – *Інклюзивні політики*, що включає такі компоненти:

- Відкритість університету для кожного.
- Підтримка багатоманітності.

3-ий вимір – *Інклюзивні практики*, що включає такі компоненти:

- Адаптація освітніх програм.
- Залучення до навчання.
- Ресурси.

Ми визначили загальні підходи до реалізації програм на рівні ЗВО: *інтегрований та скоординований підхід* (включає гармонізацію та узгодження навчально-організаційного, психолого-педагогічного, соціально-реабілітаційного супроводу для досягнення ефективності інклюзивного освітнього середовища ЗВО); *індивідуалізований підхід* (кожен учасник освітнього процесу має унікальні можливості та потреби, тому важливо забезпечити підтримку

The purpose of each Program is to: to promote the development of an inclusive educational environment in higher education institutions by implementing a system of educational, organizational, psychological, pedagogical, and social rehabilitation support for various target groups (higher education students, academic and support staff, and university management), with special attention to representatives of vulnerable groups, to ensure equality, inclusion, and diversity.

Expected results of the Programs implementation:

Within these programs, the main areas of work related to educational, psychological-pedagogical, and social-rehabilitation support are organized according to three key dimensions of building an inclusive educational environment in higher education institutions (HEIs):

The first dimension is *Inclusive Culture*, which includes the following components:

- A community for cooperation.
- Inclusive values.

The second dimension is *Inclusive Policies*, which includes the following components:

- Openness of the university to everyone.
- Support for diversity.

The third dimension is *Inclusive practices*, which includes the following components:

- Adaptation of educational programs.
- Engagement in learning.
- Resources.

We have identified general approaches to program implementation at the level of higher education institutions: *integrated and coordinated approach* (includes harmonization and coordination of educational, organizational, psychological, pedagogical, social and rehabilitation support to achieve the effectiveness of an inclusive educational environment of a higher education institution); *individualized approach* (each participant in the educational process has unique

Очікувані результати впровадження Програм

Expected results of the Programs implementation

Вид супроводу / Type of escort	Очікувані результати / Expected results
1	2
<p>Навчально-організаційний супровід / Training and organizational support</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Організований і налагоджений на засадах принципів інклюзивності освітній процес ЗВО. The educational process of higher education institutions is organized and adjusted on the basis of the principles of inclusiveness. • Скоординована робота всіх структурних підрозділів ЗВО щодо систематичного забезпечення освітніх потреб здобувачів, зокрема з-поміж вразливих груп населення. Coordinated work of all structural units of higher education institutions to systematically meet the educational needs of students, including those from vulnerable groups. • Кваліфікований у питаннях інклюзивного навчання академічний та допоміжний персонал, менеджмент ЗВО. Academic and support staff and university management are qualified in inclusive education.
<p>Психолого-педагогічний супровід / Psychological and pedagogical support</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Індивідуалізація освітнього процесу через надання цільової психологічної та педагогічної допомоги, що враховує здібності й потреби кожного учасника освітнього процесу. Individualization of the educational process through the provision of targeted psychological and pedagogical assistance that takes into account the abilities and needs of each participant in the educational process. • Сприяння рівності, толерантності та розумінню багатоманітності в освітньому середовищі ЗВО шляхом проведення регулярних психологічних і педагогічних тренінгів та консультацій. Promoting equality, tolerance and understanding of diversity in the educational environment of higher education institutions through regular psychological and pedagogical trainings and consultations. • Розвиток потенціалу здобувачів вищої освіти для досягнення максимальних академічних результатів через систематичний психолого-педагогічний супровід, орієнтований на підтримку їхнього академічного розвитку. Developing the potential of higher education students to achieve maximum academic results through systematic psychological and pedagogical support aimed at supporting their academic development. • Зменшення дискримінації в освітньому середовищі ЗВО завдяки впровадженню заходів психологічної підтримки та підвищення обізнаності про важливість інклюзивної культури. Reducing discrimination in the educational environment of higher education institutions through the implementation of psychological support measures and raising awareness of the importance of an inclusive culture. • Надання академічному персоналу необхідних ресурсів для підтримки інклюзивного викладання та навчання, а також навчання допоміжного персоналу відповідних послуг, що забезпечують комфортне та безпечне освітнє середовище. Providing academic staff with the necessary resources to support inclusive teaching and learning, as well as training support staff in relevant services that ensure a comfortable and safe educational environment.

Закінчення таблиці 9 / Table 9 (ending)

1	2
<p>Соціально-реабілітаційний супровід / Social and rehabilitation support</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Покращення доступності освітніх послуг та підвищення їхньої якості через організацію та надання соціально-реабілітаційних послуг і ресурсів, включаючи спеціальне обладнання й технічні засоби реабілітації та навчання для учасників освітнього процесу з особливими потребами. Improving the accessibility of educational services and enhancing their quality through the organization and provision of social and rehabilitation services and resources, including special equipment and technical means of rehabilitation and training for participants in the educational process with special needs. • Забезпечення індивідуального підходу та підтримки для кожного учасника освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, що дозволить їм максимально реалізувати свій потенціал у навчанні й соціальній взаємодії. Ensuring individualized approach and support for each participant in the educational process, including vulnerable groups, which will allow them to maximize their potential in learning and social interaction. • Підвищення обізнаності й розуміння багатоманітності та інклюзії через проведення регулярних тренінгів, семінарів та інформаційних кампаній, спрямованих на розвиток толерантності й поваги до багатоманітності серед усіх учасників освітнього процесу. Raising awareness and understanding of diversity and inclusion through regular trainings, seminars and information campaigns aimed at developing tolerance and respect for diversity among all participants in the educational process. • Створення підтримувального та безпечного середовища для всіх учасників освітнього процесу. Creating a supportive and safe environment for all participants in the educational process. • Розвиток лідерських якостей та активної громадянської позиції серед здобувачів з особливими потребами шляхом залучення їх до студентського самоврядування та інших форм лідерства, а також підвищення рівня соціальної інтеграції та громадянської активності через організацію офіційних і неформальних просторів (реальних та віртуальних), спільних заходів і проєктів. Developing leadership skills and active citizenship among students with special needs by involving them in student government and other forms of leadership, as well as increasing the level of social integration and civic engagement through the organization of formal and informal spaces (real and virtual), joint events and projects. • Підвищення рівня академічних досягнень і професійного розвитку здобувачів вищої освіти з особливими потребами через систематичний соціально-реабілітаційний супровід, орієнтований на підтримку їхнього академічного та професійного розвитку. Improving the level of academic achievement and professional development of higher education students with special needs through systematic social and rehabilitation support aimed at supporting their academic and professional development. • Покращення якості життя учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп через забезпечення доступу до медичних, соціальних та реабілітаційних послуг, включаючи консультації, технічну підтримку та спеціалізовані програми. Improving the quality of life of participants in the educational process, including vulnerable groups, by providing access to medical, social and rehabilitation services, including counseling, technical support and specialized programs.

з урахуванням цих особливостей. Це включає адаптацію навчальних програм, використання асистивних технологій та забезпечення доступу до необхідних ресурсів підтримки викладання і навчання тощо); *модульний підхід* (програма кожного виду супроводу складається з автономних модулів, кожен з яких охоплює окремий вимір розбудови інклюзивного освітнього середовища в ЗВО: інклюзивну культуру, інклюзивну політику та інклюзивні практики. Цей підхід дозволяє гнучко адаптувати програми до наявних умов ЗВО, ресурсів та потреб учасників освітнього процесу); *універсальний дизайн* (передбачає можливість адаптації змісту та/або модулів програм відповідно до наявних умов і ресурсів ЗВО для створення умов доступу до якісної освіти для кожного здобувача відповідно до його індивідуальних потреб і можливостей та підтримки академічного й допоміжного персоналу ЗВО).

Загальними принципами реалізації програм з окремого виду супроводу є:

- повага до притаманної людині гідності, її особистої самостійності, зокрема свободи робити власний вибір, і незалежності;
- рівність можливостей для всіх учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих категорій населення;
- гендерна рівність;
- формування толерантності та взаєморозуміння в освітньому середовищі, відсутність дискримінації;
- відкритість і гнучкість освітніх послуг, здатність швидко реагувати на зміни та виклики, повне й ефективне залучення до освітнього процесу;
- повага до особливостей осіб з-поміж вразливих категорій населення та/чи інвалідністю і прийняття їх як компонента людської різноманітності;

capabilities and needs, so it is important to provide support based on these features. This includes adapting curricula, using assistive technologies and providing access to the necessary resources to support teaching and learning, etc.); *modular approach* (the program of each type of support consists of autonomous modules, each of which covers a separate dimension of building an inclusive educational environment in higher education institutions: inclusive culture, inclusive policies and inclusive practices. This approach allows for flexible adaptation of programs to the existing conditions of the HEI, resources and needs of participants in the educational process); *universal design* (provides for the possibility of adapting the content and/or modules of programs in accordance with the existing conditions and resources of the HEI to create conditions for access to quality education for each applicant in accordance with their individual needs and capabilities and support of academic and support staff of the HEI).

The general principles for implementing the program for a specific type of support are:

- Respect for the inherent dignity of the human being, his or her personal autonomy, including the freedom to make his or her own choices, and independence;
- equality of opportunities for all participants in the educational process, including vulnerable groups;
- gender equality;
- fostering tolerance and mutual understanding in the educational environment, and the absence of discrimination;
- openness and flexibility of educational services, ability to respond quickly to changes and challenges, full and effective involvement in the educational process;
- respect for the characteristics of persons from vulnerable groups and/or with

- забезпечення архітектурної, інформаційної, освітньої та соціальної доступності освітнього середовища;
  - повага до здібностей учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих категорій населення та/чи з інвалідністю та забезпечення їхнього права зберігати свою індивідуальність;
  - інноваційність, аналіз, пошук і впровадження кращих підходів в інклюзивній практиці;
  - дотримання стандартів якості освітніх послуг та науково-методичного забезпечення;
  - узгодженість і скоординованість дій підрозділів та учасників освітнього процесу;
  - безперервність і наступність інклюзивної освіти на всіх рівнях вищої освіти;
  - індивідуалізація викладання та навчання для гармонійного розвитку особистості;
  - залучення до академічного життя, соціалізація, підготовка до професійної діяльності;
  - проведення моніторингу та оцінки прогресу реалізації Програми, відкритість і прозорість у процесі реалізації Програми;
  - інтерсекційність і врахування особливостей різних вразливих груп залежно від можливих додаткових підстав для дискримінації (раса, колір шкіри, політичні, релігійні та інші переконання, стать, вік, інвалідність, етнічне й соціальне походження, громадянство, сімейний та майновий стан, місце проживання, мовні або інші ознаки);
  - об'єктивність та обґрунтованість визначення проблем у сфері забезпечення рівних прав і можливостей;
  - відповідність міжнародним нормам у сфері інклюзивної освіти;
  - орієнтація на кращі міжнародні стандарти та практики у сфері інклюзивної освіти в ЗВО;
- disabilities and acceptance of them as a component of human diversity;
- ensuring architectural, informational, educational and social accessibility of the educational environment;
  - respect for the abilities of participants in the educational process, including those from vulnerable groups and/or with disabilities, and ensuring their right to preserve their individuality;
  - innovation, analysis, search and implementation of the best approaches in inclusive practice;
  - compliance with quality standards for educational services and scientific and methodological support;
  - consistency and coordination of actions of departments and participants in the educational process;
  - continuity and continuity of inclusive education at all levels of higher education;
  - individualization of teaching and learning for the harmonious development of the individual;
  - involvement in academic life, socialization, and preparation for professional activities;
  - monitoring and evaluation of the Program's progress, openness and transparency in the Program implementation process;
  - intersectionality and consideration of the specifics of different vulnerable groups depending on possible additional grounds for discrimination (race, skin color, political, religious and other beliefs, gender, age, disability, ethnic and social origin, citizenship, marital and property status, place of residence, language or other characteristics);
  - objectivity and validity of identifying problems in the area of equal rights and opportunities;
  - compliance with international standards in the field of inclusive education;
  - focus on the best international standards and practices in the field of inclusive education in higher education institutions;

- надійний механізм підзвітності, включаючи конкретність, досяжність цілей та моніторинг реалізації Програми.

Ці принципи спрямовані на забезпечення ефективної реалізації навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціально-реабілітаційного супроводів у ЗВО для досягнення очікуваних результатів.

Основні *форми супроводу* в ЗВО включають індивідуальні та групові консультації, семінари, тренінги, менторські програми, групи підтримки, освітні кампанії та просвітницьку роботу, а також співпрацю з іншими установами й організаціями тощо.

Основні *заходи супроводу* включають організацію індивідуальних і групових консультацій учасників освітнього процесу, створення спеціалізованих центрів підтримки, проведення семінарів, тренінгів та воркшопів для різних цільових груп, впровадження онлайн-платформ для консультацій, розробку інформаційних матеріалів та ресурсів, інтеграцію менторських програм і груп підтримки, проведення регулярних опитувань та отримання зворотного зв'язку, а також співпрацю з іншими установами й організаціями.

Розкриємо конкретні заходи щодо навчально-організаційного, психолого-педагогічного та соціально-реабілітаційного супроводу в межах трьох модулів «Розбудова інклюзивної культури закладу вищої освіти», «Розбудова інклюзивної політики закладу вищої освіти», «Впровадження інклюзивних практик в закладі вищої освіти».

Модуль 1.

Розбудова інклюзивної культури закладу вищої освіти

Метою цього модуля є створення та підтримка інклюзивної культури у ЗВО шляхом реалізації комплексу дій навчально-організаційного /

- a reliable accountability mechanism, including specificity, achievability of goals and monitoring of the Program implementation.

These principles are aimed at ensuring the effective implementation of educational and organizational, psychological and pedagogical, and social rehabilitation support in higher education institutions to achieve the expected results.

The main *forms of support* in higher education institutions include individual and group consultations, seminars, trainings, mentoring programs, support groups, educational campaigns and outreach, as well as cooperation with other institutions and organizations, etc.

The main *support activities* include organizing individual and group consultations for participants in the educational process, creating specialized support centers, conducting seminars, trainings, and workshops for various target groups, implementing online platforms for consultations, developing information materials and resources, integrating mentoring programs and support groups, conducting regular surveys and receiving feedback, and cooperating with other institutions and organizations.

We will reveal specific measures for educational, organizational, psychological, pedagogical and social rehabilitation support within the framework of three modules: “Development of an inclusive culture of a higher education institution”, “Development of an inclusive policy of a higher education institution”, “Implementation of inclusive practices in a higher education institution”.

Module 1.

Building an inclusive culture of a higher education institution

The purpose of this module is to create and maintain an inclusive culture in higher education institutions through the implementation of a set of actions of educational

психолого-педагогічного / соціально-реабілітаційного супроводу. Цей комплекс дій спрямований на формування спільноти для співпраці, де кожен учасник освітнього процесу відчуває себе значущою частиною спільноти. Модуль передбачає створення комфортного, безпечного та безбар'єрного освітнього середовища, яке враховує потреби та інтереси всіх учасників. Завдяки систематичному супроводу забезпечується залученість, прийняття та визнання кожного учасника, що сприяє його активній участі та самореалізації.

Крім того, модуль сприяє впровадженню інклюзивних цінностей у культуру та повсякденну практику ЗВО. Це включає цілеспрямовані дії з боку академічного та допоміжного персоналу, менеджменту ЗВО щодо трансляції інклюзивної філософії всім членам спільноти. Супровід забезпечує не лише декларування цих цінностей, але й їх реальне втілення через низку заходів, спрямованих на підтримку багатоманітності та врахування потреб усіх учасників освітнього процесу. Модуль спрямований на створення атмосфери підтримки та визнання, що є головним для побудови інклюзивного освітнього середовища.

Завдання навчально-організаційного супроводу:

- забезпечити інтеграцію учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, до академічного та соціального життя ЗВО через систему навчально-організаційних заходів;
- сприяти повазі, рівності та визнанню цінності багатоманітності в освітньому середовищі ЗВО через навчально-організаційний супровід;
- розвивати в учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу й усіх зацікавлених сторін потреби в партнерстві для розбудови інклюзивного освітнього середовища ЗВО в рамках навчально-організаційної взаємодії;

and organizational / psychological and pedagogical / social and rehabilitation support. This set of actions is aimed at creating a collaborative community where every participant in the educational process feels like a significant part of the community.

The module involves creating a comfortable, safe, and barrier-free educational environment that takes into account the needs and interests of all participants. Systematic support ensures the involvement, acceptance, and recognition of each participant, which contributes to their active participation and self-realization.

In addition, the module promotes the implementation of inclusive values in the culture and daily practice of higher education institutions. This includes targeted actions on the part of academic and support staff, as well as the management of the HEI, to communicate an inclusive philosophy to all members of the community. The support ensures not only the declaration of these values, but also their actual implementation through a series of measures aimed at supporting diversity and taking into account the needs of all participants in the educational process. The module is aimed at creating an atmosphere of support and recognition, which is essential for building an inclusive educational environment.

Objectives:

Training and organizational support:

- Ensure the integration of participants in the educational process, in particular from vulnerable groups, into the academic and social life of the HEI through a system of educational and organizational activities;
- to promote respect, equality and recognition of the value of diversity in the educational environment of higher education institutions through educational and organizational support;
- to develop the need for partnership among participants in the educational process, management, support staff and all

- зменшити кількість випадків дискримінації в освітньому процесі через забезпечення навчально-організаційного супроводу;

психолого-педагогічного супроводу:

- сприяти повазі та визнанню цінності багатоманітності в освітньому середовищі ЗВО через надання психолого-педагогічної підтримки та консультування;

- інтегрувати учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, до академічного та соціального життя ЗВО через відповідну психолого-педагогічну підтримку;

- залучати учасників освітнього процесу, менеджмент, допоміжний персонал та всі зацікавлені сторони до партнерства в розбудові інклюзивного освітнього середовища в ЗВО через психолого-педагогічний супровід;

- зменшити кількість випадків дискримінації в освітньому процесі через організацію психолого-педагогічної підтримки та консультування;

соціально-реабілітаційного супроводу:

- формувати обізнаність щодо цінності багатоманітності в учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу через заходи соціально-реабілітаційного супроводу;

- сприяти повазі та визнанню цінності багатоманітності в освітньому середовищі ЗВО через організацію соціально-реабілітаційного супроводу;

- інтегрувати учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, до академічного та соціального життя ЗВО через організацію соціально-реабілітаційного супроводу;

- підтримувати рівень партнерства та позитивних відносин між усіма учасниками освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу та всіх зацікавлених сторін до співпраці в розбудові

stakeholders to develop an inclusive educational environment of the HEI within the framework of educational and organizational interaction;

- reduce the number of cases of discrimination in the educational process by providing educational and organizational support;

Psychological and pedagogical support:

- to promote respect and recognition of the value of diversity in the educational environment of HEIs through the provision of psychological-pedagogical support and counseling;

- integrate participants in the educational process, including those from vulnerable groups, into the academic and social life of higher education institutions through appropriate psychological and pedagogical support;

- to involve participants in the educational process, management, support staff and all stakeholders in partnership in developing an inclusive educational environment in higher education institutions through psychological and pedagogical support;

- reduce the number of cases of discrimination in the educational process by organizing psychological and pedagogical support and counseling.

Social and rehabilitation support:

- to raise awareness of the value of diversity among participants in the educational process, management, and support staff through social-rehabilitation support activities;

- to promote respect and recognition of the value of diversity in the educational environment of HEIs through the organization of social-rehabilitation support;

- integrate participants in the educational process, including those from vulnerable groups, into the academic and social life of higher education institutions through the organization of social and rehabilitation support;

інклюзивного освітнього середовища в ЗВО через соціально-реабілітаційний супровід;

- зменшити кількість випадків дискримінації, нерівності та упередженого ставлення на основі індивідуальних відмінностей учасників освітнього процесу через організацію соціально-реабілітаційного супроводу.

Модуль 2.

Розбудова інклюзивної політики закладу вищої освіти

Метою цього модуля є сприяння розвитку інклюзивної політики у ЗВО через чітке визначення процедур та механізмів реалізації навчально-організаційного / психолого-педагогічного / соціально-реабілітаційного супроводу на рівні нормативно-правової бази ЗВО, щоб гарантувати забезпечення рівних можливостей для навчання, дослідження та роботи всіх членів спільноти.

Політики ЗВО спрямовані на формування практик навчально-організаційного / психолого-педагогічного / соціально-реабілітаційного супроводу для підтримки багатоманітності та залучення учасників освітнього процесу.

Завдання навчально-організаційного супроводу:

- розробити чи вдосконалити нормативно-правову базу, що має відобразити чіткі навчально-організаційні механізми забезпечення інклюзивності освітнього процесу ЗВО;

- удосконалити процедури індивідуалізації освітнього процесу для здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих категорій;

- розробити та затвердити механізм моніторингу якості впровадження інклюзивних практик навчально-організаційного супроводу в освітньому середовищі ЗВО;

- розробити стратегію співпраці з зовнішніми інституціями для обміну досвідом щодо просування інклюзивної політики;

- to maintain the level of partnership and positive relations between all participants in the educational process, management, support staff and all stakeholders to cooperate in the development of an inclusive educational environment in higher education institutions through social and rehabilitation support;

- Reduce the number of cases of discrimination, inequality and prejudice based on individual differences in the educational process through the organization of social and rehabilitation support.

Module 2.

Developing an inclusive policy of a higher education institution

The purpose of this module is to promote the development of inclusive policies in higher education institutions through a clear definition of procedures and mechanisms for the implementation of educational and organizational / psychological and pedagogical / social rehabilitation support at the level of the regulatory framework of the higher education institution to ensure equal opportunities for learning, research and work for all members of the community.

The HEI policies are aimed at forming practices of educational and organizational / psychological and pedagogical / social rehabilitation support to support diversity and involvement of participants in the educational process.

Objectives:

Training and organizational support:

- develop or improve the regulatory framework, which should reflect clear educational and organizational mechanisms for ensuring the inclusiveness of the educational process of higher education institutions;

- improve the procedures for individualizing the educational process for higher education students from vulnerable categories;

Шляхи здійснення супроводу

Ways to provide support

Вид супроводу / Type of escort	Зміст роботи / Content of the work
1	2
Навчально-організаційний супровід / Training and organizational support	<ul style="list-style-type: none"> • Просування культури, заснованої на рівності в системі заходів навчально-організаційного супроводу. Promoting a culture based on equality in the system of educational and organizational support measures. • Ознайомлення учасників освітнього процесу з варіативними освітніми моделями для забезпечення їхніх інклюзивних потреб. Familiarizing participants in the educational process with varied educational models to meet their inclusive needs. • Створення гнучких каналів зв'язку для навчально-організаційної, психолого-педагогічної та соціально-реабілітаційної підтримки учасників освітнього процесу (комунікація між адміністрацією, здобувачами та педагогічним і допоміжним персоналом для збору зворотного зв'язку й оперативного розв'язання проблем). Creation of flexible communication channels for educational, organizational, psychological, pedagogical, and social rehabilitation support for participants in the educational process (communication between the administration, students, and teaching and support staff to collect feedback and promptly resolve problems). • Використання інклюзивної та гендерно нейтральної мови в усіх комунікаціях і заходах, що реалізують зміст навчально-організаційного супроводу. Use of inclusive and gender-neutral language in all communications and activities that implement the content of educational and organizational support. • Призначення осіб, які будуть відповідати за планування, впровадження та моніторинг інклюзивних заходів. Appointment of persons responsible for planning, implementing and monitoring inclusive measures. • Залучення зовнішніх спеціалістів для підтримки інклюзивних ініціатив університету. Engaging external specialists to support the university's inclusive initiatives. • Організація інформаційних кампаній і просвітницьких заходів, що популяризують інклюзивні цінності серед академічної спільноти. Organizing information campaigns and educational events that promote inclusive values among the academic community. • Організація партнерських програм між здобувачами вищої освіти, академічним і адміністративним персоналом для сприяння співпраці, обміну досвідом через різні види позааудиторної активності. Organization of partnership programs between higher education students, academic and administrative staff to promote cooperation and exchange of experience through various types of extracurricular activities. • Проведення конференцій, семінарів і круглих столів для обміну кращими інклюзивними практиками між університетом і зовнішніми інституціями. Holding conferences, seminars and roundtables to share best inclusive practices between the university and external institutions.

Продовження таблиці 10 / Table 10 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Формування готовності учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу та всіх зацікавлених сторін до прийняття відкладеного результату в професійному прогресі здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих груп. Formation of readiness of participants in the educational process, management, support staff and all stakeholders to accept the delayed result in the professional progress of higher education students from vulnerable groups. • Ініціювання наукових досліджень і стимулювання грантової активності академічного персоналу з проблем інклюзії. Initiating research and stimulating grant activity of academic staff on inclusion issues. • Організація тренінгів, майстер-класів і воркшопів для науково-педагогічного та допоміжного персоналу щодо принципів інклюзивності та особливостей спілкування з різноманітними категоріями здобувачів вищої освіти. Organizing trainings, master classes and workshops for academic and support staff on the principles of inclusiveness and the specifics of communicating with different categories of higher education students. • Стимулювання та підтримка студентських ініціатив, пов'язаних з проблемами інклюзивності та захисту прав людини. Stimulating and supporting student initiatives related to inclusiveness and human rights. • Організація заходів для підвищення обізнаності здобувачів вищої освіти щодо інклюзивності й багатоманітності, виховання толерантності та прийняття. Organizing events to raise awareness of inclusiveness and diversity among higher education students, fostering tolerance and acceptance. • Запровадження менторської підтримки серед здобувачів вищої освіти для поширення інклюзивної культури в ЗВО. Introduce mentoring support among higher education students to promote an inclusive culture in higher education institutions.
Психолого-педагогічний супровід / Psychological and pedagogical support	<ul style="list-style-type: none"> • Організація партнерських програм між здобувачами вищої освіти, академічним і адміністративним персоналом для сприяння співпраці, обміну досвідом через різні види позааудиторної діяльності. Organization of partnership programs between higher education students, academic and administrative staff to promote cooperation, exchange of experience through various types of extracurricular activities. • Упровадження програм менторства та/або наставництва для здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих груп шляхом залучення зацікавлених здобувачів, а також організація групи підтримки для різних категорій учасників освітнього процесу. Implementation of mentoring and/or mentoring programs for higher education students from vulnerable groups by engaging interested students, as well as organizing support groups for different categories of participants in the educational process. • Проведення регулярних психологічних тренінгів і просвітницьких заходів для університетської спільноти з метою зменшення дискримінації та упередженості щодо стереотипів на основі приналежності до групи вразливих категорій. Conducting regular psychological trainings and educational events for the university community to reduce discrimination and stereotyping based on belonging to a vulnerable group. • Організація тренінгів для навчання різних цільових груп ефективних методів та стратегій розв'язання конфліктів, сприяння гармонійному співіснуванню в освітньому середовищі. Organizing trainings to teach various target groups effective methods and strategies for conflict resolution and promoting harmonious coexistence in the educational environment.

Продовження таблиці 10 / Table 10 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Проведення тренінгів з толерантності та антидискримінації, подолання нерівності чи несправедливого ставлення на основі індивідуальних відмінностей учасників освітнього процесу. Conducting trainings on tolerance and anti-discrimination, overcoming inequality or unfair treatment based on individual differences of participants in the educational process. • Використання інклюзивної та гендерно нейтральної мови в усіх видах заходів, що реалізують зміст психолого-педагогічного супроводу. Use inclusive and gender-neutral language in all types of activities that implement the content of psychological and pedagogical support. • Організація інформаційних сесій і консультацій для академічного та допоміжного персоналу з інклюзії. Organizing information sessions and consultations for academic and support staff on inclusion. • Проведення інформаційних кампаній з підвищення обізнаності про різноманітність серед університетської спільноти. Conducting information campaigns to raise awareness of diversity among the university community. • Використання соціальних мереж для просування послуг соціальної, психологічної та методичної підтримки. Use of social media to promote social, psychological and methodological support services.
<p>Соціально-реабілітаційний супровід / Social and rehabilitation support</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Розробка, підтримка й заохочення ініціатив для формування толерантного та інклюзивного середовища, де кожен учасник освітнього процесу відчуває себе прийнятним і має рівні можливості для розвитку. Developing, supporting and encouraging initiatives to create a tolerant and inclusive environment where every participant in the educational process feels accepted and has equal opportunities for development. • Організація регулярних просвітницьких заходів (тренінгів, воркшопів, інформаційних кампаній) для всіх членів академічної спільноти з акцентом на підвищення обізнаності й залучення учасників освітнього процесу щодо популяризації принципів багатоманітності, інклюзії та рівності, спрямованих на підвищення обізнаності, залучення до діалогу та взаємної поваги, а також на роз'яснення правил взаємодії з різними учасниками освітнього процесу, враховуючи їхні особливості. Organizing regular educational events (trainings, workshops, information campaigns) for all members of the academic community with a focus on raising awareness and engaging participants in the educational process to promote the principles of diversity, inclusion and equality, aimed at raising awareness, engaging in dialogue and mutual respect, as well as clarifying the rules of interaction with different participants in the educational process, taking into account their characteristics. • Підтримка різноманітного представництва здобувачів вищої освіти, викладачів, менеджменту та допоміжного персоналу в різних університетських формальних і неформальних структурах шляхом організації соціально-реабілітаційного супроводу. Supporting the diverse representation of higher education students, teachers, management and support staff in various university formal and informal structures by organizing social and rehabilitation support.

Продовження таблиці 10 / Table 10 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Використання інклюзивної та гендерно нейтральної мови в усіх комунікаціях та заходах, що реалізують зміст соціально-реабілітаційного супроводу. Use inclusive and gender-neutral language in all communications and activities that implement the content of social and rehabilitation support. • Урахування потреб учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, щодо різних стилів роботи та навчання задля організації ефективного соціально-реабілітаційного супроводу. Taking into account the needs of participants in the educational process, including vulnerable groups, regarding different styles of work and learning to organize effective social and rehabilitation support. • Створення організаційних умов для забезпечення доступу до соціальних і реабілітаційних послуг в університетському середовищі та партнерських організаціях. Creating organizational conditions to ensure access to social and rehabilitation services in the university environment and partner organizations. • Створення організаційних умов для забезпечення учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, необхідними ресурсами та матеріально-технічною базою, а саме обладнанням і допоміжними засобами навчання, обладнанням для здобуття освіти за дистанційною формою навчання, з урахуванням особливостей та індивідуальних потреб учасників освітнього процесу для підтримки навчання. Creating organizational conditions to provide participants in the educational process, including vulnerable groups, with the necessary resources and material and technical base, namely equipment and aids to learning, equipment for distance learning, taking into account the characteristics and individual needs of participants in the educational process to support learning. • Організація інформаційних кампаній про наявні соціальні та реабілітаційні послуги на різних носіях (друковані матеріали, вебсайти, мобільні додатки), включаючи їх цифрову доступність. Organizing information campaigns about available social and rehabilitation services in various media (printed materials, websites, mobile applications), including their digital accessibility. • Забезпечення роботи гнучких каналів зв'язку для оперативного інформування та підтримки в системі соціально-реабілітаційного супроводу. Ensuring the operation of flexible communication channels for prompt information and support in the system of social and rehabilitation support. • Створення організаційних умов для забезпечення послуг транспортування та допоміжних засобів для пересування учасників з обмеженою мобільністю. Creating organizational conditions for providing transportation services and auxiliary means of transportation for participants with limited mobility. • Створення офіційних та неформальних просторів (реальних і віртуальних) та організація заходів для підтримки учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, з метою їхньої соціальної адаптації, інтеграції та залучення до академічного життя. Creating formal and informal spaces (real and virtual) and organizing events to support participants in the educational process, including vulnerable groups, for their social adaptation, integration and involvement in academic life.

Продовження таблиці 10 / Table 10 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Упровадження програм для покращення соціального добробуту та підвищення рівня мотивації, соціальної інтеграції та включеності всіх учасників освітнього процесу. Implementation of programs to improve social well-being and increase the level of motivation, social integration and inclusion of all participants in the educational process. • Розробка програм менторства / наставництва, що сприяють взаємодії рівних рівним через соціально-реабілітаційний супровід. Develop mentoring/mentoring programs that promote peer-to-peer interaction through social and rehabilitation support. • Залучення учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, менеджменту, допоміжного персоналу через партнерство до соціально-реабілітаційного супроводу. Involvement of participants in the educational process, in particular, vulnerable groups, management, support staff through partnership in social and rehabilitation support. • Сприяння участі здобувачів вищої освіти, зокрема з-поміж вразливих груп, у студентському самоврядуванні, студентських об'єднаннях, спільнотах, клубах, гуртках тощо. Promoting the participation of higher education students, including those from vulnerable groups, in student government, student associations, communities, clubs, circles, etc. • Організація курсів, тренінгів, воркшопів семінарів тощо, спрямованих на розвиток соціальних навичок, емпатії, міжособистісної комунікації та командної роботи, лідерських якостей на принципах інклюзивності та рівності. Organization of courses, trainings, workshops, seminars, etc. aimed at developing social skills, empathy, interpersonal communication and teamwork, leadership qualities based on the principles of inclusiveness and equality. • Встановлення партнерських відносин з органами влади, освітніми, медичними, соціальними і реабілітаційними закладами, громадськими організаціями, благодійними фондами та іншими зацікавленими особами, зокрема з членами сімей здобувачів з-поміж вразливих груп, для забезпечення комплексної соціально-реабілітаційної підтримки учасників освітнього процесу. Establishing partnerships with authorities, educational, medical, social and rehabilitation institutions, NGOs, charitable foundations and other stakeholders, including family members of students from vulnerable groups, to provide comprehensive social and rehabilitation support to participants in the educational process. • Ініціювання розроблення та впровадження спільних внутрішніх і зовнішніх проєктів різного спрямування для підтримки потенціалу соціально-реабілітаційного супроводу та розвитку особистісного і професійного потенціалу учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп. Initiate the development and implementation of joint internal and external projects of various kinds to support the potential of social and rehabilitation support and develop the personal and professional potential of participants in the educational process, including vulnerable groups. • Формування робочих груп для розв'язання конкретних завдань щодо організації та реалізації соціально-реабілітаційного супроводу. Formation of working groups to address specific tasks related to the organization and implementation of social and rehabilitation support.

Закінчення таблиці 10 / Table 10 (ending)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Проведення просвітницької та виховної роботи з представниками університетської спільноти та сім'ями, яка передбачає боротьбу зі стереотипами, забобонами та шкідливими звичаями стосовно осіб з інвалідністю, шляхом розгортання й ведення ефективних суспільно-просвітних кампаній. Conducting educational and awareness-raising work with members of the university community and families, aimed at combating stereotypes, prejudices, and harmful practices regarding persons with disabilities, through the deployment and implementation of effective public awareness campaigns. • Проведення тренінгів, семінарів, воркшопів для всіх учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, з метою підвищення обізнаності щодо проблем дискримінації й упередженості та шляхів їх подолання, включаючи соціально-реабілітаційні аспекти й необхідність забезпечення рівного доступу до послуг. Conducting trainings, seminars, and workshops for all participants in the educational process, including vulnerable groups, to raise awareness of the problems of discrimination and bias and ways to overcome them, including social rehabilitation aspects and the need to ensure equal access to services. • Упровадження системи конфіденційних звернень, яка дозволяє учасникам освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, повідомляти про випадки дискримінації та отримувати соціально-реабілітаційну підтримку. Implementation of a system of confidential appeals that allows participants in the educational process, including those from vulnerable groups, to report cases of discrimination and receive social and rehabilitation support. • Проведення заходів освітнього спрямування, що навчають навичок надання соціально-реабілітаційної допомоги та підтримки, включаючи роботу з асистивними технологіями й методами підтримки здобувачів з особливими потребами, зокрема з-поміж вразливих груп. Conducting educational activities that teach the skills of providing social and rehabilitation assistance and support, including working with assistive technologies and methods of supporting applicants with special needs, including those from vulnerable groups.

психолого-педагогічного супроводу:

- розробити нормативно-правову базу, що відображає чіткі процедури визначення та реалізації психолого-педагогічного супроводу в освітньому середовищі ЗВО;
- розробити та запровадити інституційні процедури індивідуалізації освітнього процесу для здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих категорій;
- розробити та впровадити інституційні інклюзивні стандарти для всіх відділів і факультетів ЗВО;
- забезпечити моніторинг впровадження інклюзивних практик психолого-педагогічного супроводу в освітньому середовищі ЗВО;

- to develop and approve a mechanism for monitoring the quality of implementation of inclusive practices of educational and organizational support in the educational environment of higher education institutions;
  - develop a strategy for cooperation with external institutions to share experience in promoting inclusive policies;
- psychological and pedagogical support:*
- to develop a regulatory framework that reflects clear procedures for determining and implementing psychological and pedagogical support in the educational environment of higher education institutions;
  - to develop and implement institutional procedures for individualizing the

соціально-реабілітаційного супроводу:

- розробити нормативно-правову базу, що відображає зобов'язання закладу щодо забезпечення соціально-реабілітаційної підтримки в освітньому середовищі ЗВО;
- розробити та впровадити інституційні механізми й програми підтримки, що враховують індивідуальні освітні потреби здобувачів вищої освіти та забезпечують комплексний підхід до цінування й поваги різноманітності через соціально-реабілітаційний супровід;
- забезпечити моніторинг впровадження інклюзивних практик соціально-реабілітаційного супроводу в освітньому середовищі ЗВО.

Модуль 3.

Упровадження інклюзивних практик у закладі вищої освіти

Метою цього модуля є розробка та впровадження інклюзивних практик у ЗВО через низку заходів навчально-організаційного / психолого-педагогічного / соціально-реабілітаційного супроводу. Завдяки цьому супроводу забезпечується адаптація освітніх програм, залучення всіх здобувачів вищої освіти до освітнього процесу та оптимальне використання ресурсів для підтримки викладання та навчання.

Завдання: навчально-організаційного супроводу:

- створити організаційні умови розвитку потенціалу учасників освітнього процесу для забезпечення якості вищої освіти;
- забезпечити підвищення кваліфікації академічного персоналу ЗВО в контексті оволодіння інклюзивними практиками;
- проводити моніторинг якості інклюзивного освітнього середовища;

психолого-педагогічного супроводу:

- забезпечити студентоцентрований підхід з фокусом на індивідуалізації освітнього процесу, що враховує здібності й потреби кожного учасника освітнього процесу;

educational process for higher education students from vulnerable categories;

- develop and implement institutional inclusive standards for all departments and faculties of higher education institutions;
- to ensure monitoring of the implementation of inclusive practices of psychological and pedagogical support in the educational environment of higher education institutions;

social and rehabilitation support:

- to develop a regulatory framework that reflects the institution's obligations to provide social and rehabilitation support in the educational environment of higher education institutions;
- to develop and implement institutional mechanisms and support programs that take into account the individual educational needs of higher education students and ensure a comprehensive approach to valuing and respecting diversity through social and rehabilitation support;
- to ensure monitoring of the implementation of inclusive practices of social and rehabilitation support in the educational environment of higher education institutions.

Module 3.

Implementation of inclusive practices in higher education institutions

The purpose of this module is to develop and implement inclusive practices in higher education institutions through a series of educational and organizational / psychological and pedagogical / social and rehabilitation support activities. This support ensures the adaptation of educational programs, the involvement of all higher education students in the educational process, and the optimal use of resources to support teaching and learning.

Objectives:

Training and organizational support:

- create organizational conditions for developing the potential of participants in the educational process to ensure the quality of higher education;

Шляхи здійснення супроводу

Ways to provide support

Вид супроводу / Type of escort	Зміст роботи / Content of the work
1	2
Навчально-організаційний супровід / Training and organizational support	<ul style="list-style-type: none"> • Просування культури, заснованої на рівності в системі заходів навчально-організаційного супроводу. Promoting a culture based on equality in the system of educational and organizational support measures. • Ознайомлення учасників освітнього процесу з варіативними освітніми моделями для забезпечення їхніх інклюзивних потреб. Familiarizing participants in the educational process with varied educational models to meet their inclusive needs. • Створення гнучких каналів зв'язку для навчально-організаційної, психолого-педагогічної та соціально-реабілітаційної підтримки учасників освітнього процесу (комунікація між адміністрацією, здобувачами та педагогічним і допоміжним персоналом для збору зворотного зв'язку й оперативного розв'язання проблем). Creation of flexible communication channels for educational, organizational, psychological, pedagogical, and social rehabilitation support for participants in the educational process (communication between the administration, students, and teaching and support staff to collect feedback and promptly resolve problems). • Використання інклюзивної та гендерно нейтральної мови в усіх комунікаціях і заходах, що реалізують зміст навчально-організаційного супроводу. Use of inclusive and gender-neutral language in all communications and activities that implement the content of educational and organizational support. • Призначення осіб, які будуть відповідати за планування, впровадження та моніторинг інклюзивних заходів. Appointment of persons responsible for planning, implementing and monitoring inclusive measures. • Залучення зовнішніх спеціалістів для підтримки інклюзивних ініціатив університету. Engaging external specialists to support the university's inclusive initiatives. • Організація інформаційних кампаній і просвітницьких заходів, що популяризують інклюзивні цінності серед академічної спільноти. Organizing information campaigns and educational events that promote inclusive values among the academic community. • Організація партнерських програм між здобувачами вищої освіти, академічним і адміністративним персоналом для сприяння співпраці, обміну досвідом через різні види позааудиторної активності. Organization of partnership programs between higher education students, academic and administrative staff to promote cooperation and exchange of experience through various types of extracurricular activities. • Проведення конференцій, семінарів і круглих столів для обміну кращими інклюзивними практиками між університетом і зовнішніми інституціями. Holding conferences, seminars and roundtables to share best inclusive practices between the university and external institutions.

Продовження таблиці 11 / Table 11 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Формування готовності учасників освітнього процесу, менеджменту, допоміжного персоналу та всіх зацікавлених сторін до прийняття відкладеного результату в професійному прогресі здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих груп. Formation of readiness of participants in the educational process, management, support staff and all stakeholders to accept the delayed result in the professional progress of higher education students from vulnerable groups. • Ініціювання наукових досліджень і стимулювання грантової активності академічного персоналу з проблем інклюзії. Initiating research and stimulating grant activity of academic staff on inclusion issues. • Організація тренінгів, майстер-класів і воркшопів для науково-педагогічного та допоміжного персоналу щодо принципів інклюзивності та особливостей спілкування з різноманітними категоріями здобувачів вищої освіти. Organizing trainings, master classes and workshops for academic and support staff on the principles of inclusiveness and the specifics of communicating with different categories of higher education students. • Стимулювання та підтримка студентських ініціатив, пов'язаних з проблемами інклюзивності та захисту прав людини. Stimulating and supporting student initiatives related to inclusiveness and human rights. • Організація заходів для підвищення обізнаності здобувачів вищої освіти щодо інклюзивності й багатоманітності, виховання толерантності та прийняття. Organizing events to raise awareness of inclusiveness and diversity among higher education students, fostering tolerance and acceptance. • Запровадження менторської підтримки серед здобувачів вищої освіти для поширення інклюзивної культури в ЗВО. Introduce mentoring support among higher education students to promote an inclusive culture in higher education institutions.
<p>Психолого-педагогічний супровід / Psychological and pedagogical support</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Забезпечення різноманітного представництва учасників освітнього процесу з-поміж вразливих груп у діяльності різних об'єднань на рівні ЗВО (студентське самоврядування, діяльність рад факультетів / інститутів тощо). Ensure diverse representation of educational process participants from vulnerable groups in the activities of various associations at the HEI level (student self-government, faculty/institute councils, etc.). • Забезпечення ресурсної та технічної підтримки для здобувачів вищої освіти з порушеннями психофізичного розвитку. Providing resource and technical support for higher education students with disabilities. • Надання психологічної допомоги для здобувачів вищої освіти із вразливих груп щодо адаптації та входження до освітнього середовища ЗВО. Providing psychological assistance to higher education students from vulnerable groups to adapt and enter the educational environment of the university. • Організація позанавчальної активності та групової роботи, що заохочує ділитися своїм досвідом і поглядами з урахуванням психологічних аспектів взаємодії. Organization of extracurricular activities and group work that encourages sharing of experiences and views, taking into account the psychological aspects of interaction. • Забезпечення роботи гнучких каналів зв'язку для психологічної та методичної підтримки учасників освітнього процесу. Ensuring flexible communication channels for psychological and methodological support of participants in the educational process.

Продовження таблиці 11 / Table 11 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Проведення тренінгів і семінарів для розвитку навичок співпраці та позитивних відносин серед учасників освітнього процесу. Conducting trainings and seminars to develop cooperation skills and positive relationships among participants in the educational process. • Організація партнерських програм між здобувачами вищої освіти, академічним і адміністративним персоналом для сприяння співпраці, обміну досвідом через різні види позааудиторної діяльності. Organization of partnership programs between higher education students, academic and administrative staff to promote cooperation, exchange of experience through various types of extracurricular activities. • Упровадження програм менторства та/або наставництва для здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих груп шляхом залучення зацікавлених здобувачів, а також організація групи підтримки для різних категорій учасників освітнього процесу. Implementation of mentoring and/or mentoring programs for higher education students from vulnerable groups by engaging interested students, as well as organizing support groups for different categories of participants in the educational process. • Проведення регулярних психологічних тренінгів і просвітницьких заходів для університетської спільноти з метою зменшення дискримінації та упередженості щодо стереотипів на основі приналежності до групи вразливих категорій. Conducting regular psychological trainings and educational events for the university community to reduce discrimination and stereotyping based on belonging to a vulnerable group. • Організація тренінгів для навчання різних цільових груп ефективних методів та стратегій розв'язання конфліктів, сприяння гармонійному співіснуванню в освітньому середовищі. Organizing trainings to teach various target groups effective methods and strategies for conflict resolution and promoting harmonious coexistence in the educational environment. • Проведення тренінгів з толерантності та антидискримінації, подолання нерівності чи несправедливого ставлення на основі індивідуальних відмінностей учасників освітнього процесу. Conducting trainings on tolerance and anti-discrimination, overcoming inequality or unfair treatment based on individual differences of participants in the educational process. • Використання інклюзивної та гендерно нейтральної мови в усіх видах заходів, що реалізують зміст психолого-педагогічного супроводу. Use inclusive and gender-neutral language in all types of activities that implement the content of psychological and pedagogical support. • Організація інформаційних сесій і консультацій для академічного та допоміжного персоналу з інклюзії. Organizing information sessions and consultations for academic and support staff on inclusion. • Проведення інформаційних кампаній з підвищення обізнаності про різноманітність серед університетської спільноти. Conducting information campaigns to raise awareness of diversity among the university community. • Використання соціальних мереж для просування послуг соціальної, психологічної та методичної підтримки. Use of social media to promote social, psychological and methodological support services.

Продовження таблиці 11 / Table 11 (continuance)

1	2
Соціально-реабілітаційний супровід / Social and rehabilitation support	<ul style="list-style-type: none"> • Розробка, підтримка й заохочення ініціатив для формування толерантного та інклюзивного середовища, де кожен учасник освітнього процесу відчуває себе прийнятим і має рівні можливості для розвитку. Developing, supporting and encouraging initiatives to create a tolerant and inclusive environment where every participant in the educational process feels accepted and has equal opportunities for development. • Організація регулярних просвітницьких заходів (тренінгів, воркшопів, інформаційних кампаній) для всіх членів академічної спільноти з акцентом на підвищення обізнаності й залучення учасників освітнього процесу щодо популяризації принципів багатоманітності, інклюзії та рівності, спрямованих на підвищення обізнаності, залучення до діалогу та взаємної поваги, а також на роз'яснення правил взаємодії з різними учасниками освітнього процесу, враховуючи їхні особливості. Organizing regular educational events (trainings, workshops, information campaigns) for all members of the academic community with a focus on raising awareness and engaging participants in the educational process to promote the principles of diversity, inclusion and equality, aimed at raising awareness, engaging in dialogue and mutual respect, as well as clarifying the rules of interaction with different participants in the educational process, taking into account their characteristics. • Підтримка різноманітного представництва здобувачів вищої освіти, викладачів, менеджменту та допоміжного персоналу в різних університетських формальних і неформальних структурах шляхом організації соціально-реабілітаційного супроводу. Supporting the diverse representation of higher education students, teachers, management and support staff in various university formal and informal structures by organizing social and rehabilitation support. • Використання інклюзивної та гендерно нейтральної мови в усіх комунікаціях та заходах, що реалізують зміст соціально-реабілітаційного супроводу. Use inclusive and gender-neutral language in all communications and activities that implement the content of social and rehabilitation support. • Урахування потреб учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, щодо різних стилів роботи та навчання задля організації ефективного соціально-реабілітаційного супроводу. Taking into account the needs of participants in the educational process, including vulnerable groups, regarding different styles of work and learning to organize effective social and rehabilitation support. • Створення організаційних умов для забезпечення доступу до соціальних і реабілітаційних послуг в університетському середовищі та партнерських організаціях. Creating organizational conditions to ensure access to social and rehabilitation services in the university environment and partner organizations. • Створення організаційних умов для забезпечення учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, необхідними ресурсами та матеріально-технічною базою, а саме обладнанням і допоміжними засобами навчання, обладнанням для здобуття освіти за дистанційною формою навчання, з урахуванням особливостей та індивідуальних потреб учасників освітнього процесу для підтримки навчання. Creating organizational conditions to provide participants in the educational process, including vulnerable groups, with the necessary resources and material and technical base, namely equipment and aids to learning, equipment for distance learning, taking into account the characteristics and individual needs of participants in the educational process to support learning.

Продовження таблиці 11 / Table 11 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Організація інформаційних кампаній про наявні соціальні та реабілітаційні послуги на різних носіях (друковані матеріали, вебсайти, мобільні додатки), включаючи їх цифрову доступність. Organizing information campaigns about available social and rehabilitation services in various media (printed materials, websites, mobile applications), including their digital accessibility. • Забезпечення роботи гнучких каналів зв'язку для оперативного інформування та підтримки в системі соціально-реабілітаційного супроводу. Ensuring the operation of flexible communication channels for prompt information and support in the system of social and rehabilitation support. • Створення організаційних умов для забезпечення послуг транспортування та допоміжних засобів для пересування учасників з обмеженою мобільністю. Creating organizational conditions for providing transportation services and auxiliary means of transportation for participants with limited mobility. • Створення офіційних та неформальних просторів (реальних і віртуальних) та організація заходів для підтримки учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, з метою їхньої соціальної адаптації, інтеграції та залучення до академічного життя. Creating formal and informal spaces (real and virtual) and organizing events to support participants in the educational process, including vulnerable groups, for their social adaptation, integration and involvement in academic life. • Упровадження програм для покращення соціального добробуту та підвищення рівня мотивації, соціальної інтеграції та включеності всіх учасників освітнього процесу. Implementation of programs to improve social well-being and increase the level of motivation, social integration and inclusion of all participants in the educational process. • Розробка програм менторства / наставництва, що сприяють взаємодії рівних рівним через соціально-реабілітаційний супровід. Develop mentoring/mentoring programs that promote peer-to-peer interaction through social and rehabilitation support. • Залучення учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, менеджменту, допоміжного персоналу через партнерство до соціально-реабілітаційного супроводу. Involvement of participants in the educational process, in particular, vulnerable groups, management, support staff through partnership in social and rehabilitation support. • Сприяння участі здобувачів вищої освіти, зокрема з-поміж вразливих груп, у студентському самоврядуванні, студентських об'єднаннях, спільнотах, клубах, гуртках тощо. Promoting the participation of higher education students, including those from vulnerable groups, in student government, student associations, communities, clubs, circles, etc. • Організація курсів, тренінгів, воркшопів, семінарів тощо, спрямованих на розвиток соціальних навичок, емпатії, міжособистісної комунікації та командної роботи, лідерських якостей на принципах інклюзивності та рівності. Organization of courses, trainings, workshops, seminars, etc. aimed at developing social skills, empathy, interpersonal communication and teamwork, leadership qualities based on the principles of inclusiveness and equality.

Закінчення таблиці 11 / Table 11 (ending)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Встановлення партнерських відносин з органами влади, освітніми, медичними, соціальними і реабілітаційними закладами, громадськими організаціями, благодійними фондами та іншими зацікавленими особами, зокрема з членами сімей здобувачів з-поміж вразливих груп, для забезпечення комплексної соціально-реабілітаційної підтримки учасників освітнього процесу. Establishing partnerships with authorities, educational, medical, social and rehabilitation institutions, NGOs, charitable foundations and other stakeholders, including family members of students from vulnerable groups, to provide comprehensive social and rehabilitation support to participants in the educational process. • Ініціювання розроблення та впровадження спільних внутрішніх і зовнішніх проєктів різного спрямування для підтримки потенціалу соціально-реабілітаційного супроводу та розвитку особистісного і професійного потенціалу учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп. Initiate the development and implementation of joint internal and external projects of various kinds to support the potential of social and rehabilitation support and develop the personal and professional potential of participants in the educational process, including vulnerable groups. • Формування робочих груп для розв'язання конкретних завдань щодо організації та реалізації соціально-реабілітаційного супроводу. Formation of working groups to address specific tasks related to the organization and implementation of social and rehabilitation support. • Проведення просвітницької та виховної роботи з представниками університетської спільноти та сім'ями, яка передбачає боротьбу зі стереотипами, забобонами та шкідливими звичаями стосовно осіб з інвалідністю, шляхом розгортання й ведення ефективних суспільно-просвітних кампаній. Conducting educational and awareness-raising work with members of the university community and families, aimed at combating stereotypes, prejudices, and harmful practices regarding persons with disabilities, through the deployment and implementation of effective public awareness campaigns. • Проведення тренінгів, семінарів, воркшопів для всіх учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, з метою підвищення обізнаності щодо проблем дискримінації й упередженості та шляхів їх подолання, включаючи соціально-реабілітаційні аспекти й необхідність забезпечення рівного доступу до послуг. Conducting trainings, seminars, and workshops for all participants in the educational process, including vulnerable groups, to raise awareness of the problems of discrimination and bias and ways to overcome them, including social rehabilitation aspects and the need to ensure equal access to services. • Упровадження системи конфіденційних звернень, яка дозволяє учасникам освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, повідомляти про випадки дискримінації та отримувати соціально-реабілітаційну підтримку. Implementation of a system of confidential appeals that allows participants in the educational process, including those from vulnerable groups, to report cases of discrimination and receive social and rehabilitation support. • Проведення заходів освітнього спрямування, що навчають навичок надання соціально-реабілітаційної допомоги та підтримки, включаючи роботу з асистивними технологіями й методами підтримки здобувачів з особливими потребами, зокрема з-поміж вразливих груп. Conducting educational activities that teach the skills of providing social and rehabilitation assistance and support, including working with assistive technologies and methods of supporting applicants with special needs, including those from vulnerable groups.

- сприяти розвитку потенціалу учасників освітнього процесу для забезпечення якості вищої освіти через систематичний психолого-педагогічний супровід;

- підвищити кваліфікацію академічного персоналу щодо використання ресурсів підтримки інклюзивного викладання та навчання;

- навчання допоміжного персоналу застосування відповідних технологічних рішень при наданні послуг учасникам освітнього процесу для забезпечення комфортного та безпечного освітнього середовища;

соціально-реабілітаційного супроводу:

- упровадити практики підтримки індивідуальних освітніх потреб через соціально-реабілітаційний супровід;

- забезпечити розвиток інклюзивної атмосфери в освітньому середовищі ЗВО через соціально-реабілітаційний супровід.

Отже, впровадження інклюзивної вищої освіти в Україні є надзвичайно важливим завданням на тлі численних викликів та соціальних перетворень задля забезпечення якісної вищої освіти відповідно до освітніх потреб і можливостей кожного учасника освітнього процесу. Запропоновані програми, які включають індивідуалізований та інтегрований підходи, модульний формат та універсальний дизайн, спрямовані на підтримку різних цільових груп, особливо представників вразливих категорій населення. Основні напрями роботи в межах програм розроблені за трьома вимірами: інклюзивна культура, інклюзивні політики та інклюзивні практики, що дозволяє комплексно підходити до питання інклюзії.

- to provide advanced training for academic staff of higher education institutions in the context of mastering inclusive practices;

- monitor the quality of the inclusive educational environment;

Psychological and pedagogical support:

- to ensure a student-centered approach with a focus on individualizing the educational process, taking into account the abilities and needs of each participant in the educational process;

- to promote the development of the potential of participants in the educational process to ensure the quality of higher education through systematic psychological and pedagogical support;

- to improve the skills of academic staff in the use of resources to support inclusive teaching and learning;

- training of support staff in the use of appropriate technological solutions in the provision of services to participants in the educational process to ensure a comfortable and safe educational environment

Social and rehabilitation support:

- introduce practices to support individual educational needs through social and rehabilitation support;

- to ensure the development of an inclusive atmosphere in the educational environment of higher education institutions through social and rehabilitation support.

Thus, the introduction of Inclusive Higher Education in Ukraine is an extremely important task amid numerous challenges and social transformations to ensure quality higher education in accordance with the educational needs and capabilities of each participant in the educational process. The proposed programs, which include individualized and integrated approaches, a modular format and universal design, are aimed at supporting various target groups, especially representatives of vulnerable groups.

Шляхи здійснення супроводу

Ways to provide support

Вид супроводу / Type of escort	Зміст роботи / Content of the work
1	2
<p>Навчально-організаційний супровід / Training and organizational support</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Формування бази даних здобувачів вищої освіти з категорій вразливих груп населення. Formation of a database of higher education students from vulnerable groups. • Забезпечення фізичної та цифрової доступності ресурсів університету для всіх учасників освітнього процесу: модернізація будівель і територій; оновлення веб-сайтів, навчальних платформ та інших цифрових ресурсів відповідно до стандартів цифрової доступності; закупівля та налагодження роботи засобів асистивних технологій для здобувачів з особливими освітніми потребами. Ensuring physical and digital accessibility of university resources for all participants in the educational process: modernization of buildings and grounds; updating websites, learning platforms and other digital resources in accordance with digital accessibility standards; procurement and installation of assistive technologies for students with special educational needs. • Розробка та впровадження механізмів ефективної співпраці між усіма учасниками освітнього процесу ЗВО та зовнішніми стейкхолдерами (школи, сім'ї, органи місцевої влади, громадські організації та ін.) для обміну досвідом щодо впровадження інклюзивних практик. Developing and implementing mechanisms for effective cooperation between all participants in the educational process of higher education institutions and external stakeholders (schools, families, local authorities, NGOs, etc.) to share experiences in implementing inclusive practices. • Регулярне оцінювання ефективності проведених заходів навчально-організаційного супроводу та коригування подальшої стратегії дій. Regular evaluation of the effectiveness of the training and organizational support measures and adjustment of the further action strategy. • Розробка механізму надання зворотного зв'язку щодо адаптивності навчальних програм і задоволеності особливих освітніх потреб здобувачів вищої освіти. Developing a mechanism for providing feedback on the adaptability of curricula and meeting the special educational needs of higher education students. • Забезпечення доступності інформації про можливості надання необхідної підтримки для здобувачів з категорій вразливих груп населення. Ensuring the availability of information on the possibilities of providing the necessary support for applicants from vulnerable groups. • Заохочення відкритості та прийняття різноманітності серед академічної спільноти шляхом проведення публічних заходів за участі осіб з категорій вразливих груп населення. Encourage openness and acceptance of diversity among the academic community by holding public events with the participation of people from vulnerable groups. • Моніторинг взаємозалежності академічних досягнень та ступеня соціальної інтеграції здобувачів вищої освіти з категорій вразливих груп населення. Monitoring the interdependence of academic achievements and the degree of social integration of higher education students from vulnerable groups.

Продовження таблиці 12 / Table 12 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Забезпечення роботи служби консультативної підтримки здобувачів вищої освіти з категорій вразливих груп населення з навчально-організаційних питань. Ensuring the work of the advisory support service for higher education students from vulnerable groups on educational and organizational issues. • Забезпечення умов для розробки адаптивних курсів, що враховують індивідуальні особливості здобувачів вищої освіти. Ensuring conditions for the development of adaptive courses that take into account the individual characteristics of higher education students. • Інтеграція інклюзивних цінностей і принципу рівності в усі види навчально-організаційної взаємодії учасників освітнього процесу. Integration of inclusive values and the principle of equality into all types of educational and organizational interaction of participants in the educational process. • Запровадження універсального дизайну для навчання (UDI) в усі освітні програми. Implementation of universal design for learning (UDI) in all educational programs. • Упровадження інклюзивних методів навчання, забезпечення гнучкості в оцінці результатів освітніх досягнень здобувачів вищої освіти, зокрема з особливими освітніми потребами. Implementation of inclusive teaching methods, ensuring flexibility in assessing the results of educational achievements of higher education students, including those with special educational needs. • Адаптація навчальних матеріалів для здобувачів вищої освіти відповідно до їхніх індивідуальних потреб. Adaptation of educational materials for higher education students according to their individual needs. • Стимулювання здобувачів вищої освіти до участі в студентському самоврядуванні та інших активностях. Encouraging higher education students to participate in student government and other activities.
Психолого-педагогічний супровід / Psychological and pedagogical support	<ul style="list-style-type: none"> • Реалізація студентоцентрованого підходу з фокусом на здобувача вищої освіти та навчання замість викладання. Implementation of a student-centered approach with a focus on the student and learning instead of teaching. • Використання різноманітних методів навчання з фокусом на інтерактивну та групову взаємодію для залучення здобувачів вищої освіти та обміну різноманітним досвідом. Using a variety of teaching methods with a focus on interactive and group interaction to engage higher education students and share diverse experiences. • Інтеграція цифрових технологій під час навчання для підтримки різних стилів навчання. Integration of digital technologies in the classroom to support different learning styles. • Використання різних рівнів складності завдань для врахування різних рівнів підготовки та здатності засвоювати навчальний матеріал. Using different levels of task difficulty to take into account different levels of training and ability to learn. • Реалізація універсального дизайну для навчання (UDI) в процесі викладання та навчання для інтеграції словесних, візуальних і текстових представлень навчального матеріалу. Implementation of universal design for learning (UDI) in the teaching and learning process to integrate verbal, visual, and textual representations of educational material.

Продовження таблиці 12 / Table 12 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Гнучкість при плануванні та проведенні навчальних курсів відповідно до можливостей здобувачів вищої освіти. Flexibility in planning and conducting training courses in accordance with the capabilities of higher education students. • Регулярне оновлення та модифікація навчальних курсів на основі зворотнього зв'язку від здобувачів вищої освіти для адаптації освітнього досвіду з урахуванням їхніх запитів. Regular updating and modification of courses based on feedback from students to adapt the educational experience to their needs. • Диверсифікація освітніх програм і змісту навчальних курсів для залучення та підтримки здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих груп. Diversification of educational programs and course content to attract and support students from vulnerable groups. • Забезпечення включення різноманітних культурних та соціальних контекстів у зміст навчальних дисциплін. Ensuring that diverse cultural and social contexts are included in the content of academic disciplines. • Використання в освітньому процесі прикладів і кейсів, що представляють різні групи та спільноти. Use of examples and cases representing different groups and communities in the educational process. • Забезпечення наявності індивідуальних планів навчання для здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих груп. Ensuring the availability of individualized study plans for students from vulnerable groups. • Забезпечення гнучкого і додаткового часу для навчання відповідно до обґрунтованих запитів здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих груп. Providing flexible and additional time for studying in accordance with the reasonable requests of higher education students from vulnerable groups. • Упровадження онлайн-курсів, віртуальних лабораторій та мультимедійних ресурсів для забезпечення гнучкості доступу до навчальних ресурсів учасників освітнього процесу. Implementation of online courses, virtual laboratories, and multimedia resources to provide flexible access to learning resources for participants in the educational process. • Розробка змістової частини адаптивних курсів, що враховують потреби здобувачів вищої освіти. Developing the content of adaptive courses that take into account the needs of higher education students. • Оприлюднення та розповсюдження інформації серед здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих категорій про можливості надання необхідної психологічної та додаткової спеціалізованої методичної підтримки через наявні канали комунікації в ЗВО (сайт, дошки оголошень, соціальні мережі тощо). Publicizing and disseminating information among vulnerable students about the possibility of providing the necessary psychological and additional specialized methodological support through existing communication channels in higher education institutions (website, bulletin boards, social networks, etc.). • Використання навчальних платформ для інтерактивного навчання. Use of learning platforms for interactive learning.

Продовження таблиці 12 / Table 12 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Формування різнорівневих груп для виконання спільних проєктів і завдань, надання студентам можливості самостійно обирати групу відповідно до своїх інтересів та рівня підготовки. Formation of multi-level groups to carry out joint projects and tasks, giving students the opportunity to choose a group according to their interests and level of training. • Використання гендерно нейтральної та інклюзивної мови в освітньому процесі. Use of gender-neutral and inclusive language in the educational process. • Розробка та впровадження системи онлайн-консультацій для забезпечення доступу до послуг незалежно від фізичного місцезнаходження. Development and implementation of an online consultation system to ensure access to services regardless of physical location. • Визначення актуальних потреб і труднощів щодо доступності освітніх послуг для здобувачів вищої освіти шляхом їх опитування. Identification of current needs and difficulties regarding the accessibility of educational services for higher education students through a survey. • Координація діяльності з академічним персоналом для підтримки реалізації індивідуальних планів навчання здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих груп. Coordination of activities with academic staff to support the implementation of individual study plans for students from vulnerable groups. • Надання індивідуальних психологічних консультацій та підтримки всім учасникам освітнього процесу. Providing individual psychological counseling and support to all participants in the educational process. • Встановлення додаткового часу для виконання завдань за наявності обґрунтованих підстав на основі індивідуальних можливостей та обставин здобувачів вищої освіти. Setting additional time for completing assignments if there are reasonable grounds based on the individual capabilities and circumstances of higher education students. • Забезпечення можливості повторного складання різних видів контролю за наявності обґрунтованих підстав з боку здобувачів вищої освіти з-поміж вразливих груп (встановлення правил та умов для повторного складання контрольних заходів, організація додаткових сесій для повторного складання іспитів і контрольних робіт та підтримка здобувачів у підготовці до повторного складання). Ensuring the possibility of re-taking various types of tests if there are reasonable grounds on the part of higher education students from vulnerable groups (establishing rules and conditions for re-taking tests, organizing additional sessions for re-taking exams and tests, and supporting students in preparing for re-taking). • Розробка та розповсюдження інформаційних матеріалів і брошур для академічного персоналу щодо інклюзивних практик у ЗВО через наявні канали комунікації в ЗВО (сайт, дошки оголошень, соціальні мережі тощо). Develop and distribute information materials and brochures for academic staff on inclusive practices in HEIs through existing communication channels in HEIs (website, bulletin boards, social media, etc.). • Упровадження обов'язкових ознайомчих курсів для академічного й допоміжного персоналу з основ інклюзивної освіти та підтримки учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп. Introduce mandatory introductory courses for academic and support staff on the basics of inclusive education and support for participants in the educational process, including vulnerable groups.

Продовження таблиці 12 / Table 12 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Організація навчання академічного персоналу застосування асистивних технологій в освітньому процесі. Organizing training for academic staff in the use of assistive technologies in the educational process. • Організація навчання академічного персоналу реалізації інклюзивних підходів і практик в процесі викладання та навчання. Organizing training for academic staff to implement inclusive approaches and practices in teaching and learning. • Організація навчання академічного та допоміжного персоналу, менеджменту ЗВО щодо інклюзивної та гендерно нейтральної мови в освітньому середовищі ЗВО. Organizing training for academic and support staff, as well as HEI management, on inclusive and gender-neutral language in the educational environment of HEIs. • Проведення майстер-класів для академічного персоналу із запрошенням експертів у сфері інклюзивної та спеціальної освіти для обміну досвідом і новітніми практиками організації взаємодії зі здобувачами вищої освіти із вразливих груп. Conducting master classes for academic staff with the invitation of experts in the field of inclusive and special education to share experiences and the latest practices in organizing interaction with students from vulnerable groups. • Організація навчання з цифрової грамотності та розробки доступних навчальних матеріалів для академічного та допоміжного персоналу з проблеми створення доступного контенту для різних категорій здобувачів вищої освіти (зокрема щодо використання спеціальних програм та інструментів). Organization of training in digital literacy and development of accessible learning materials for academic and support staff on the issue of creating accessible content for different categories of higher education students (including the use of special programs and tools). • Організація навчання допоміжного персоналу з акцентом на техніки підтримки та комунікації зі здобувачами вищої освіти з порушеннями психофізичного розвитку. Organizing training for support staff with a focus on support techniques and communication with higher education students with disabilities. • Надання індивідуальних методичних консультацій та підтримки академічному персоналові щодо адаптації навчальних матеріалів і ресурсів. Providing individualized methodological advice and support to academic staff on the adaptation of teaching materials and resources. • Проведення супервізійних зустрічей, що дозволяють академічному й допоміжному персоналові обговорювати труднощі в забезпеченні доступності та безбар'єрності надання послуг учасникам освітнього процесу. Holding supervisory meetings that allow academic and support staff to discuss difficulties in ensuring accessibility and barrier-free provision of services to participants in the educational process.
<p>Соціально-реабілітаційний супровід / Social and rehabilitation support</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Співпраця із закладами освіти та інклюзивно-ресурсними центрами, де навчались здобувачі вищої освіти, які вступили в рамках особливих умов вступу, для отримання інформації щодо їхніх особливостей та наявного прогресу, а також для забезпечення плавного переходу здобувачів з-поміж вразливих груп до вищої освіти. Cooperation with educational institutions and inclusive resource centers where higher education applicants who were admitted under special admission conditions studied to obtain information about their characteristics and progress, as well as to ensure a smooth transition of applicants from vulnerable groups to higher education.

Продовження таблиці 12 / Table 12 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Здійснення оцінки потреб здобувачів / учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, на основі розробленої та затвердженої методики оцінки потреб у ЗВО, які виявили бажання отримувати підтримку та послуги в системі соціально-реабілітаційного супроводу, та документування результатів для подальшого планування. • Assessment of the needs of students/participants of the educational process, in particular from vulnerable groups, based on the developed and approved methodology for assessing the needs of HEIs that have expressed a desire to receive support and services in the system of social and rehabilitation support, and documenting the results for further planning. • Створення бази даних здобувачів / учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, які потребують соціально-реабілітаційного супроводу, з інформацією про їхні особливі потреби та умови вступу. Creating a database of applicants/participants in the educational process, including vulnerable groups in need of social and rehabilitation support, with information about their special needs and admission conditions. • Проведення аналізу можливостей ЗВО та партнерів забезпечити виявлені потреби. Analyze the capacity of HEIs and partners to meet the identified needs. • Виявлення спільних та унікальних потреб на основі аналізу методики оцінки. Identification of common and unique needs based on the analysis of the assessment methodology. • Розробка персоналізованих індивідуальних програм соціально-реабілітаційного супроводу на основі здійснення оцінки потреб відповідно до запити та з урахуванням можливостей співпраці ЗВО з різними партнерськими організаціями. Development of personalized individual programs of social and rehabilitation support based on the needs assessment in accordance with the request and taking into account the possibilities of cooperation between the HEI and various partner organizations. • Забезпечення учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, для яких складено індивідуальну програму соціально-реабілітаційного супроводу, персоналізованими інструкціями для задоволення різноманітних потреб у системі соціально-реабілітаційного супроводу. Providing participants in the educational process, including vulnerable groups for whom an individual program of social and rehabilitation support has been drawn up, with personalized instructions to meet their various needs in the system of social and rehabilitation support. • Формування команди / групи соціально-реабілітаційного супроводу з числа постійних та залучених учасників, яка буде працювати зі здобувачами / учасниками освітнього процесу з особливими освітніми потребами, зокрема з-поміж вразливих груп, у рамках реалізації індивідуальної програми соціально-реабілітаційного супроводу. Formation of a team / group of social and rehabilitation support from among permanent and involved participants, which will work with applicants / participants of the educational process with special educational needs, in particular from vulnerable groups, as part of the implementation of an individual program of social and rehabilitation support. • Залучення волонтерів з-поміж студентів, випускників та співробітників для участі в програмах соціально-реабілітаційного супроводу. Engaging volunteers from among students, alumni and employees to participate in social and rehabilitation support programs.

Продовження таблиці 12 / Table 12 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Залучення та координація партнерів ЗВО в межах реалізації індивідуальних програм супроводу здобувачів / учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, які виявили бажання отримувати підтримку та послуги в системі соціально-реабілітаційного супроводу ЗВО. Involvement and coordination of HEI partners in the implementation of individual support programs for students / participants in the educational process, in particular among vulnerable groups who have expressed a desire to receive support and services in the system of social and rehabilitation support of HEIs. • Забезпечення команди супроводу необхідними ресурсами та навчанням для ефективної реалізації індивідуальних програм. Providing the support team with the necessary resources and training to effectively implement individual programs. • Регулярний перегляд та коригування програм соціально-реабілітаційного супроводу на основі зворотного зв'язку та результатів. Regular review and adjustment of social and rehabilitation support programs based on feedback and results. • Розроблення плану заходів, подій, які будуть спрямовані на задоволення спільних потреб задля розвитку потенціалу здобувачів / учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, для досягнення максимальних результатів. Developing a plan of activities, events that will address common needs to develop the potential of students / participants in the educational process, including vulnerable groups, to achieve maximum results. • Забезпечення індивідуальної співпраці із кожним, хто має унікальні потреби, задля розвитку потенціалу здобувачів/учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, для досягнення максимальних результатів. Ensuring individual cooperation with everyone who has unique needs to develop the potential of students/participants in the educational process, including those from vulnerable groups, to achieve maximum results. • Забезпечення регулярної комунікації між викладачами, менеджментом, допоміжним персоналом та здобувачами для ефективного виконання програм. Ensuring regular communication between faculty, management, support staff, and students to ensure effective program delivery. • Запровадження системи гнучких годин роботи для консультантів та фахівців, які здійснюють соціально-реабілітаційний супровід. Introduce a system of flexible working hours for counselors and specialists providing social and rehabilitation support. • Організація онлайн-консультацій та зустрічей для здобувачів / учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, які не можуть відвідувати особисто навчальні заняття. Organization of online consultations and meetings for students/ participants in the educational process, including vulnerable groups who cannot attend classes in person. • Надання можливості здобувачам / учасникам освітнього процесу запланувати консультації та зустрічі з фахівцями в індивідуальному порядку. Enabling students / participants of the educational process to schedule consultations and meetings with specialists on an individual basis. • Використання онлайн-платформ для запису на консультації та отримання підтримки. Use of online platforms to sign up for consultations and receive support.

Продовження таблиці 12 / Table 12 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Забезпечення доступу до підтримки через різні канали (телефон, електронна пошта, онлайн-платформи). Provide access to support through various channels (phone, email, online platforms). • Упровадження системи чат-ботів або інших автоматизованих засобів для надання негайної допомоги та інформації в системі соціально-реабілітаційного супроводу. Introduce a system of chatbots or other automated tools to provide immediate assistance and information in the system of social and rehabilitation support. • Підготовка та подання грантових заявок на фінансування програм соціально-реабілітаційного супроводу, включаючи закупівлю технічних засобів реабілітації, облаштування гуртожитків та організацію волонтерських програм. Preparation and submission of grant applications for funding social and rehabilitation support programs, including the purchase of technical rehabilitation equipment, arrangement of dormitories and organization of volunteer programs. • Співпраця з благодійними фондами, міжнародними організаціями, бізнесом та урядовими структурами для залучення додаткових коштів. Cooperation with charitable foundations, international organizations, businesses and government agencies to raise additional funds. • Сприяння в отриманні здобувачами вищої освіти з особливими освітніми потребами фінансової державної підтримки, пільгового кредитування, гарантій для отримання кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо. Assistance in obtaining financial state support, preferential lending, loan guarantees, partial compensation of interest rates on loans, etc. for higher education students with special educational needs. • Сприяння в отриманні здобувачами вищої освіти з особливими освітніми потребами необхідних спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку згідно з типовим переліком, навчально-методичних матеріалів та інформаційно-комунікаційних технологій для організації навчального процесу. Facilitating the provision of necessary special tools for the correction of psychophysical development, in accordance with the standard list, as well as educational and methodological materials and information and communication technologies for organizing the educational process for higher education students with special educational needs. • Створення інтерактивних онлайн-карт, що включають розташування соціальних і реабілітаційних послуг та безбар'єрних маршрутів. Creating interactive online maps that include the location of social and rehabilitation services and barrier-free routes. • Облаштування навчальних і робочих просторів, враховуючи різні потреби учасників освітнього процесу, менеджменту та персоналу (наприклад, спеціальні меблі, обладнання для людей з інвалідністю). Arrangement of educational and workspaces, taking into account the different needs of students, management and staff (e.g. special furniture, equipment for people with disabilities). • Забезпечення здобувачів / учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, асистивними технологіями з урахуванням їхніх потреб та можливостей ЗВО. Providing applicants/participants of the educational process, in particular from vulnerable groups, with assistive technologies, taking into account their needs and the capabilities of the HEI.

Продовження таблиці 12 / Table 12 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Організація навчальних курсів щодо використання асистивних технологій. Organizing training courses on the use of assistive technologies. • Призначення індивідуальних асистентів / менторів для допомоги в повсякденних завданнях та навчанні (це можуть бути старші студенти або випускники, викладачі, допоміжний персонал, які допомагають новим здобувачам адаптуватися до навчального процесу та університетського життя) із обов'язковим відзначенням та винагородженням їх за роботу. Appointment of individual assistants/mentors to help with daily tasks and studies (these can be older students or graduates, teachers, support staff who help new applicants adapt to the educational process and university life) with mandatory recognition and reward for their work. • Забезпечення здобувачів послугами професійної орієнтації та кар'єрного консультування для допомоги їм у виборі кар'єрного шляху та підготовці до працевлаштування. Providing job seekers with career guidance and career counseling services to help them choose a career path and prepare for employment. • Організація зустрічей з потенційними роботодавцями та професійних ярмарків. Organizing meetings with potential employers and professional fairs. • Облаштування кімнат у гуртожитках відповідно до потреб здобувачів з обмеженими можливостями (пандуси, ліфти, спеціальні меблі, обладнання). Arrangement of rooms in dormitories in accordance with the needs of applicants with disabilities (ramps, elevators, special furniture, equipment). • Виділення спеціальних кімнат для здобувачів, які потребують особливих умов проживання. Allocation of special rooms for applicants who need special living conditions. • Організація інформаційних сесій для нових здобувачів щодо умов проживання в гуртожитках, доступних послуг та процедур отримання місця в гуртожитку. Organizing information sessions for new applicants on dormitory living conditions, available services, and procedures for obtaining a dormitory place. • Підготовка публічників та онлайн-ресурсів з інформацією про доступні послуги в гуртожитках, контактні дані відповідальних осіб та процедури розв'язання побутових питань. Preparation of guides and online resources with information on available services in dormitories, contact details of responsible persons and procedures for solving household issues. • Залучення волонтерів для надання допомоги здобувачам з обмеженими можливостями в повсякденних завданнях, таких як пересування, приготування їжі тощо. Engaging volunteers to help applicants with disabilities with everyday tasks such as transportation, cooking, etc. • Організація програм наставництва, де старші студенти допомагають новим здобувачам адаптуватися до життя в гуртожитку. Organizing mentoring programs where older students help new students adapt to dorm life. • Проведення інформаційних кампаній на початку кожного навчального року для здобувачів щодо можливостей соціально-реабілітаційного супроводу та процедури його отримання у ЗВО на основі затверджених нормативних локальних документів. Conducting information campaigns at the beginning of each academic year for students on the possibilities of social and rehabilitation support and the procedure for obtaining it in higher education institutions on the basis of approved local regulations.

Продовження таблиці 12 / Table 12 (continuance)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Проведення регулярних зустрічей на початку навчального року та семестру для нових здобувачів, де представники студентського самоврядування ознайомлять їх з можливостями участі в різних ініціативах. Holding regular meetings at the beginning of the academic year and semester for new applicants, where representatives of the student government will familiarize them with the opportunities to participate in various initiatives. • Формування клубів, об'єднань, гуртків за інтересами, зокрема які враховують інтереси та потреби здобувачів з-поміж вразливих груп. Formation of clubs, associations, and hobby groups, including those that take into account the interests and needs of applicants from vulnerable groups. • Підтримка (організаційна, технічна, фінансова) студентських ініціатив, спрямованих на інклюзію та розвиток навичок співпраці. Support (organizational, technical, financial) for student initiatives aimed at inclusion and the development of cooperation skills. • Організація конкурсів на найкращі студентські ініціативи з інклюзії та соціальної інтеграції. Organizing competitions for the best student initiatives on inclusion and social integration. • Упровадження практики регулярного оцінювання та моніторингу інклюзивності в студентських організаціях та ініціативах. Introduce the practice of regular assessment and monitoring of inclusiveness in student organizations and initiatives. • Організація регулярних тренінгів з лідерства, навичок управління проєктами та співпраці для представників студентського самоврядування й активних студентів. Organizing regular trainings on leadership, project management and collaboration skills for student government representatives and active students. • Запрошення зовнішніх експертів і фахівців для проведення майстер-класів та тренінгів. Inviting external experts and specialists to conduct master classes and trainings. • Організація церемоній нагородження та публічне визнання досягнень здобувачів / учасників освітнього процесу за їхній внесок у розвиток інклюзії та сприяння соціальній інтеграції. Organizing award ceremonies and publicly recognizing the achievements of students / participants of the educational process for their contribution to the development of inclusion and promotion of social integration. • Формування груп взаємодопомоги, зокрема груп рівний-рівному, для здобувачів / учасників освітнього процесу з особливими освітніми потребами, зокрема з-поміж вразливих груп, які мають подібні виклики та потреби. Formation of self-help groups, including peer-to-peer groups, for students/participants of the educational process with special educational needs, including vulnerable groups with similar challenges and needs. • Проведення регулярних воркшопів та семінарів з тем, що цікавлять здобувачів / учасників освітнього процесу, зокрема з-поміж вразливих груп, і допомагають їм розвивати особисті та професійні навички. Conducting regular workshops and seminars on topics of interest to students/learners, including those from vulnerable groups, to help them develop personal and professional skills.

Закінчення таблиці 12 / Table 12 (ending)

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Створення навчальних завдань і проєктів, що вимагають співпраці здобувачів, запровадження системи менторства, де старші студенти або випускники допомагають новим здобувачам адаптуватися до освітнього процесу та університетського життя. Creating learning tasks and projects that require the cooperation of applicants, introducing a mentoring system where older students or graduates help new applicants adapt to the educational process and university life. • Створення можливостей для неформальної взаємодії між здобувачами, викладачами та персоналом. Creating opportunities for informal interaction between students, faculty, and staff. • Проведення відкритих форумів і дискусій, де здобувачі та персонал можуть обговорювати питання багатоманітності, інклюзії та рівності. Hosting open forums and discussions where applicants and staff can discuss diversity, inclusion and equity issues. • Залучення експертів і представників різних спільнот для участі в обговореннях. Involvement of experts and representatives of various communities to participate in discussions. • Упровадження системи моніторингу та оцінки ефективності програм соціально-реабілітаційного супроводу, волонтерських ініціатив і використання грантових коштів. Implementation of a system for monitoring and evaluating the effectiveness of social and rehabilitation support programs, volunteer initiatives, and the use of grant funds. • Використання результатів оцінки для постійного вдосконалення програм та підвищення їхньої ефективності. Using evaluation results to continuously improve programs and increase their effectiveness.

Принципи реалізації програм, як-от повага до людської гідності, рівність можливостей, гендерна рівність та інноваційність та інші, забезпечують ефективність і досягнення поставленої мети – створення комфортного, безпечного та безбар'єрного освітнього середовища, де кожен учасник матиме можливість розвиватися й реалізовувати свій потенціал відповідно до його можливостей та здібностей.

The main areas of work within the programs are developed in three dimensions: inclusive culture, inclusive policies and inclusive practices, which allows for a comprehensive approach to the issue of inclusion. The principles of program implementation, such as respect for human dignity, equality of opportunity, gender equality, and innovation, among others, ensure the effectiveness and achievement of the goal of creating a comfortable, safe, and barrier-free educational environment where each participant has the opportunity to develop and realize their potential in accordance with their capabilities and abilities.

AFTERWORD

Завершення роботи над цією монографією знаменує собою важливий крок на шляху дослідження та створення інклюзивного освітнього середовища в ЗВО. Від теоретичного осмислення проблематики до практичних рекомендацій, від аналізу кращих світових практик до дослідження українського контексту – кожен розділ цієї праці спрямований на розкриття багатогранності процесу створення освітнього середовища, доступного для всіх.

Пропоновані в монографії концепції та моделі мають на меті не лише поглибити розуміння важливості інклюзії, але й надихнути на впровадження реальних змін у системі вищої освіти. Особливу увагу приділено практичним інструментам, які можуть стати в пригоді керівникам закладів освіти, викладачам, фахівцям у сфері інклюзивної освіти, а також усім, хто зацікавлений у створенні доступного освітнього середовища.

За результатами дослідження, викладеного в цій монографії, можна зробити окремі висновки:

1. Інклюзія у вищій освіті відіграє головну роль у досягненні цілей сталого розвитку, забезпечуючи рівний доступ до якісної освіти для всіх здобувачів вищої освіти, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей. Важливим аспектом є інтеграція принципів універсального дизайну, що робить освітній процес доступним для максимальної кількості учасників.

2. Аналіз наукових досліджень та кращих практик як в Україні, так і за кордоном, показав, що ефективне впровадження інклюзії потребує комплексного підходу, що включає законодавче забезпечення, підготовку фахівців, створення

The completion of this monograph marks an important step towards researching and creating an inclusive educational environment in higher education. From theoretical comprehension of the problem to practical recommendations, from the analysis of the best international practices to the study of the Ukrainian context, each section of this work is aimed at revealing the multifaceted process of creating an educational environment accessible to all.

The concepts and models proposed in the monograph are intended not only to deepen understanding of the importance of inclusion, but also to inspire real changes in the higher education system. Particular attention is paid to practical tools that can be useful for heads of educational institutions, teachers, specialists in the field of inclusive education, and anyone interested in creating an accessible educational environment.

Based on the results of the research presented in this monograph, some conclusions can be drawn:

1. Inclusion in higher education plays a key role in achieving the Sustainable Development Goals by ensuring equal access to quality education for all students, regardless of their individual characteristics. An important aspect is the integration of universal design principles, which makes the educational process accessible to the maximum number of participants.

2. An analysis of research and best practices both in Ukraine and abroad has shown that effective implementation of inclusion requires a comprehensive approach, including legislative support, training, creation of specialized units, and adaptation of the infrastructure of higher education institutions.

спеціалізованих підрозділів та адаптацію інфраструктури ЗВО.

3. Результати експериментального дослідження демонструють, що рівень готовності українських ЗВО до впровадження інклюзивного освітнього середовища є різним. SWOT-аналіз виявив як сильні сторони, так і виклики, що стоять перед ЗВО на шляху до створення доступного освітнього середовища.

4. Розробка моделі доступного та ефективного дизайну інклюзивного освітнього середовища є важливим кроком на шляху до інклюзії. Дорожня карта реалізації навчально-організаційної, психолого-педагогічної та соціально-реабілітаційної складової дизайну інклюзивного освітнього середовища в ЗВО України, а також визначення індикаторів доступності та ефективності є необхідними для оцінки прогресу та подальшого вдосконалення.

5. Створення спеціалізованого підрозділу та/або групи психолого-педагогічного супроводу є необхідним елементом успішного забезпечення інклюзивного освітнього середовища. Організаційні моделі, запропоновані в цій монографії, можуть бути взяті за основу при плануванні та реалізації інклюзії в ЗВО.

Ця монографія є лише першим кроком на шляху до створення цілком інклюзивного освітнього середовища. Подальші дослідження та практичні кроки в цій сфері є вкрай важливими для забезпечення рівних освітніх можливостей усім учасникам освітнього процесу незалежно від їхніх індивідуальних потреб і можливостей.

Монографія не претендує на остаточну істину, але ставить перед собою завдання спонукати до подальших досліджень і пошуку шляхів удосконалення інклюзивного середовища в ЗВО. Сподіваємось, що висновки

3. The results of the pilot study demonstrate that the level of readiness of Ukrainian higher education institutions to implement an inclusive educational environment varies. The SWOT analysis revealed both the strengths and challenges facing higher education institutions on the way to creating an accessible educational environment.

4. Developing a model for accessible and effective design of an inclusive educational environment is an important step towards inclusion. The roadmap for the implementation of the educational, organizational, psychological, pedagogical and social rehabilitation components of the design of an inclusive educational environment in Ukrainian higher education institutions, as well as the definition of indicators of accessibility and effectiveness are necessary to assess progress and further improvement.

5. The creation of a specialized unit and/or group of psychological and pedagogical support is a necessary element of the successful provision of an inclusive educational environment. The organizational models proposed in this monograph can be used as a basis for planning and implementing inclusion in higher education institutions.

This monograph is only the first step towards creating a fully inclusive educational environment. Further research and practical steps in this area are essential to ensure equal educational opportunities for all participants in the educational process, regardless of their individual needs and capabilities.

The monograph does not claim to be the final truth, but aims to encourage further research and search for ways to improve the inclusive environment in higher education institutions. We hope that the conclusions and recommendations presented in this paper will be useful for researchers, educators, and everyone who wants to make higher education accessible to everyone.

та рекомендації, представлені в роботі, будуть корисними для науковців, освітян та всіх, хто прагне зробити вищу освіту доступною для кожного.

Завершуючи цю монографію, хочемо висловити вдячність усім, хто долучився до її створення. Ваша підтримка, досвід та знання стали незамінними для реалізації цієї роботи. Сподіваємося, що цей внесок у розвиток інклюзивної освіти стане ще одним кроком на шляху до суспільства, в якому кожен має рівні можливості для навчання та розвитку.

In closing this monograph, we would like to express our gratitude to everyone who contributed to its creation. Your support, experience and knowledge have been indispensable to the realization of this work. We hope that this contribution to the development of inclusive education will be another step towards a society where everyone has equal opportunities for learning and development.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

LIST OF REFERENCES

1. База даних наукових доробків вітчизняних та закордонних дослідників щодо організації інклюзивного освітнього середовища в закладах освіти. 2024. URL: <http://surl.li/oeohb> (дата звернення: 21.09.2024)
2. База кращих практик організації та забезпечення інклюзивного освітнього середовища в українських та закордонних ЗВО. 2024. URL: <http://surl.li/oeoki> (дата звернення: 21.09.2024)
3. Аналіз законодавчих та нормативно-правових актів з організації інклюзивного освітнього середовища в закладах освіти. 2024. URL: <https://cutt.ly/qeYQY2A1> (дата звернення: 21.09.2024)
4. Гасяк М. Я. Про особливості формування інклюзивного освітнього середовища для ветеранів війни у закладі вищої освіти. *Молодь і ринок*. 2022. № 6 (204). С. 169–176. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.265887>
5. Гасяк М. Я. Про емпіричне дослідження особливостей формування інклюзивного освітнього середовища для ветеранів війни у закладі вищої освіти. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 6. С. 138–150. <https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-6> (6)-138-150
6. Гайдаш А. В. Організація навчання мігрантів і біженців в українських ЗВО. *Перспективи та інновації науки (Серія: Педагогіка, Серія: Психологія, Серія: Медицина)*. 2023. Вип. 3 (8). С. 43–51. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41475/1/A_Gaidash_IF_2022_P%26IN.pdf (дата звернення: 2.12.2023)
7. Грень Л., Черкашин А., Чеботарьов М. Інклюзивне освітнє середовище в закладах вищої освіти: шляхи створення. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2021. № 2. С. 70–80. <https://doi.org/10.20998/2078-7782.2021.2.06>
8. Гуренко О. І., Мицик Г. М., Попова А. С., Лопатіна, Г. О. Використання цифрових технологій для реалізації інклюзивної вищої освіти: перспективи та обмеження. *Інклюзія і суспільство*. Кам'янець-Подільський: Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут». 2023. № 2. С. 28–36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-2-4>
9. Давиденко Г. В. Упровадження соціальної інклюзії у закладах вищої освіти: бар'єри та шляхи їх подолання. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2018. № 2. С. 123–128. [10.32342/2522-4115-2018-16-20](https://doi.org/10.32342/2522-4115-2018-16-20)
10. Козуля В. М., Скиба Ю. А. SWOT-аналіз інклюзивного освітнього середовища вітчизняних університетів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 78. С. 110–116. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.78.24>
11. Мицик Г. М., Пришляк М. І. Використання потенціалу студентського самоврядування у формуванні та поглибленні цифрової компетентності майбутніх вчителів спеціальної освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. Вип. 91 (5). С. 145–157. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v91i5.5052>
12. Носенко Ю. Г., Гета А. В., Заїка В. М., Коваленко В. В. Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання. 2018. 261 с. URL: <http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/3536/1/2018.pdf>

13. Пантюк Т., Пантюк М., Миськів І. Освіта для сталого розвитку як індикатор суспільного поступу. *Молодь і ринок*. 2022. № 9/207. С. 45–49. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.271167>
14. Сімкова І., Міхнєва Ю. Особливості застосування принципів універсального дизайну для навчання англійської мови для спеціальних цілей. *Людознавчі студії. Серія: Педагогіка*. 2023. № 49. С. 55–60. DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.17/49.8>
15. Сотула О., Грачов, Д. Цільові групи справедливості в інклюзивній вищій освіті. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-73>
16. Шевчук Г. Й. Інклюзивна освіта у вищій школі: виклики та перспективи. *Академічні студії. Серія: Педагогіка*. 2021. Вип. 2 (3). С. 151–157. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.23>
17. Amali O. O., Shoyemi A. A., Akintola M., Ayantoye K. S. Educational Challenges Encountered by Orphaned Undergraduates of a Public University in Kwara State, Nigeria. *Anatolian Journal of Education*. 2020. Vol. 5. Issue 2. P. 163–172. DOI: <https://doi.org/10.29333/aje.2020.5214a>
18. Aydin H., Kaşay. The educational needs of and barriers faced by Syrian refugee students in Turkey: A qualitative case study. *Refugees, Interculturalism and Education*. 2020. Routledge. Pp. 131–148. DOI: <https://doi.org/10.1080/14675986.2017.1336373>
19. Bahno Y. M., Serhiichuk O. M., Tanana S. M., Tkachenko L. V., Khmelnytska O. S. Inclusive Education as a Condition for Innovative Activities at Higher Education Institutions. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*. 2021. Vol. 9. Issue 5. P. 432–441. DOI: <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2021.09.05.2>
20. Bell D., Swart E. Learning experiences of students who are hard of hearing in higher education: Case study of a South African university. *Social Inclusion*. 2018. Vol. 6. Issue 4. P. 137–148. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v6i4.1643>
21. Benmarrakchi F., el Kafi J., Elhore A. Supporting dyslexic's learning style preferences in adaptive virtual learning environment. In *2016 International Conference on Engineering & MIS (ICEMIS)*. IEEE. 2016. Pp. 1–610.1109/ICEMIS.2016.7745294
22. Bhopal K. Addressing racial inequalities in higher education: Equity, inclusion and social justice. *Ethnic and Racial Studies*. 2017. Vol. 40. Issue 13. P. 2293–2299. DOI: [10.1080/01419870.2017.1344267](https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1344267)
23. Bong W. K., Chen W. Increasing faculty's competence in digital accessibility for inclusive education: a systematic literature review. *International Journal of Inclusive Education*. 2021. P. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1937344>
24. Booth T., Ainscow M. Index for inclusion: developing learning and participation in schools. 2002. 106 p. URL: <https://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20English.pdf> (дата звернення: 2.12.2023)
25. Bowman N. A. The forgotten minority: Examining religious affiliation and university satisfaction. *Higher Education*. 2013 Vol. 65. P. 745–760. Toms Smedley C. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10734-012-9574-8>
26. Brewer R., Movahedazarhouli S. Students with intellectual and developmental disabilities in inclusive higher education: Perceptions of stakeholders in a first-year experience. *International Journal of Inclusive Education*. 2021. Vol. 25. Issue 9. P. 993–1009. DOI: [10.1080/13603116.2019.1597184](https://doi.org/10.1080/13603116.2019.1597184)

27. Budge S. L., Domínguez S., Jr., Goldberg A. E. Minority stress in nonbinary students in higher education: The role of campus climate and belongingness. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*. 2020. Vol. 70. Issue 2. P. 222. DOI: <https://doi.org/10.1037/sgd0000360>
28. Bunbury S. Disability in higher education—do reasonable adjustments contribute to an inclusive curriculum? *International Journal of Inclusive Education*. 2020. Vol. 24. Issue 9. P. 964–979. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1503347>
29. Büscher-Touwen M., Groot M., Hal L. Mind the gap between higher education and the labour market for students with a disability in the Netherlands: A research agenda. *Social Inclusion*. 2018. Vol. 6. Issue 4. P. 149–157. <https://doi.org/10.17645/si.v6i4.1655>
- Dikova-Favorska O. M. Inclusion in Ukraine: first implementation experience in expert's assessments. *Ukrainian Society*. 2020. Vol. 4. Issue 75. P. 113–124. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2020.04.113>
30. Campoy-Cubillo M. C., Fortea-Bagán M. A. University research and practices in the field of special needs: an overview (Panorama de la investigación y prácticas universitarias en el ámbito de las necesidades especiales). *Culture and Education*. 2020. Vol. 32. Issue 1. P. 9–16. DOI: <https://doi.org/10.1080/11356405.2019.1709398>
31. Cass D., Hammond Sh. Bridging the Gap: Technology and Veteran Academic Success. *Online Learning*. 2015. Vol. 19. Issue 1. P. 83–91. DOI: <https://doi.org/10.24059/olj.v19i1.517>
32. CAST. Universal Design for Learning Guidelines. Version 2.2. 2018. URL: <http://udlguidelines.cast.org> (дата звернення: 14.03.2024).
33. Dubkovetska I., Budnyk O., Sydoriv S. Implementing Inclusive Education in Ukraine: Problems and Perspectives. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2016. Vol. 3. DOI: 10.15330/jpnu.3.2-3.99-105
34. Eren A., Çavuşoğlu Ç. Stigmatisation and othering: the case of Syrian students in Turkish schools. *International Journal of Inclusive Education*. 2023. Vol. 27. Issue 13. P. 1434–1453. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1900422>
35. Espada-Chavarría R., González-Montesino R. H., López-Bastías J. L., Díaz-Vega M. Universal Design for Learning and Instruction: Effective Strategies for Inclusive Higher Education. *Education Sciences*. 2023. Vol. 13. Issue 6. P. 620. DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci13060620>
36. Gale T., Mills C., Cross R. Socially inclusive teaching: Belief, design, action as pedagogic work. *Journal of teacher education*. 2017. Vol. 68. Issue 3. P. 345–356. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022487116685754>
37. Gallagher M., Najjuma R., Nambi R. Bidi bidi creativity: The liminality of digital inclusion for refugees in Ugandan higher education. *Social Inclusion*. 2023. Vol. 11. Issue 3. P. 309–319. <https://doi.org/10.17645/si.v11i3.6686>
38. Griful-Freixenet J., Struyven K., Vantieghem W. Toward more inclusive education: an empirical test of the universal design for learning conceptual model among preservice teachers. *Journal of Teacher Education*. 2021. Vol. 72. Issue 3. P. 381–395.
39. Ferguson B. T., McKenzie J., Dalton E. M., Lyner-Cleophas M. Inclusion, universal design and universal design for learning in higher education: South Africa and the United States. *African journal of disability*. 2019. Vol. 8. Issue 1. P. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.4102/ajod.v8i0.519>

40. Ferguson T., Roofe C. G. SDG 4 in higher education: Challenges and opportunities. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2020. Vol. 21. Issue 5. P. 959–975. DOI: 10.1108/IJSHE-12-2019-0353
41. Fichten C., Jorgensen M., Havel Al., King L., Harvison M., Lussier Al., Libman E. More than Meets the Eye: A Canadian Comparative Study on PowerPoint Use among Post-Secondary Students with and without Disabilities. *Online Submission*. 2019. Vol. 4. Issue 2. P. 25–36. DOI: <https://doi.org/10.5430/irhe.v4n2p25>
42. Fiuza-Asorey M., Losada-Puente L., Martínez S. S., Baña, M. Lights and shadows in university students' perceptions of inclusion and diversity. *Educación XX1*. 2023. Vol. 26. Issue 2. P. 141–164.
43. Fornauf B. S., Erickson J. D. Toward an inclusive pedagogy through universal design for learning in higher education: A review of the literature. *Journal of Postsecondary Education and Disability*. 2020. Vol. 33. Issue 2. P. 183–199. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1273677.pdf>
44. Fovet F. Universal design for learning as a tool for inclusion in the higher education classroom: Tips for the next decade of implementation. *Education journal*. 2020. Vol. 9. Issue 6. P. 163–172. DOI: <http://dx.doi.org/10.11648/j.edu.20200906.13>
45. Hansen J. H. Limits to inclusion. *International Journal of Inclusive Education*. 2012. Vol. 16. Issue 1. P. 89–98. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603111003671632>
46. Harvey J. Contemporary social theory as a tool to understand the experiences of disabled students in higher education. *Social Inclusion*. 2018. Vol. 6. Issue 4. P. 107–115. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v6i4.1602>
47. Ivanchenko O., Lurie K., Melnikova O. Higher education in Ukraine during war. *Grail of Science*. 2023. Vol. 24, P. 519–522. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.02.2023.099>
48. Kang J., Patton K., Gardiner-Walsh S. Success for All: Maximizing Digital Accessibility in Special Education Teacher Preparation Courses through Universal Design for Learning. *Journal of Special Education Preparation*. 2024. DOI: 10.33043/4a6kfo46
49. Kruse A., Oswal S. Barriers to higher education for students with bipolar disorder: A critical social model perspective. *Social Inclusion*. 2018. Vol. 6. Issue 4. P. 194–206. <https://doi.org/10.17645/si.v6i4.1682>
- Lorenz T., Mitchell D. Contextualizing Inclusive Education: Evaluating Old and New International Perspectives. Routledge. 2014. 312 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203606803>
50. Lachheb A., Abramenska-Lachheb V., Huber L. Challenges and opportunities in adhering to UDL principles to design online courses. *The Journal of Applied Instructional Design*. 2021. Vol. 10. Issue 1. P. 97–123. DOI: <https://doi.org/10.59668/223.3754>
51. Liasidou A. Inclusive pedagogies in digital post-Covid-19 higher education. *British Journal of Special Education*. 2022. Vol. 0. Issue 1. P. 6–27. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-8578.12436>
52. Márquez C, Sandoval M, Sánchez S, Simón C, Moríña A, Morgado B et al. Evaluation of Inclusion in Higher Education Through Indicators. *REICE*. 2021. Vol. 19. Issue 3. P. 39–59. DOI: <https://doi.org/10.15366/REICE2021.19.3.003>
53. May C. An investigation of attitude change in inclusive college classes including young adults with an intellectual disability. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*. 2012. Vol. 9. Issue 4. P. 240–246. DOI: <https://doi.org/10.1111/jppi.12013>; McNicholl A.,

Casey H., Desmond D., Gallagher P. The impact of assistive technology use for students with disabilities in higher education: a systematic review. *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*. 2021. Vol. 6. Issue 12. P. 130–143. DOI: 10.1080/17483107.2019.1642395

54. McMahon D., Walker Z. Leveraging emerging technology to design an inclusive future with universal design for learning. *CEPS Journal*. 2019. Vol. 9. Issue 3. P. 75–93. DOI: <https://doi.org/10.26529/cepsj.639>

55. Mora A. M. M., Chiva I., Lloret-Catala C. Faculty perception of inclusion in the university: Concept, policies and educational practices. *Social Inclusion*. 2021. Vol. 9. Issue 3. P. 106–116. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v9i3.4114>

56. Mthiyane N. P. Chronicles of the experiences of orphaned students in a higher education institution in KwaZulu-Natal. 2015. PhD Thesis. University of the Free State. URL: <https://scholar.ufs.ac.za/xmlui/bitstream/handle/11660/874/MthiyaneNP.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 2.12.2023)

57. Mytsyk H. Utilizing the opportunities provided by the educational and speech therapy laboratory in the formation and development of future special education teachers' digital competence. *Correction and rehabilitation innovations: implementation of European experience: Scientific monograph*. Latvia: “Baltija Publishing”. 2023. P. 175–200. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-325-5-11>

58. Mytsyk H. M., Tsybuliak N. Yu. Digital inclusion or illusion: challenges for higher education. *Education via Distance Learning and other Pedagogical Challenges: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Internet Conference*, September 21–22. FOP Marenichenko V. V., Dnipro, Ukraine, 2023. Pp. 30–33. URL: <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2023/09/Conference-Proceedings-September-21-22-2023-1.pdf> (дата звернення: 2.12.2023)

59. Pahnke J., O'Donnell C., Bascopé M. Using science to do social good: STEM education for sustainable development. *Proceedings of the Second International Dialogue on STEM Education (IDoS)*, Berlin, Germany. 2019. C. 5–6.

60. Prado B. D. B., Gobbo Junior J. A., Bezerra B. S. Emerging Themes for Digital Accessibility in Education. *Sustainability*. 2023. Vol. 15. Issue 4. P. 11392. DOI: <https://doi.org/10.3390/su151411392>

61. Reisdorf B., Rhinesmith C. Digital inclusion as a core component of social inclusion. *Social inclusion*. 2020. Vol. 8. Issue 2. P. 132–137. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v8i2.3184>

62. Perera V. H., Moriña A., Sánchez-Díaz N., Spinola-Elias Y. Technological platforms for inclusive practice at university: A qualitative analysis from the perspective of Spanish faculty members. *Sustainability*. 2021. Vol. 13. Issue 9. P. 4755. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13094755>

63. Roski M., Sebastian R., Ewerth R., Hoppe A., Nehring A. Learning analytics and the Universal design for learning (UDL): A clustering approach. *Computers & Education*. 2024. Article 105028. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2024.105028>

64. Sachs J., Schmidt-Traub G., Kroll C., Lafortune G. Fuller G. Sustainable Development Report 2019. New York: Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network (SDSN). 2019. URL: <https://cutt.ly/Gw2lmer4> (дата звернення: 14.03.24)

65. Saini M. et al. Sustainable Development Goal for Quality Education (SDG 4): A study on SDG 4 to extract the pattern of association among the indicators of SDG 4 employing

- a genetic algorithm. *Education and Information Technologies*. 2023. Vol. 28. Issue 2. P. 2031–2069. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11265-4>
66. Salas-Torres L. M., Joo L. A. P., Yanayaco L. M., Canchari-Preciado M. Ángel, Chacón L. F. E., Saldaña-Millan J. M., Torres-Solano C. G. Inclusive Education in Higher Education Students: A Systematic Review in Scopus and Web of Science Between 2019 And 2023. *International Journal of Membrane Science and Technology*. 2023. Vol. 10. Issue 4. P. 620–631. DOI: <https://doi.org/10.15379/ijmst.v10i4.2108>
67. Salmi J., D’Addio A. Policies for achieving inclusion in higher education. *Policy Reviews in Higher Education*. 2021. Vol. 5. Issue 1. P. 47–72. DOI: 10.1080/23322969.2020.1835529
68. Sarasola Sánchez-Serrano J. L., Jaén-Martínez A., Montenegro-Rueda M., Fernández-Cerero J. Impact of the information and communication technologies on students with disabilities. A systematic review 2009–2019. *Sustainability*. 2020. Vol. 12. Issue 20. P. 8603. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12208603>
69. Selvaratnam N. D., Keat O. B., Tham J. Cohesion via Diversity and Inclusion: The Role of Sri Lankan State Universities in Post-War Reconciliation. *Migration Letters*. 2024. Vol. 21. Issue S1. P. 711–731.
70. Sloom M., Korthals Altes T., Domagala-Zyśk E., Rodríguez-Ardura I., Stanojev I. A Handbook of e-Inclusion. Building capacity for Inclusive Higher Education in Digital Environment. 2023. 106 p.
71. Sugiawan Y., Kurniawan R., Managi S. Assessing the United Nations sustainable development goals from the inclusive wealth perspective. *Scientific reports*. 2023. Vol. 13. Issue 1. Article 1601. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-023-28540-0>
72. Sustainable Development Goals: Ukraine. 2017 National baseline report. 2017. URL: <https://cutt.ly/Tw2lnDOh> (дата звернення: 14.03.24).
73. UNESCO. Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all. 2015. URL: <https://cutt.ly/qw2lnTR5> (дата звернення: 14.03.24).
74. United Nations (UN). Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development. 2015. URL: <https://cutt.ly/lw2lnxwN> (дата звернення: 14.03.24).
75. Veidemane A., Kaiser F., Craciun D. Inclusive Higher Education Access for Underrepresented Groups: It Matters, But How Can Universities Measure It? *Social Inclusion*. 2021. Vol. 9. Issue 3. P. 44–57. DOI: <https://doi.org/10.17645/si.v9i3.4163>
76. Woodcock S., Sharma U., Subban P., Hitches E. Teacher self-efficacy and inclusive education practices: Rethinking teachers’ engagement with inclusive practices. *Teaching and teacher education*. 2022. Vol. 117. P. 103802. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tate.2022.103802>
77. Zelenka V. Developing Diverse Inclusive Classrooms and Educational Environments in Higher Education Graduate Programs. *Elevating Intentional Education Practice in Graduate Programs*. 2023. P. 83–98. DOI: 10.4018/978-1-6684-4600-3.ch004
78. Zulfija M., Indira O., Elmira U. The professional competence of teachers in inclusive education. *Procedia-social and behavioral sciences*. 2013. Vol. 89. P. 549–554. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.892>

НОТАТКИ

NOTES

Наукове видання

ДИЗАЙН ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Монографія

*За загальною редакцією доктора педагогічних наук,
професора О. Гуренко*

*Дизайн обкладинки – В. Савельєва
Технічний редактор – О. Грилюк
Верстка – Ю. Семенченко*

Підписано до друку 12.09.2024. Формат 70×100/16.
Папір офсетний. Гарнітура Garamond. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 15,60. Наклад 200. Замовлення № 1024-74.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво “Liha-Pres”

79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23

E-mail: editor@liha-pres.eu

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.